

Nacionalna ravnodušnost u srednjoj Europi: Slučaj šlezije i bohemije (19. i 20. st.)

Tominac, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:502051>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

**NACIONALNA RAVNODUŠNOST U SREDNJOJ EUROPI:
SLUČAJ ŠLEZIJE I BOHEMIJE (19. i 20. st.)**
DIPLOMSKI RAD

Mentor: dr. sc. Giovanni d' Alessio, doc.

Student: Ivan Tominac

Rijeka, 2017.

SADRŽAJ:

1. Uvod	1
2. Nacionalna ravnodušnost kao pojam	5
2.1. Etnicitet	7
2.2. Identitet.....	9
2.3. Slojevitost jezičnog identiteta	10
2.4. Nacionalni identitet i nacionalna svijest.....	14
2.5. Vizualni identitet?	16
2.6. Nacija i državljanstvo.....	18
2.7. Koncept <i>Heimata</i> u njemačkom nacionalističkom diskursu	23
3. Tranzicija nacionalnog identiteta u nacionalnu svijest	26
3.1. Ravnodušnost u Habsburškoj Monarhiji/Srednjoj Europi	27
3.2. Popisi stanovništva kao indikatori ravnodušnosti i nacionalnosti?	30
3.3. Školstvo kao sredstvo asimilacije, diferencijacije i nacionalizacije	32
4. Šlezija općenito	38
4.1. Popis stanovništva 2002. i 2012. godine	39
4.2. Gornja Šlezija – regionalni patriotizam kao odgovor na nacionalizaciju?.....	40
4.2.1. Birokratsko priznanje	42
4.3. <i>Kulturkampf</i> kao katalizator formiranja gornjošlezijskog identiteta.....	43
4.4. Nacionalizacija Gornje Šlezije	46
4.5. Između <i>Heimata</i> i Istoka	47
5. Bohemija općenito	51
5.1. Popis stanovništva	53
5.2. Stvaranje i afirmacija Bohemijskog identiteta do 1848. godine	53
5.2.1. Židovski identitet.....	57
5.2.2. Moravski identitet i moravski <i>Ausgelich</i>	59
5.3. Pad Bohemijskog identiteta i nacionalizam 1860-ih.....	60
5.4. Pokušaji Stvaranja nacionalne svijesti u Bohemiji	62
5.5. Invazija bijelih ovratnika i škola	63
5.6. Bilingualnost kao odrednica neopredjeljenih u Bohemiji?	68
6. Zaključak	72
7. Literatura	74
8. Internet izvori	76

1. Uvod

Ako me upitate koja je zemlja mog podrijetla, moj je odgovor: rođen sam u Rijeci, odrastao u Beogradu, Budimpešti, Bratislavi, Beču i Minhenu, i imam mađarsku putovnicu; no, nemam domovine. Ja sam vrlo tipična mješavina stare Austro-Ugarske: istovremeno Mađar, Hrvat, Nijemac i Čeh; moja zemlja je Mađarska, a moj materinji jezik je njemački.

Odon von Horvath

Odon von Horvath je u nekoliko kratkih rečenica izrekao sve ono što je stara Habsburška monarhija u suštini i predstavljala. Taj „povijesni eksperiment“ se pokazao žilavijim i dugotrajnim nego što je realno obećavao. Prvim svjestkim ratom nije samo nestala stara Austro-Ugarska, nestao je, kako bi to Stefan Zweig nazvao, *Die Welt von Gestern* odnosno Svijet od jučer. Za početak je potrebno objasniti kakv je bio taj „svijet od jučer“. „Svijet od jučer“ je uistinu i bio jedan sasvim drugačiji svijet, ali ponajprije je to bio posve drugačiji „mentalni sklop“ od onoga kojeg vidimo primjerice nakon 1918. godine. Habsburška Monarhija, ali i druga carstva 19. stoljeća svoju su legitimnost temeljila na dinastijskoj lojlanosti, a ne na podrijetlu. Tako je primjerice svaki pojedinac, bez obzira na svoje podrijetlo, uz prihvaćanje određenih kulturnih kodova, mogao raditi za cara ili u državnim poslovima, ukoliko je, naravno, imao potrebne kvalifikacije. Pred kraj 19. i početak 20. stoljeća Austro-Ugarska imala je pedeset i jedan milijun stanovnika, dvije dominantne države, koje su imale svoje povijesne i nepovijesne narode, više od 20 drugih etničkih manjina, bezbroj jezika, poput mađarskog, talijanskog, poljskog i drugih, no samo jedan dominantni u kulturi, obrazovanju i višoj klasi – njemački.¹

Tijekom 19 stoljeća, nacionalni pokreti su počeli ugrožavati dinastijske osjećaje privrženosti, a time i cjelokupni društveni poredak. Polaganim usponom nacionalizma, se je urušavao postojeći društveni i državni poredak. Pojavom nacionalizma pojavio se i problem identiteta, odnosno poistovjećivanja pojedinaca s izmišljenim političkim projektima – nacijama. Srednjoeuropska društva, polako pokazuju znakove separacije, zbunjenosti i

¹ Mark Mazower: *Mračni kontinent – europsko dvadeseto stoljeće*, Prometej, Zagreb, 2004., str. 51 – 55

nerveze. Po nacionalistima, svatko je pripadao tj. morao pripadati nekoj „ladici“, no nacionalisti nisu računali da će biti i onih koje se neće moći tako jednostavno klasificirati i „smjestiti“ u jednu od tih imaginarnih ladica, pa čak i nakon „nacionalnog buđenja“. Postavlja se pitanje tko su oni koje se ne može jednostavno nacionalno klasificirati? Jesu li oni anacionalni ili jednostavno ravnodušni i neopredjeljeni? Zašto su ravnodušni? Jesu li to elite, obično društvo, građanstvo ili pak seljaštvo? Da bismo razumjeli temu ovog diplomskog rada i kako bi sama analiza bila relevantna, a ravnodušni/neopredjeljeni postali vidljivom skupinom unutar društva, potrebno je, kako Tara Zahra navodi, *denacionalizirati povijest* i postaviti prava pitanja.

Kako bismo suštinski razumjeli temu ovog rada, ali se i distancirali od nacionalnog pogleda na društva koja još uvijek nisu u potpunosti nacionalna, potrebno je nanovo definirati i na drugačiji način razmotriti pojmove koji su ključni pri istraživanju i kontekstu nastanka „ravnodušnih/neopredjeljenih“. Naime, javni, ali i historiografski diskurs tendira društvima, zajednicama i pojedincima davati nacionalni identitet i svrstavati ih u nacije, u vremenima kada nacionalni identitet nacija još uvijek nije kristaliziran u svim segmentima društva. Stoga će u ovom radu umjesto nacionalnih (etničkih) identiteta Nijemac, Poljak, Čeh nastojati koristiti izrazi: govornik njemačkoga jezika, govornik poljskoga jezika i govornik češkoga jezika. Ti izrazi su primjereniji za identifikaciju pripadnika istih grupa u 18., 19. i dijelom 20. stoljeću. Nadalje, nazivi će mjesta biti u jeziku obaju skupina.

Svakako je važno naglasiti da ravnodušnost, tj. neopredjeljenost“ koja je predmet ove analize nema veze s neopredjeljenošću u bivšoj Jugoslaviji (nacionalno neopredjeljenima). Njihovo značenje proizlazi iz dvaju, u potpunosti drugačija konteksta. Naime, neopredjeljenost u kontekstu Jugoslavije je institucionalizirano i administrativno riješeno, dok u slučaju Habsburške Monarhije to nije slučaj. Tako Jugoslavija pri prvom poslijeratnom popisu stanovništva 1948. godine, uz pitanje o narodnosti nudi i uputu kako bi Muslimani trebali staviti da su Srbi-Muslimani ili Hrvati Muslimani ili Muslimani neopredjeljeni. Već 1953. godine je pri sljedećem popisu navedeno da osobe koje nisu nacionalno obilježene, a jugoslavenskog su podrijetla stave Jugoslaven-neopredjeljen, dok ista takva osoba (bez jugoslavenskog podrijetla) stavlja da je nacionalno neopredjeljena. Najveća promjena je svakako sljedila 1961. godine, kada se Muslimani nalaze pod rubrikom narodnosti (u smislu etničke pripadnosti, ne vjerske), a nastaju Jugoslaveni- nacionalno neopredjeljeni.² Dakle,

² Snježana Mrdjen: *Narodnost u popisima. Promjenjiva i nestalna kategorija* u: Bibliid 0038-982x (2002), str. 79 – 80

neopredjeljene u Jugoslaviji je stvorila administracija kroz službenu uporabu tog termina, dok su ravnodušni/neopredjeljeni u Srednjoj Europi 19. i djelom 20. stoljeća „nezajednica“, koja je stvorena kroz prizmu nacionalističkog diskursa i na koncu ove analize

Dakle, cilj je ove analize kroz objektivni i znanstveni pristup odrediti trenutak kada se netko počinje osjećati nacionalnim ili do kada nije nacionalno opredijeljen. Fokus analize je na Bohemiji i Šleziji ali i široj makrostrukтури (Austro-Ugarska). Ravnodušnost spram politike i nacije predstavlja svojevrsan problem prilikom proučavanja, jer je žarište historigrafskih razmatranja i proučavanja uvelike bio na opredijeljenima tj. na nacionalnom. Nadalje, sama tema zahtijeva poglede iz svih perspektiva i kuteva u sve pore ondašnjeg društva. Na neki način, ovo istraživanje obuhvaća ljudsku psihologiju i sociologiju, koliko i samu povijest. Potrebno je razumijeti svakodnevni život čovjeka da bismo razumijeli kontekst problematike. Iako je „neopredjeljenost“ bila glavni problem nacionalista, ona sve do danas nije bila temom historiografije.

Pojavom nacionalizma u središnjoj i istočnoj Europi u 19. stoljeću dolazi i do porasta antagonizama spram onih koji ne odgovaraju zadanim kriterijima nacije. Eric Hobsbawm kao glavno obilježje nacije navodi njezinu pripadnost današnjici tj. modernom vremenu. Navodeći razne definicije nacija i promjenu pojma nacija kroz povijest, on zaključuje da je nacija promjenjiva značenja. On zapravo naciju definira kao veliku grupu ljudi, koja sebe smatra nositeljem te iste nacije. Prema njemu je nacija isključivo proizvod modernog društva u kojem postoji razvijena tiskarska i komunikacijska tehnologija, koja je omogućila standardizaciju jezika, stvaranje nacionalne povijesti i književnosti. Prema Hobsbawmu, specifična kultura (skupina građana) koja se smatra nacijom stvara državu, a država stvara naciju koja stvara tradiciju i povijesni kontinuitet. Nacija je za njega jasan identitet, utoliko što je povezana sa specifičnim oblikom moderne teritorijalne države.³

Benedict Anderson pak nudi sasvim drugačiju sliku nacije. On percipira svaku naciju kao zamišljenu političku zajednicu, istovremeno inherentno ograničenu i suverenu. Ona je uvijek zamišljena, jer osobe koje sebe percipiraju kao dio te nacije nikada neće upoznati sve pripadnike svoje nacije, ali će u njihovom umu živjeti njihovo zajedništvo. To zajedništvo će nadići i antagonizme i nepravde unutar te nacije. To zajedništvo tj. bratsvo, prema njemu

³ Eric Hobsbawm: *Nacije i nacionalizam*, Novi Liber, Zagreb, 1998., str. 19 – 52

objašnjava zašto su unatoč svemu milijuni ljudi kroz protekla dva stoljeća za naciju ubijali i dali vlastite živote.⁴

No, bratsvo pripadnika nacije je često ekskluzivno i pojedinci/grupe ostaju izvan nje. Osim „društva“ koje je ostalo van te nacije, još veći problem nositeljima nacionalnih ideja stvaraju oni koji nisu „ni unutra ni vani“, oni čija svakodnevnica nije uzurpirana nacionalizmom, onima koji mijenjaju govorni jezik ovisno koga toga dana sretnu na ulici.

Predmet ove analize, dakle, nisu direktno Česi, Nijemci ili Poljaci, već individualci i zajednice koje nisu bile niti jedno od tih nacionalnosti, već su bile među njima bez da su se s njima direktno i jasno identificirale.⁵ Cilj je analizirati nacionalnu ravnodušnost kao pojam i pojavu, te kako se ona manifestirala u srednjeeuropskom društvu te kako je do nje uopće došlo.

Diplomski rad je koncipiran tako da se u drugom poglavlju definiraju mikroelementi, koji su sastavni dijelovi identiteta, kako nacionalnih, tako i onih koji to „još“ nisu: etnicitet, identitet, jezični identitet, nacionalni identitet i nacionalna svijest, nacija i ravnodušnost/neopredjeljenost kao pojam. Osim toga, drugo poglavlje pojašnjava koncept *Heimata* u njemačkom nacionalističkom diskursu kao i pojam vizualnog identiteta. Nadalje, treće poglavlje prikazuje već formirane nacionalne identitete, odnosno njihovu tranziciju u nacionalnu svijest, kao i nusproizvod te tranzicije – ravnodušnost. U navedenom poglavlju pokušavam definirati ravnodušne/neopredijeljene, tj. dati im ponajprije konkretniji geografski prostor, osvrćući se na društva u Češkoj i Poljskoj, ali i šire. Nadalje, kako bih znanstveno pristupio analizi, oslanjam se na popise stanovništva kao indikatore ravnodušnosti/neopredjeljenosti. Četvrto i peto poglavlje prikazuje analizu nacionalne ravnodušnosti na području Gornje Šlezije i Bohemije.

⁴ Benedict Anderson: *Imagined Communities-Reflections on the origins and spread of nationalism*, Verso, London, New York, 1991., str. 6 – 7

⁵ Tara Zahra: *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*, *Slavic Review*, Vol. 69, No. 1, 2010, str 1 – 6

2. Nacionalna ravnodušnost kao pojam

Nacionalna ravnodušnost nije nova pojava u europskoj historiografiji, ali je svakako novi pojam uveden u istu. Da bismo definirali neopredjeljenost kao pojam, moramo shvatiti da neopredjeljenost, također, nije svojstvo, ono je proces i relativno je u prostoru i vremenu. Neopredjeljenost u suštini predstavlja nekoliko različitih ponašanja. Ta ponašanja proizlaze iz izostanka nacionalnih osjećaja i lojalnosti, povećan osjećaj povezanosti s klasnim, regionalnim, vjerskim, lokalnim i profesionalnim zajednicama/identitetima.⁶

O neopredjeljenima/ravnodušnima nema zapisa, jer oni nisu zajednica. Nikada nije postojalo, primjerice, udruženje neopredjeljenih ili slično. O njima zapravo saznajemo kroz nacionalistički diskurs, jer ih on stvara. U ne tako dalekoj prošlosti „neopredjeljenost“ se krila iza raznih drugih pojmova, koji su klasificirali „one drugačije od ostalih“. Upravo zbog toga se ne treba čuditi negativnim riječima pod kojima možemo pronaći neopredjeljene: *granične duše, izdajice, hermafroditi*, ali, naravno, postoje i brojni zapisi koji govore o *kozmpolitima i bilingualistima*, a to su također neopredjeljeni. Govoreći o zapisima, svakako je potrebno spomenuti književnost 19. i 20. stoljeća u kojoj nalazimo primjere krize identiteta, koje u suštini predstavljaju pojedince koji žive među nacijom, a da nikada nisu postali njezin sastavni dio. Upravo književnost pruža uvid u svakodnevnicu takvih pojedinaca i grupa. Bijeg „neopredjeljenih“ u književnost ne treba čuditi, uzme li se u obzir pritisak koji je na njih vršen: isprva političko-društveni, a kasnije i institucionalizirani pritisak. Govoreći o institucionaliziranim pritiscima i mehanizmima, potrebno je naglasiti da oni nisu jednaki unutar same Habsburške Monarhije, njezinim regijama ili samoj Prusiji. Prusija tako primjerice prepoznaje i institucionalizira pojam „multilingvalni građani“ i on se kosristio čak i u vrijeme najintenzivnijih nacionalnih pokreta.⁷

Nadalje, pripisivanje svojeg identiteta regiji tj. pokrajini u kojoj pojedinac živi, također može biti indikator da se radi o neopredjeljenosti. Navedenu pojavu je uvelike istražio Berndan Karch u području Gornje Šlezije, ali o tome više u poglavlju 4.2.

Neopredjeljenost kao termin, nije posve odgovarajuć, jer naginje pejorativnim konotacijama. Nacionalne politike su svojim djelovanjem dovele do svojevrsnog

⁶ Tara Zahra: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1880-1948*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 2011., str. 4

⁷ Brendan Jeffrey Karch: *Nationalism on the Margins: Silesian between Germany and Poland, 1848 – 194*, Harvard University Cambridge, Massachusetts, 2010., str. 27

„demoniziranja“ tog pojma. U današnjem društvu biti „ravnodušan/neopredjeljen“ je i dalje povezano s negativnim konotacijama, i često se zna reći da takvi pojedinci/grupe nastoje „sjediti na dva stolca“ i iskorištavati povlastice jednih i drugih.⁸

No, osim pejorativnog značenja, pojam nacionalne ravnodušnosti nije uvijek primjeren za sve oblike izostanka nacionalnih osjećaja, utoliko što ga ograničava razvoj nacionalne svijesti kod stanovništva. Naime, Tara Zahra, Berndan Jeffrey Karch, Pieter Judson i mnogi drugi govore o ravnodušnosti stanovništva, koje usprkos pritiscima nacionalista živi vlastiti život, bez ili uz minimalno odbacivanje već postojećih identiteta i stajališta. Njihovo poimanje nacionalne ravnodušnosti možda ipak nije opravdano za razdoblje nakon 1918. godine. Naime, biti nacionalno ravnodušnim u 19. je stoljeću sasvim logično. Okupiranost stanovništva preživljavanjem i vlastitim egzistencijama uz izostanak prometne i ostale infrastrukture je usitinu omogućavalo da stanovništvo jednostavno rečeno nema vremena, ne razumije i ne može pojmiti nacionalističke projekte brzinom kojom su to nacionalisti htjeli. U tom slučaju stanovništvo uistinu ostaje ravnodušno na nacionalne pokrete. No govoriti kako se, primjerice nacionalna ravnodušnost u Šleziji ili Bohemiji nastavlja nakon 1918. godine je možda nezgodno. Naime, 1918. godine je svima postalo jasno da stara carstva nestaju i da uistinu sada postoje određene grupacije, tj. nacije koje sebe nazivaju Česima, Poljacima ili Nijemcima. Vrlo je mala vjerojatnost da veliki djelovi stanovništva nisu shvatili što se oko njih događa. Nakon 1918. godine kod djela stanovništva možda nije bila formirana nacionalna svijest, ali oni su itekako bili svjesni i imali svijest da oko njih žive pripadnici „nekih“ nacija, čiji sastavni dio oni nisu, jer se tako ne osjećaju. Dakle, već 1918. godine ne možemo govoriti o nacionalno ravnodušnim, već o nacionalno neopredjeljenima.

Važno je naglasiti, kako se većina današnjih istraživanja o ravnodušnim nije na njih odnosila. Ta istraživanja su se ponajprije odnosila na izostanak nacionalnih osjećaja prije modernog vremena, ali problematika leži u tome što je „nacija“ proizvod modernog vremena. Stoga nacionalno ravnodušan/neopredjeljen može biti netko tko je izložen procesima nacionalizacije, a da to utječe samo djelomično ili uopće ne utječe na njegovo poimanje samog sebe. Te osobe i takve „zajednice“ ćemo naći u kasnom 19. i početkom 20. stoljeća.⁹ Nacionalnim idejama i zajednicama ravnodušnost/neopredjeljenost je bila nepoželjna, ali je u njima i uz njih postojala. Nacionalne politike su isprva mislile da je nacionalna ravnodušnost dio prošlosti, nešto što se modernizacijom izbrisalo, to je posebice vidljivo u pretpostavkama

⁸ Tara Zahra: *Imagined Noncommunities*, str. 7

⁹ Isto, str. 5

Hobsbawna, Gellnera i Webera, oni su nacionalizaciju smatrali jednosmjernom kartom i „putem bez povratka“, ali baš suprotno, nacionalizacija je uzrokovala pojavu neopredjeljenosti.¹⁰

2.1. Etnicitet

Definicija etniciteta i etničkih skupina je mnogo. Većina njih naglašava „vidljive“ osobitosti kao ključne elemente razlikovanja etniciteta jednih od drugih, primjerice jezika ili religije. Takve definicije i pretpostavke nisu netočne, ali one u svojoj srži nose elemente fizičkog, religijskog ili nacionalnog obilježavanja skupina. Jasno je da te definicije ne definiraju etnicitet prije afirmacije nacionalnih ideja, odnosno u razdoblju kada veliki dio društva nije imao svijest da se može po nekim odrednicama toliko razlikovati od drugih da bi ga se svrstalo u točno određenu skupinu. Eksplozija literature na temu nacionalizma krajem 20. stoljeća dovela je do definiranja pojma etnicitet kroz perspektive političkih znanosti, povijesti, sociologije, antropologije i drugih. Thomas H. Eriksen definira etnicitet kao vrstu društvenog odnosa između pojedinaca, koji sebe smatraju po osobinama koje su samo njima svojstvene. Te su osobine različite od osobina pripadnika drugih etničkih grupa.¹¹

Za Maxa Webera etnicitet je zapravo „vjerovanje“ tj. uvjerenje o zajedničkom podrijetlu, a ne skup realnih obilježja. To vjerovanje o zajedničkom podrijetlu identificira etničku skupinu, ali je ono uglavnom izmišljeno. Etnička skupina u suštini polazi od pretpostavke da postoje i druge skupine poput njih, dakle skupine koje imaju sasvim drugo podrijetlo od njihove skupine. Ukratko, etnička skupina pretpostavlja da ima zajedničko podrijetlo i ne mora se raditi o grupi koja je u ikakvom krvnom srodstvu. Weber tu pojavu naziva „pretpostavljenim identitetima“. Najvažnije je naglasiti da etnička pripadnost ne iziskuje sama po sebi nastajanje etničke grupe. Ona samo pruža potencijalni temelj za nastajanje takve grupe, ukoliko netko politički mobilizira pripadnike te skupine!¹²

Etnicitet, dakle, nije isto što i nacionalnost, ali nacionalni pokreti iskorištavaju etnicitet kao sredstvo i jedan od temelja svojih nacionalnih politika. Infiltracijom nacionalnih ideja u

¹⁰ Isto, str. 7

¹¹ Thomas Hylland Eriksen: *Ethnicity and Nationalism*, Pluto Press, London, Boulder, Colorado, 1993., str. 1 – 10

¹² John Stone: *Race, ethnicity and the weberian legacy*, American Behavioral Scientist, Vol. 38, Nr. 3, Jan 1995., str. 4

društvo i poistovjećivanjem pojedinaca s istima, primjerice pred sam kraj 19. stoljeća, Weberova definicija više nije sasvim relevantna. Naime, kako višejezičnost postaje rjeđa, jedan jezik postaje „materinjim“ tj. dominantnijim, a religija također postaje faktor diferencijacije (Donja Šlezija), tako je i potrebno nadopuniti Weberovu teoriju etniciteta. Weber je zasigurno bio svjestan promjenjivosti „eticiteta“ kao takvog te ga je upravo zato i smatrao odnosom/relacijom, a ne svojstvom.

Prilagodbu i promjenu „eticiteta“ potvrđuje etnolog i antropolog Andre Gringrich, koji etnicitet kao promjenjivi odnos definira u sedam teza, koje uvelike olakšavaju shvaćanje kompleksnosti etniciteta, ali ujedno i nadopunjuju Weberovu teoriju:¹³

1. Etnicitet predstavlja odnos između dvaju ili više skupina koje smatraju da se po nečemu međusobno razlikuju (podrijetlo).
2. Etničke grupe tendiraju u određenim trenucima sebe i svoje postojanje staviti u središte događanja. To je često zbog nastalog političkog konteksta neizbježno, ali je i često neopravdano.
3. Etnicitet nije eufemizam za nacionalnost ili rasu, ali naglašavanje etničkih razlika, kao i njihovo ignoriranje lako može dovesti do antagonizma i mržnje.
4. Etnicitet i nacija nisu istoznačnice. Nacija je politička zajednica koja nastoji osigurati dugoročno obitavanje svojih pripadnika u određenom geografskom prostoru, dok etnicitet nadilazi državne i nacionalne granice.
5. Etnicitet nije jednak kulturi. On naglašava neke sastavnice kulture, ali prvenstveno predstavlja njihov suodnos s nečime „izvana“.
6. Etnicitet je promjenjiv u vremenu i ovakav kakav je danas neće ostati.
7. Etnicitet se mijenja s obzirom na okolnosti. Ovakav kakav je ovdje, ne znači da je svugdje takav.

¹³ André Gingrich: *Ethnizität für die Praxis*. In: *Ethnohistorie – Rekonstruktion und Kulturkritik*, 1998.: <https://www.google.pl/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=ethnizit%C3%A4t+f%C3%BCr+die+praxis> (7.12.2016)

2.2. Identitet

Pitanje identiteta je jednako aktualno danas kao i u prijašnjim povijesnim razdobljima. Osvrćući se upravo na taj pojam, može se uvidjeti da je pitanje identiteta zapravo bezvremensko. Kroz vrijeme je sam pojam dobivao nova značenja, gubio stara, a mnogi smatraju da je pojam toliko neodređen da je irelevantan.

Složenost pojma identitet proizlazi iz dvije primarne uporabe tog pojma. Prvo, upotrebljava se kako bi se označio pojedinac, tj. ono što pojedinca čini pojedincem – drugačijim od drugih. Drugo, identitet se upotrebljava onda kada govorimo o tome što tog pojedinca čini sličnim nekim drugim pojedincima. Dva navedena procesa nisu odvojena, ona su međuovisna, a da bi bila ostvarena, moraju prije svega biti prepoznata od drugih pojedinaca.¹⁴ Dakle, identitet je nešto što ljudska bića pripisuju drugim ljudskim bićima ili skupinama, on nije „dan sam od sebe“. To je vrlo važna činjenica u definiranju ravnodušnih/neopredjeljenih, jer su oni izmišljena „nezajednica¹⁵“, odnosno skupina ljudi, kojoj je na osnovi zajedničkih, ali nepovezanih procesa od strane nas i našeg nacionalnog pogleda dodijeljen identitet – identitet ravnodušnih/neopredjeljenih.

Rogers Brubaker smatra kako je potrebno izbjegavati termin identitet, jer on neodređen između svoje dvije krajnosti. On govori o tvrdom identitetu koji ljudima daje osjećaj da pripadaju strogo određenoj skupini te o mekom identitetu koji je nejasan, fluidan i promjenjiv. Nadalje, neodređenost pojma se očituje kroz brojne druge pojmove, koje „identitet“ imaju u svome sastavu: jezični identitet, spolni identitet, religijski identitet itd. Brubaker govori kako je uporaba pojma identitet određena na svega pet situacija/slučajeva:¹⁶

1. kao podloga i temelj za politički i društveni pokret
2. kao specifični kolektivni fenomen, koji prikazuje sve kao jednog i jednog kao sve
3. kao sastavni dio poimanja samoga sebe (svog *selfa*)
4. kao proizvod političkog ili društvenog djelovanja
5. kao prolazan proizvod različitih diskursa u književnosti, koji ga prikazuju kao fluidnog i nestabilnog.

¹⁴ Damir Kalogjera: *Slojevitost iskazivanja identiteta*, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, str. 261

¹⁵ Nezajednica, jer ravnodušni nemaju svijest da osim njih postoje i drugi kao oni, nadalje oni niti u jednom trenutku nisu tvorili sveobuhvatnu zajednicu ravnodušnih. Oni su „nezajednica“ samo u kontekstu historiografskih razmatranja jer to klasificiranje omogućava lakše istraživanje.

¹⁶ Rogers Brubaker, Frederick Cooper: *Beyond „identity“*, u *Theory and Society*, Vol.29, No.1, (Feb.,2000.), pp. 1-47. str. 6 – 12

Robert Musil govori o devet osnovnih identiteta koje čovjek posjeduje. Tih je devet identiteta zajedničko svim stanovnicima neke zajednice. To su nacionalni identitet, profesionalni identitet, građanski, spolni, klasni, geografski, svjesni, nesvjesni pa čak i privatni. Musil, dakle, rasčlanjuje čovjekov identitet na manje sastavnice. Iako govori o devet identiteta, smatra kako je samo jedan identitet taj koji dominira nad ostalima – nacionalni identitet. On ima povlaštenu ulogu i predstavlja nadelement nad ostalim identitetima, jer je njihov međudnos rezultirao nastajanjem njega samog. No, nacionalni identitet nije samo fragment ostalih identiteta, on predstavlja i nevidljivi prostor „bez osobina“ u kojem nalazimo duh (*Geist*). Nacionalni identitet je sastavljen na psihološkoj, historijskoj i kulturološkoj razini. Skroz je drugačijeg sastava u Njemačkoj, Italiji ili Češkoj, jer su i međudnosi osnovnih čovjekovih identiteta drugačiji.¹⁷

2.3. Slojevitost jezičnog identiteta

Kao što je već navedeno, identitet je izražen kao kompleksan sustav elemenata koji su međusobno ovisni i povezani. Važna sastavnica je i jezik, a kao i uvijek, ovisno o kontekstu i jezik može, ali i ne mora biti krucijalna sastavnica identiteta. Pitanje koje se postavlja je, što sa svima onima koji govore više jezika, kakav je njihov jezični identitet i može li se on odrediti?

Ukoliko polazimo od gore navedene pretpostavke da je jezik krucijalni dio identiteta, ujedno i prihvaćamo da osobe koje su višejezične mogu shodno tome, imati i više identiteta. Mogućnost izbora identiteta na bazi jezika je u velikoj opreci s herderovskim shvaćanjem da je izvorni jezik ključni dio identiteta. Herderova je teorija u suštini i danas opće prihvaćena, iako nije sasvim točna, barem ne u kontekstu nacionalno ravnodušnih. Naime, ta teorija polazi od pretpostavke da svaka osoba može imati samo jedan materinji jezik, jer ima jednu biološku majku. Takvo shvaćanje jezika ne začuđuje, uzmu li se u obzir napori nacionalnih politika i pokreta koji su na svaki način pokušali ukloniti višejezičnost, ili možda bolje rečeno, izbaciti jezik/narječje/dijalekt koji u tom trenutku nije odgovarao zadanim nacionalnim politikama i okvirima. Govoreći o višejezičnosti možemo reći da je ona u kontekstu ovog istraživanja

¹⁷Nancy M. Wingfield: *Creating the other : ethnic conflict and nationalism in Habsburg Central Europe*, Berghahn Books, Oxford, 2003, str. 246

sposobnost prebacivanja iz jednog jezika u drugi, ovisno o situaciji i potrebi. No, ona ne predstavlja samo promjene iz jednog jezika u drugi, ona uključuje i uporabu više varijeteta (narječja i dijalekti) jednoga jezika. Nadalje, možda je i najvažnija činjenica da udaljenost i blizina uvelike određuju identitet koji pojedinci pripisuju određenoj osobi.¹⁸

Tako primjerice, situacija osobe koja je iz okolice Brunn/Brna doselila u Prag objašnjava višeslojnost jezičnog identiteta. Ta osoba je u Pragu Moravljjan, u Moravskoj nije ni blizu da bude Brnjanin, već je sa sela, nikako iz grada. U svome selu, ta osoba pak nije ista kao i svoji mlađi sumještani, jer prema njima govori „staromodno“, „seljački“ ili „od jučer“. Pojavu da blizina/daljina diktiraju poimanje nekoga je prisutna u svim zajednicama, kako prije tako i danas.

Habsburška Monarhija je službeno prepoznavala određene jezike. No, službeno priznanje nije značilo da su ti jezici poštovani. Uz to, jezična politika austrijskog i mađarskog dijela Monarhije je bila različita. Naime, *Ausgleichom* tj. Austro-ugarskom nagodbom iz 1867. godine, Habsburška Monarhija je podjeljena na dva djela, austrijski (cislajtanija) i onaj mađarski (translajtania). Mađarska je *de facto* dobila samostalnost, što je uvelike utjecalo na nešto drugačiji razvoj i uspon nacionalizma. Tako je primjerice u mađarskom djelu Monarhije pritisak na ostale jezike bio puno jači nego u austrijskom djelu. Dok je austrijska politika nastojala raznim izmjenama i dopunama zakona izbjeći napetosti u pogledu jezika i jezičnih pitanja, mađarska takve opcije gotovo i ne razmatra.¹⁹ Iako su stanovnici austrijskog dijela Monarhije uistinu bili zaštićeniji od nacionalističkih politika nego li stanovništvo mađarskog djela, priznanje određenog jezika i jezične politike često nisu imale veze s jezičnom praksom i stvarnosti, jer stanovništvo govori narječjima i dijalektima ili je višejezično. Nažalost, priznavanjem određenih jezika kao makrostrukture nad njezinim narječjima, onemogućeno je i stvaranje statističkih sustava i grafičkih prikaza istih. Na taj način dobivamo djelomičnu sliku. Primjerice, u Bohemiji, službene statistike i grafikoni prikazuju isključivo rasprostranjenost čeških i njemačkih govornika, dok govornika narječja i dijalekata nema, iako oni sačinjavaju većinu jednih i drugih govornika. Sa sigurnošću možemo reći kako su stanovnici Bohemije koristili varijetete onoga što danas zovemo češki i njemački jezik, isto vrijedi i za stanovnike Gornje Šlezije. Habsburška Monarhija je službeno prepoznavala jezike

¹⁸ Damir Kalogjera: *Slojevitost iskazivanja identiteta*, str. 265

¹⁹ A. J. P. Taylor: *The Habsburg Monarchy 1809-1918 – A history of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, Hamish Hamilton, London, 1948., str. 130 – 138

kao markostrukture, a nikada ne kao varijetete/narječja/dijalekte. Tako Monarhija službeno prepoznaje sljedeće jezike²⁰

- češki jezik
- njemački jezik
- talijanski jezik
- mađarski jezik
- poljski jezik
- rumunjski jezik
- ruthenski jezik (kasnije ukrajinski)
- srpski/hrvatski (ponekad kao jedan, ponekad kao odvojene jezike i ovisno gdje)
- slovenski jezik

Iako sljedeći prikaz službeno prikazuje narodni sastav Austro-Ugrakse 1910. godine. Glavno je sredstvo određivanja bio jezik svakodnevne uporabe.

21

Nekodiranost jezika dovodi i do vrlo neobične interakcijske prakse, tako je dio stanovništva Gornje Šlezije²² (koja je 1910. godine dio Prusije i stoga nije označena na karti)

²⁰ Pieter M Judson: *The Habsburg Empire: A New History*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2016., str. 269

²¹ https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Austria_Hungary_ethnic_de.svg (2. 4. 2017.)

mogao govoriti standardiziranim njemačkim jezikom, ukoliko je to bilo potrebno, a među sobom je pak govorilo varijetatom njemačkog jezika, tzv. Šleski ili *Wasserpölnisch*. Nadalje, dolazeći u sredinu s dominantnijim slavenskim (poljskim) stanovništvom, te bi se osobe jednostavno „prebacile“ na lokalnu varijantu poljskog jezika. Navedenu pojavu nalazimo i kod Nijemaca i kod Poljaka, iako je češća kod Poljaka.²³ Na primjeru Šlezije vidimo multidimenzionalnost pojma „višejezičnost“ i relativnost samog jezičnog identiteta. Osim Šlezije, poznate srednjoeuropske multilingvalne regije su bile: Bohemija, Galicija, Štajerska, Transilvanija i Istra.²⁴

Dakle možemo zaključiti kako pojedinac može konstruirati različite identifikacije u interakcijskoj praksi (svakodnevnom životu). Prema tome, identitet u višejezičnih osoba i grupa uistinu je fluidan, on je proces, a ne svojstvo. U tom kontekstu, identitet je stvar vlastitog i svjesnog izbora, sve dok osoba nije prisiljena odabrati samo jedan jezik. No, postavlja se pitanje, ako je osoba prisiljena izabrati samo jedan jezik, je li njoj identitet nametnut? Odgovor je potvrđan, nastoji se nametnuti jedan jezik i jedan identitet. S druge strane, osoba ima mogućnost izbora. Dakle može uzeti jedan identitet, a jedan mora odbaciti. Nacionalizam se širio tako što je sužavao izbor potencijalnih identiteta. Izbacivajući i degradirajući jedan po jedan sve dok ne bi ostala jedna opcija. Pravnim i institucionaliziranim odbacivanjem jednog identiteta (jezika), ne znači da ga je pojedinac izbacio iz svog privatnog života, iako se od njega to zahtijevalo. Navedeni proces funkcionira u onim zajednicama gdje je jezik već duže vremena afirmiran kao standardizirani jezik, koji je kroz jezični purizam dobio svoje nacionalne obrise te je jasno diferenciran od ostalih jezika u svome okruženju, a stanovništvo govori još jedan jezik, najčešće jezik druge skupine koja na tom području obitava. Istraživanja razvoja češkog, poljskog i slovenskog jezika iz 19. i poč. 20. stoljeća pokazuju veliku isprepletenost s njemačkim jezikom, posebice u graničnim i mješanim prostorima. Zaključak je tih istraživanja bio da je nemoguće identificirati i podijeliti populaciju po etnolingvističkom pristupu, jer stanovništvo govori „vlastitim“ jezikom, koji ima obilježja dvaju jezika. Ukoliko je jezik krucijalni dio identiteta, postaje teško odrediti

²² Gornja Šlezija je sastavni dio pokrajine Šlezije koja je bila u sastavu Habsburške Monarhije do 1742. godine, kada dolazi pod prusku vlast, a njezin manji dio ostaje pod Habsburgovcima pod imenom austrijska/češka Šlezija.

²³ Tara Zahra: *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*, str. 8

²⁴ Brendan Jeffrey Karch: *Nationalism on the Margins: Silesian between Germany and Poland, 1848 – 1945*, str.

identitet pripadnika takvih zajednica²⁵. Navedena pojava je primjetna u Češkoj sve do 1940-ih godina.²⁶

2.4. Nacionalni identitet i nacionalna svijest

Osvrćući se na nacionalne identitete važno je naglasiti da još od romantičarskih teorija vlada stav prema kojem jezik, država i nacija čine tzv. „sveto trojstvo“ nacionalnog identiteta.²⁷ Bez sumnje jezik je važna odrednica svakog identiteta. Neovisno o tome je li pojedinac ili društvo višejezično, jezik će uvijek poslužiti za integraciju ili diferencijaciju, a u 19. stoljeću govorimo o jednom i drugom procesu unutar Habsburške Monarhije.

Prema Anthony D. Smithu, nacionalni identitet predstavlja složeni konstrukt od nekoliko pretpostavljenih i višedimenzionalnih sastavnica. Nacionalni identiteti su promjenjivi i sačinjeni od pet sastavnica koje nalazimo kod svake nacije, ali svaka od tih sastavnica je drugačijeg sadržaja, što rezultira stvaranjem drugačijih nacionalnih identiteta te na koncu i nacija. Na neki način, Smith govori o procesu stvaranja nacije, kroz pet sastavnica nacionalnog identiteta²⁸

1. povijesni teritoriji
2. zjedničko sjećanje i mitovi
3. zajednička masovna i javna kultura
4. zajednički zakoni, prava i obaveze
5. zajedničko gospodarstvo i tržište

Prema mojoj interpretaciji, nacionalna svijest s druge strane ne predstavlja više promjenjive procese, koje vidimo kod nacionalnih identiteta. Štoviše, ovdje se već može govoriti o „svojstvu“ kojeg posjeduje pojedinac i grupa. No, i to svojstvo je i dalje promjenjivo u vremenu i prostoru, s razlikom da nacionalna svijest predstavlja izražen osjećaj i svijest pojedinca o njegovoj pripadnosti određenoj naciji. Taj osjećaj se jasno formirao kroz afirmaciju nacionalne ideje i nacionalnog identiteta kroz zajedničke faktore (zajednički jezik

²⁵ Nasilno razdvajanje i stvaranje novog nacionalnijeg jezika, historiografija još naziva i lingvističkim nacionalizmom

²⁶ Brendan Jeffrey Karch: *Nationalism on the Margins: Silesian between Germany and Poland, 1848 – 1945*, str. 16

²⁷ Ivo Pranjković: *Glavne sastavnice hrvatskog jezičnog identiteta*, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, str. 488

²⁸ Antoni D. Smit: *Nacionalni identiteti*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998., str. 29 – 30

kao dio identiteta, zajedničko podrijetlo kao dio identiteta i zajednička povijest kao dio identiteta). Upravo pri pojavi nacionalne svijesti dolazi do najveće diferencijacije spram onih koji nisu dio vlastite nacionalne svijesti. Naime, nacionalna svijest ne iziskuje samo zajedničke faktore koje smo već naveli, već i izrazitu samosvijest i visoko samopoštovanje pojedinca koje se potom očituje kao duhovna i misaona povezanost s vidljivim simbolima te nacije (nacionalna država i njeni simboli). Nadalje, iako Benedict Anderson govori o naciji kao zamišljenoj zajednici, jer se njeni pripadnici međusobno nikada nisu i neće upoznati, jer njihovo zajedništvo postoji samo u njihovom umu.²⁹ Možda upravo čovjekovo vjerovanje u pripadanje grupi „jednakih i svojih“ na neki način ne definira samo naciju, koliko do kraja formiranu nacionalnu svijest tog čovjeka, koji povezuje sebe s drugima poput sebe, izostavljajući iz tog misaonog koncepta sve one s kojima ne dijeli zajedničke faktore (podrijetlo, jezik, povijest itd.). To što netko ima nacionalni identitet tj. svijest da je Čeh, Nijemac ili Poljak prema mojoj interpretaciji ne znači da posjeduje duhovnu i misaonu povezanost sa simbolima te nacije, posebice u razdoblju kada takvi simboli nisu unificirani i postojani u prostoru. Nacionalna svijest je više izražena racionalno, negoli emocionalno. Ta činjenica je važna, jer omogućuje razlikovanje nacionalne svijesti od nacionalnih osjećaja. Dakle, nacionalna se svijest očituje više kroz „raciju“ i objektivne faktore, a nacionalni osjećaji kroz subjektivne osjećaje. Stavljajući ta dva pojma u međusobni kontekst, možemo uvidjeti da je nacionalna svijest stepenicu iznad nacionalnog osjećaja i nacionalnog identiteta te predstavlja završnu fazu pri formiranju nacije. Nadalje, razlikovanje tih dvaju pojmova nije jednostavno, ali je nužno pri istraživanju neopredjeljenih..³⁰

Iako pojava nacionalne svijesti predstavlja vrhunac procesa formiranja nacionalnog identiteta, nacionalna svijest ne zahvaća društvo ravnomjerno. Dolazi do nesrazmjera u kojem pojedine skupine društva imaju izraženu nacionalnu svijest, dok su druge skupine unutar društva tek formirale ili formiraju nacionalni identitet, ili čak da su obje skupine još uvijek na razini identiteta. Važno je naglasiti da su sva tri procesa u međuodnosu. Pojava nacionalnih identiteta, ubrzo i nacionalne svijesti prvo je zahvaćala obrazovanje stanovništvo i državne službenike. Iako je prevladavajuće mišljenje da je elita ta koja nosi nacionalnu svijest, to nije sasvim točno. Pojam elita je suviše relativan da bi se moglo generalizirati, a povijest često generalizira. Elitu mogu sačinjavati intelektualci, industrijalci ili političari itd. Diferencijacija pojma „elita“ je najobjektivnije rješenje. Gledajući na problem iz tog aspekta, uviđamo da

²⁹ Benedict Anderson: *Imagined Communities-Reflections on the origins and spread of nationalism*, str. 6 – 7

³⁰ Nationalbewusstsein u: Universal-Lexikon. 2012,

http://universal_lexikon.deacademic.com/33630/Nationalbewusstsein (18. 12. 2016.)

primjerice industrijska elita, nije bila nositelj nacionalne svijesti. Ona je mogla imati formirani nacionalni identitet, ali spletom okolnosti nikada nije dospjela do samosvijesti. Industrijska elita je na neki način vođena ekonomskim programom, a ne političkim. Naravno, iznimke uvijek postoje, ali činjenica ostaje da nacionalni junaci i nositelji nacionalne svijesti gotovo nikada nisu osobe iz industrijskog miljea. Nacionalna svijest se razvila ponajprije kod učitelja, viših učitelja, profesora na sveučilištima i intelektualaca koji su ta sveučilišta pohađala. Pregled biografija nacionalnih junaka potvrđuje tu teoriju.³¹ I kod slučaja intelektualaca postoje iznimke koje možda isprva nisu vidljive. Franz Kafka i Stefan Zweig su samo neki od njih. Oni difuziju identiteta skrivaju u književnosti. Za razumijevanje života prije afirmacije nacionalnih identiteta, kao i difuzije koju su izazvali, njihovi radovi su neophodni. Tako primjetice Stefan Zweig u svome autobiografskom djelu *Svijet od jučer* opisuje svijet prije nacije i prije svega svijet prije dva velika rata. On se osvrće na modu, obrazovni sustav, život mladih itd. Za Zweiga je cjela Europa domovina, njegov i naš *Heimat*. Carstva koja su postojala u Europi su prema njemu postojala, jer je postojala vjera u autoritete, u državu, vladara, sustav i poštovanje do 1914. godine. Za njega je to bio svijet sigurnosti za sve koji su u njemu živjeli, ali on je takav svijet smatrao nepovratno uništenim i sjećanje na takav svijet od jučer ostalo je živjeti u sjećanju „njegao kao Europljanina“.

Kafkin *Preobražaj*, s druge strane, ne prikazuje sjećanje na svijet od jučer, već preobražaj Gregora Samse u žohara kao simboliku preobražaja svijeta od danas, koji postaje svijet od jučer. No, za Kafku je preobražaj svijeta u djelu prikazan *In medias res*. Osjećaj bespomoćnosti je zapravo njegova bespomoćnost da se jasno odredi prema identitetima koji se oko njega pojavljuju.³² Zapravo, osjećaj bespomoćnosti i izgubljenosti koji se javio kod Gregora Samse preslikava situaciju nacionalno ravnodušnih, koji nisu „usisani“ u nacionalističke identitete.

2.5. Vizualni identitet?

Kao što je u uvodnom dijelu rada naglašeno kako je u svrhu ove analize potrebno gledati društvo i socijalne strukture iz svih kuteva, tako je i pri istraživanju identiteta potrebno dobro promatrati i promisliti što sve stanovništvu 19. i prve polovice 20. stoljeća može poslužiti kao identitet. Iako se termin „vizualni identitet“ povezuje s današnjicom, to ne znači

³¹ Walter Sulzbach: *Zur Definition und Psychologie von Nation und Nationalbewusstsein*, Vol. 3, No. 2, 1962., str. 158

³² Die Verwandlung – Franz Kafka – Interpretation Analyse <https://www.inhaltsangabe.info/deutsch/die-verwandlung-franz-kafka-interpretation-analyse> (19. 5. 2017.)

da su efekti privlačnosti, odbojnosti i prepoznatljivosti nekoga/nečega utjecali na procese u prošlosti. Štoviše, malo boljim se razmatranjem vizualnih identiteta može uvidjeti da on postoji i u prošlosti, ali nije tako nazivan, jer i sama svijest o njemu nije bila na visokoj razini. Na neki način, vizualni je identitet u 19. stoljeću postojao, bez da se tako zvao i bez svijesti o njegovim eventualnim i dugoročnim učincima na čovjeka. Navedena pojava je osobito vidljiva kod djela njemačkih nacionalista koji u *Heimat* ugrađuju cijeli krajolik. Tako primjerice 1904. godine, profesor glazbene umjetnosti, Ernst Rudorff osniva *Deutscher Bund Heimatschutz* (Njemački savez za zaštitu *Heimata*), čija je primarna zadaća bila zaštita i očuvanje vizualnih obrisa *Heimata*, koji se prema njemu očituje kroz arhitekturu, povijesne spomenike, način odjevanja itd. Članovi tog saveza su bili mnogi ugledni profesori. Postojanje navedene udruge potvrđuje da je ipak postojala određena svijest o vizualnom identitetu.³³ Više od konceptu i identitetu *Heimata* u poglavlju 2.7.

Također, dovoljno je pogledati prijestolnice i veće gradove nekadašnje Monarhije, odmah se može uvidjeti kako je većina društvenih i zgrada državne uprave žute boje. Može se reći kako je Austro-Ugarska stvorila vlastiti vizualni identitet zgrada državne uprave. Nadalje, sama silueta gradova diljem Monarhije je slična i većina će i danas prepoznati koji je grad bio u Austro-Ugarskoj, a koji ne. Nije li to znak da i sama Austro-Ugarska ima vlastiti vizualni identitet?

Afirmacija identiteta kroz vizualni identitet zvuči neobično, ali u određenim situacijama takav proces je sasvim logičan. Do 1848. godine žandarmerija i državni službenici predstavljaju vlast. No u razdoblju sveopćeg kaosa i pobuna, beskrupuloznih uličnih borbi i neizvjesnosti ta ista žandarmerija i službenici su predstavljali svijetlu točku u sveopćem vrtlogu nasilja. Naravno, to ne isključuje da ti isti službenici nisu činili nasilje, ali za razliku od običnih uličnih prosvjednika, oni su odjeveni u odore koje predstavljaju veće makrostrukture – pokrajinske ili središnje vlasti. Žandarmerija i službenici su svojom brojnošću nesvjesno kod stanovništva počeli stvarati (simbolizirati) dojam aktivnog i fizičkog oblika državljanstva, kako u pozitivnom tako i u negativnom smislu. Dakle, njihova uniformiranost ih čini fizičkim predstavnicima veće makrostrukture. Simbolička je vrijednost uniformiranosti prenesna kroz samu 1848. godinu, ali i prije kada su „muškarci u uniformama“ održavali javni red i mir. Te je godine zabilježeno da zajednice koje uopće nisu zahvaćene nemirima, organiziraju vlastitu žandarmeriju po uzoru na središnje vlasti. Takvi su

³³ David Blackbourn i James Retallack: *Localism Landscape and the Ambiguities of Place – German-speaking Central Europe*, University Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 2007., str. 180

primjeri zabilježeni diljem Monarhije, ali svakako je najzanimljiviji primjer iz Češke Šlezije, grada Troppau/Oppava, gdje su se građani samostalno organizirali i 17. ožujka 1848. godine djelili letke u kojima piše:³⁴

*Čast biti čuvar građana leži u poštenju građanina. Od sada je i on netko i nešto (Er ist keine Null mehr – više nije nula) kao svoji preci. On je hrabar kao što su to bili njegovi preci kroz stoljeća. Sama sada on osjeća da je vratio nazad svoje poštovanje i snagu. Ljudi dižu oružje samo u obrani i kada moraju zaštititi pravdu i zakon.*³⁵

Kao što se da iščitati, lokalno stanovništvo je univerzalna načela jednakosti i poštenja, ujedno i sigurnosti, poistovjećivalo s čuvarima (žandarmerija/službenici) te su se po uzoru na njih samostalno organizirali. Stanovništvo je povezalo fizičku radnju zaštite građana sa fizički uniformiranim osobama. Te osobe su nosile uniforme koje su pak simbol države. Uz to, ovdje pojam „građani“ označava sve stanovnike grada, dakle nema isključivosti, ne negiraju nikoga, svatko je građanin i svatko je mogao postati čuvarem i svatko je trebao biti čuvan. Čini se kako u manjku identiteta i sigurnosti, pozitivno sjećanje na središnju vlast, koja je manifestirana kroz službene uniforme pruža utočište svima onima koji još nemaju jasne nacionalne identitete. Teško je odrediti jesu li se te osobe kasnije identificirale sa središnjom vlasti ili onom grupom čije su uniforme vidjeli i oponašali. Navedena pojava pruža podlogu za takve procese, a ukoliko je taj proces prepoznat od strane nacionalista, nema sumnje da u svrhu nacionalizacije ne bi bio iskorišten.

2.6. Nacija i državljanstvo

Rogers Brubaker smatra da grupiranje pojedinaca dovodi do stvaranja kolektiva, a jedan takav kolektiv je i nacija. Po njemu su nacije glavni glumci u drami koju pišu nacionalisti.³⁶ No, ta drama se čini još većom, jer je definicija nacija mnogo, a svaka od njih je opća i promjenjiva. Nacija može imati više definicija, a da je svaka od njih relevantna. Ta činjenica proizlazi iz toga što naciju definiraju i druge znanosti poput sociologije ili političkih znanosti. Historiografska istraživanja opisuju procese nastanka i afirmacije nacije u društva, ali

³⁴ Pieter M Judson: *The Habsburg Empire: A New History*, str. 177

³⁵ Isto, str. 177

³⁶ Rogers Brubaker: *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the new Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996., str. 14

ne što točno tu istu naciju sačinjava. Upravo taj aspekt je prerelativan i ovisan o kontekstu, što istraživanje nacije i nacionalizma čini svojevrsnim izazovom.³⁷

Nadalje, definicije nacije teže diferencijaciji i često ne priznaju nacionalnu ravnodušnost kao pojavu kod pojedinaca unutar društva. Uz to, nacija je prije svega projekt političke sfere i isprva se u njoj afirmira, tek kasnije ona prelazi u društvenu sferu, da bi se kroz svoju masovnost unutar samog društva vratila na institucionaliziranu sferu.

Eric Hobsbawm kao glavno obilježje nacije navodi njezinu pripadnost današnjici tj. modernom vremenu. Navodeći razne definicije nacija i promjenu pojma nacija kroz povijest, on zaključuje da je nacija promjenjiva značenja. On zapravo naciju definira kao veliku grupu ljudi, koja sebe smatra nositeljem te iste nacije. Prema njemu je nacija isključivo proizvod modernog društva u kojem postoji razvijena tiskarska i komunikacijska tehnologija, koja je omogućila standardizaciju jezika, stvaranje nacionalne povijesti i književnosti. Prema Hobsbawnu, specifična kultura (skupina građana) koja se smatra nacijom stvara državu, a država stvara naciju koja stvara tradiciju i povijesni kontinuitet. Nacija je za njega jasan identitet, utoliko što je povezana sa specifičnim oblikom moderne teritorijalne države.³⁸

Anthony D. Smith s druge strane definira naciju kao određenim imenom imenovanu populaciju sa zajedničkim povijesnim teritorijem, povijesnim sjećanjem, zajedničkom ekonomijom, zakonima i dužnostima svih njezinih pripadnika.³⁹

Ernest Gellner, također kao i Hobsbawm naciju svrstava u noviju povijest. On prije svega začetak i pojavu nacije vidi u industrijskim društvima. Gellner navodi kako je čovječanstvo prolazilo kroz tri stupnja razvoja u kojima su se manifestirala tri tipa društvenih uređenja: predagrarno, agrarno i industrijsko društvo. Industrijsko društvo je težilo vlastitoj državi iz gospodarskih razloga i potrebom stalnog gospodarskog rasta.⁴⁰ Nadalje, razvojem gradova i industrije u njima, uništena su sela, čije se stanovništvo seli u gradove kao bi postali radnici. Stare seoske vezivne socijalne strukture su uništene, a u gradu njihovu ulogu preuzimaju jezik i kultura. Razvojem industrije u gradu dolazi i do potrebe za jasnom komunikacijom, stoga slijedi kodifikacija jezika i pisma te, shodno tomu, školovanje i

³⁷ Zvonko Posavec: *Nacija i Nacionalizam kao temeljni pojam političkoga*, Polit. misao, Vol XXXIII, (1996.), br. 2 – 3, str. 226 – 230

³⁸ Eric Hobsbawm: *Nacije i nacionalizam*, str. 19 – 52

³⁹ Antoni D. Smit: *Nacionalni identiteti*, str. 30

⁴⁰ Ernest Gellner: *Nacije i Nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1998., str. 25

opismenjavanje.⁴¹ No, masovni dolazak pridošlica koji se razlikuju od starosjedilačkih stanovništva u gradovima je dovelo do antagonizma, kulturnog isključivanja jednih ili pak pogodovanje pri dobivanju posla. Pojedinci ili skupina koja je potlačena, vođena liberalnim idejama želi bolje i više za sebe i svoju skupinu. S vremenom dolazi do pojave nacionalnih pokreta koji pak izmišljaju nacije i po određenim kriterijima grupiraju skupine u njih.⁴²

Benedict Anderson pak nudi sasvim drugačiju sliku nacije. On percipira svaku naciju kao zmišljenu političku zajednicu, istovremeno inherentno ograničenu i suverenu. Ona je uvijek zamišljena, jer osobe koje sebe percipiraju kao dio te nacije nikada neće upoznati sve pripanike svoje nacije, ali će u njihovom umu živjeti njihovo zajedništvo. To zajedništvo će nadići i antagonizme i nepravde unutar te nacije. To zajedništvo tj. bratstvo objašnjava zašto su unatoč svemu milijuni ljudi kroz protekla dva stoljeća za naciju ubijali i dali vlastite živote.⁴³

Nadalje, nacija može biti definirana formalnim pristupom kao kompaktno i jedinstveno područje obitavanja, kojim dominira „stara“ i dominantna kultura (*Leitkultur*), standardiziraniji jezik te nacionalno tržište. Osvrćući se na nacionalno tržište i gospodarske strukture, možemo reći da je nacija ujedno i hijerarhična struktura. Naime, u ranim fazama razvoja nacije pripadnici različitih društvenih kategorija (klasa) čine tu istu naciju, ali među njima vlada jasna podjela, koja se očituje u svakodnevnom životu. Ta pojava se proteže do početka 20. stoljeća. Hroch takvu pojavu smatra ostacima feudalizma. Brendan Karch, s druge strane navodi da se navedena hijerarhična struktura odnosi na rane nacije, poput Francuske i Engleske, ali ne nužno na Austriju, Češku ili Poljsku. Naime, ta područja nisu bila na istom stupnju razvijenosti kada se u njima pojavila nacionalna ideja. Srednjoeuropski nacionalisti kopiraju model koji je bio važeći pri nastanku Francuza i Engleza, ali ne vide činjenicu da Srednja Europa nije industrijalizirana kao Engleska. Stoga se može reći da je pokušaj nacionaliziranja istih od početka bio osuđen na drugačiji put.⁴⁴

Naciju također možemo promatrati kao proizvod političke centralizacije, koju je iziskivao razvoj gospodarstva kroz unificiranje malih tržišta u puno veće gospodarske cjeline.

⁴¹ Isto, str 54

⁴² Isto, str 79 - 82

⁴³ Benedict Anderson: *Imagined Communities-Reflections on the origins and spread of nationalism*, str. 6-7

⁴⁴ Brendan Jeffrey Karch: *Nationalism on the Margins: Silesian between Germany and Poland, 1848 – 1945*, str. 12

Društvo dolazi do točke, kada se male regije i pokrajine udružuju u veće ili s drugima počinju tvoriti bezcarinske zone i saveze te u konačnici počinju unificirati svoje zakone.⁴⁵

Druge definicije govore ponajprije o naciji kao izmišljenoj zajednici, na čijem ostvarivanju rade ponajprije politički, ali i nacionalno osviještene osobe. Naciji se daje prostor sa zamišljenim granicama. Cilj nacije je stvaranje zajednice kao geografske i političke jedinice u prostoru. Primjerice, kod ravnodušnih/neopredjeljenih ne postoji svijest o potrebi takve geografske jedinice. To proizlazi iz činjenice da neopredjeljeni niti u jednom trenutku nisu zajednica, a nacionalizacija političkog života nije implicirala nužno nacionalizaciju svakodnevnog života.⁴⁶

Nacionalnost i nacija u javnom diskursu Habsburške Monarhije 1840. godine nije bila stran pojam, ali ona tada nije bila ekskluzivna. Pieter Judson navodi kako je 1840. godine većina stanovnika Monarhije za svoju domovinu smatrala upravo Habsburško Carstvo.⁴⁷

Koncept nacije u austrijskim zemljama je viraio od zemlje do zemlje, a u slučaju Gornje Šlezije odudarao je u potpunosti o postojećih postulata. Primjerice, češki i njemački nacionalisti u Bohemiji u drugoj polovici 19. stoljeća naciju definiraju drugačije. Po češkim nacionalistima nacija je određena prije svega jezikom, dok njemački nacionalisti na naciju gledaju ipak nešto otvorenije, no na koncu i kod njih ona postaje „zatvoreni koncept“. Njemački nacionalisti u Bohemiji u 19. stoljeću smatraju kako je nacija određena pravom na samoodređenje građanina kroz razvijenu kulturu samosvijesti. No, njihove definicije nacije zapravo predstavljaju odraz zajednica u kojem govornici obaju skupina žive. Češkim nacionalistima je jezik glavna odrednica nacije, jer druge razlike između njemačkih i čeških govornika tada jednostavno nije bilo, dok je njemačkim nacionalistima upravo „razvijena kultura“ ekskluzivna karta na kojoj stvaraju naciju, jer ipak nakon svega viša klasa i kultura u Bohemiji je bila nositelj i njemačkoga jezika i njemačkoga elementa.⁴⁸

Prema Anthony D. Smithu, nacionalni identiteti su imali i intimnije, za život važne funkcije. Ona najvažnija je socijalizacija osobe kao državljana i građanina.⁴⁹ Iako nacija i nacionalnost 1840-ih godina unutar Habsburške Monarhije nisu bili transparentni i jasni

⁴⁵ Miroslav Hroch: *Social preconditions of national revival in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985., str. 4 – 6

⁴⁶ Tara Zahra: *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*, str. 14

⁴⁷ Pieter M Judson: *The Habsburg Empire: A New History*, str. 145

⁴⁸ Tara Zahra: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1880 – 1948*, str. 16 – 17

⁴⁹ Antoni D. Smit: *Nacionalni identiteti*, str. 33

pojmovi, pojam državljanstva jest. Naime, državljanstvo je na razini Monarhije dobro regulirano. U Austrijskim je zemljama na snazi bio zakon iz 1784. godine, koji svima onima koji na tlu Monarhije borave više od deset godina, daje mogućnost postati *Inländerom*. Postati *Inländerom* je značilo postati domaćim, ali još uvijek ne uživati sva prava kao i lokalno stanovništvo. U jeku promjena koje su uvedene u upravu, zakon o *Inländerima* je nadopunjen i birokratski bolje riješen. Tako je 1811. godine donesen novi zakon nazvan *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (ABGB). Tim zakonom, postati *Inländerom* je značilo dobiti austrijsko državljanstvo. Dakle, osoba postaje državljaninom jedne države i ima zajamčena sva prava i jednakost pred tom istom državom. Psihološki gledano to je vrlo važno, jer implicira postojanje samo jedne makrostrukture (Habsburške Monarhije, tj. Austrije), a ne mikrostrukture poput Šlezije, Štajerske i sl. Istovremeno, stjecanje državljanstva će imati i nusproizvod. Prilikom ispunjavanja formulara za stjecanje državljanstva, osoba je morala navesti od kamo potječe. Ovo, iz današnje perspektive, normalno pitanje, početkom 19. stoljeća je stvaralo konfuziju i kaos. Rubrika gdje se taj podatak trebao unijeti označena je pojmom *Heimat*. Pojam *Heimat* ima više značenja, kako danas, tako i u 19. stoljeću. Označavao je domovinu ili zavičaj. Te dvije riječi nisu istoznačnice, ali svejedno su dio *Heimata*. Školovanije stanovništvo bi moglo staviti ime svoje pokrajine kao svoju domovinu ili zavičaj, ali nevezano uz ono što su stavili, pojam je *Heimata* sve zasigurno potaknuo da promisle i razmisle od kamo su i gdje im je domovina, gdje im je dom. Ono što je još zanimljivije je to da je i sama administracija uvidjela problem te je, kako bi izbjegla neugodnosti, dala službene smjernice kako odrediti svoj *Heimat*. Prema tim smjernicama, *Heimat* je ono mjesto gdje je osoba registrirana u Crkvi ili kod vlasti. No, zbog velikih valova seljenja kako unutar same Monarhije, tako i migracija selo – grad, velik broj stanovništva nije imao pravi *Heimat*. Radnička klasa se selila za poslom. To što su prvi put registrirani u crkvi ili administraciji u Brnu, ne znači da im je to domovina, tamo su primjerice mogli biti rođeni i već sa tri godine njihova se obitelj mogla preseliti drugdje.⁵⁰

Čini se kako je koncept *Heimata* kod stanovništva bio ipak nedefiniran i relevantan, ono ga očito ne prihvaća kao statičnu bazu svojega identiteta. Koncept će *Heimata* prije svega preuzeti inteligencija i književnost u razdoblju jačanja nacionalističkih težnji.

⁵⁰ Pieter M Judson: *The Habsburg Empire: A New History*, str. 76

2.7. Koncept *Heimata* u njemačkom nacionalističkom diskursu

Proučavajući literaturu za analizu ravnodušnosti/neopredjeljenosti, kako u Šleziji, tako i Bohemiji, susret s nacionalistima, kako onim češkim i poljskim, tako i onim njemačkim pokazuje velike razlike u pristupu rješavanja nacionalnih pitanja, ali pokazuje i krucijalnu sličnost. Ta sličnost se kroz literaturu, ali i njemački književni i politički diskurs 19. i 20. stoljeća prije svega veže uz *Heimat*. Osim *Heimata*, literatura spominje i *Vaterland*, posebice u Prusiji. Čitajući literaturu, nemoguće je ne zamijetiti da riječ *Heimat* ponekad ima svoj ekvivalent, dakle prijevod, u engleskom, njemačkom ili hrvatskom jeziku, a ponekad i nema. Te riječi često nisu dostatne da bi prevele *Heimat*. Čak i kada se čine kao termin koji najviše odgovara za prijevod, te riječi sa sobom ne nose težinu koju *Heimat* sadrži.

Heimat je kompleksan pojam, a pri njegovu prevođenju nastaju brojni problemi. Riječnik njemačkog jezika *Duden*, definira *Heimat* kao zemlju, dio zemlje ili mjesta na kojem je netko rođen, odrastao ili se zbog dužeg boravka u tom prostoru osjeća kao doma (često osjećajima nabijen izraz kao izraz uske povezanosti s određenim područjem)⁵¹.

Engleski izrazi *home/homeland*, češki izrazi *domov/otčina*, poljski *ojczyzna/ojczyzna prywatna* ili hrvatski izrazi *zavičaj/rodni kraj* ne odražavaju svu težinu koju *Heimat*, kako u 19. stoljeću, tako i danas, predstavlja. Kao i mnoge riječi, tako je i *Heimat* kroz povijest mijenjao svoje značenje. Iako korijenje riječi seže daleko u prošlost, osvrnut ćemo se na uporabu te riječi od 18. stoljeća. Naime, u 18. stoljeću je *Heimat* označavao svu imovinu i zemlju koju osoba posjeduje. Industrijalizacijom i velikom seobom na relaciji selo – grad, dolazi i do promjene shvaćanja te riječi. Naime, kako je stanovništvo sve više odlazilo trbuhom za kruhom u gradove i napuštalo svoju imovinu i zemlju (*Heimat*), tako se je u gradovima u kojima se govorio njemački jezik, afirmirao pojam *Heimat*, ali s nastavkom *los* (bez). *Heimatlos* (bez *Heimata*) je riječ koja je predstavljala ljude bez imovine, oni koji rade da bi preživjeli. Istodobno, ta riječ je ušla u uporabu u austrijskoj administraciji te su osobe koje podnesu zahtjev za austrijsko državljanstvo morale navesti otkuda potječu (najčešće sa sela).⁵² Upravo ta rubrika je označavana pojmom *Heimat*. Život u industrijaliziranom gradu se za većinu pretvorio u borbu za egzistenciju i radnička prava. Sjećanje na neki mirniji život na rodnoj grudi (*Heimatu*) pružalo je radnicima veliku utjehu.

⁵¹ Anette Auberte, Angelika Haller-Wolf i sur.: *Duden Deutsches Universalwörterbuch*, Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zurich, 2001., str. 724, 4. izdanje

⁵² Pieter M Judson: *The Habsburg Empire: A New History*, str. 76

Želja za posjedovanjem imovine, prije svega vlastite zemlje, te mogući povratak iz grada na selo u 19. stoljeću vratilo je *Heimat* u svakodnevnu uporabu i interakcijsku praksu. Borba je radnika za njihova prava prebačena na političku razinu. Penetracijom *Heimata* u političke sfere, taj je pojam zapeo za oko i nacionalnoj politici i prije svega nacionalnoj književnosti. Nacionalne politike su na *Heimat* isprva gledale kao na pravo svakog pojedinca da posjeduje vlastitu zemlju. Ubrzo taj potlačeni pojedinac postaje nacija koja traži svoju nacionalnu grudu. No, kako je *Heimat* njemačka riječ, ona će imati i odrednicu ekskluzivnosti i homogenosti. Osim nacionalista, književnost je prepoznala *Heimat* kao važan element u tzv. književnosti sela, tzv. *Agrarromantik* koja je kroz cijelo 19. stoljeće stvarala romane i mitove na temu patnje seljaka i otimačine zemlje. *Agrarromantik* je osim *Heimata* u sebi sadržavala i antiseimtska stajališta. Mit o seljaku koji tvori cjelinu sa svojom oranicom predstavlja seljaka koji je povezan sa svojom rodnom grudom. Odlika *Heimata* u književnosti je zapravo veza seljaka i njegove grude kao mistična veza ljudske krvi i zemlje.⁵³

Heimatsromane (zavičajni romani) i *Heimatslieder* (zavičajne pjesme) se javljaju u 19. stoljeću kao pisana manifestacija *Heimata*, prožetog nacionalističkim stavovima upakiranim u priče o rodnoj kući, domu, bregovima, šumama i prekrasnoj prirodi. Tako primjerice *Heimatslieder* kroz nacionalistička glasila penetriraju u različite gradiće i sela te ih oni uzimaju za vlastite autohtone zavičajne pjesme, iako se radi o gotovo identičnim pjesmama i pričama.⁵⁴ Nadalje, upravo je penetracijom nacionalističkih pogleda u književnost i nastao koncept *Heimata*. No, svakako je važno naglasiti da je taj koncept varirao kako je varirala i politika koja ga je poticala. Važno je naglasiti kako je upravo kroz književnost *Heimata* nastala i nacistička ideologija. Djela Gustava Fremssera *Peter Moors Fahrt nach Sudwest* – Put Petera Noorsa na jugozapad iz 1906. godine. i djelo Petera Moorsa *Volk ohne Heimat* – Narod bez domovine/zavičaja/prostora iz 1926. godine saržavaju više nacističke ideologije, nego *Mein Kampf*.⁵⁵

No, Najvažniji datum za *Heimat* je 1871. godina, kada ona ulazi u njemački ustav. Tim činom *Heimat* dobiva geografske obrise i prije svega granice. No, *Heimat* će kroz cijelo 19. stoljeće ipak više živjeti u književno-političkoj sferi, nego onoj društvenoj. Uz *Heimat*, također, možemo i navesti izraz *Vaterland*. *Vaterland* kao takav je u suštini označavao sve

⁵³ Viktoria Haniševa: *Die verlorene Heimat Böhmen. Zum Heimatbild im Prosawerk Gertrud Fusseneggers*, Univerzita Karlova v Praze, 2013., str. 30 – 37

⁵⁴ Herman Bausinger: *Haimat: Uber eien vieldeutige Beziehung u* Narodna umjetnost: hrvatski časopis za entnologiju i folkloristiku, Vol.27, No.1, Srpanj 1990., str. 52

⁵⁵ Ivan Pederin: *Književnost i Politika* u: Časopis za filozofiju i religijsku znanost, Vol. 51, No.3, 1996., str. 214

ono što i *Heimat*, ali njegova uporaba je bila više vezana za Prusiju nego za Austrijske zemlje. Tako 1928. godine, njemačke nacionalističke stranke izguravaju do tada najjaču stranku u Gornjoj Šleziji (Stranku centra) pod optužbama da je *Vaterlandlos*, tj. da nema domovine. Navedeni pristup ne treba čuditi, jer ipak je *Vaterland* fraza koja je više odgovara strogoj vojno-birokratskoj organizaciji Pruske države, negoli koncept poetičnog *Heimata*.⁵⁶

Prije 1871. godine *Heimat* je u njemačkom nacionalističkom diskursu dugo vremena bio jako relativan pojam. Njemački intelektualci i nacionalisti su opisivali nekoliko *Heimata*, a čini se kako su govornici njemačkog jezika bili pokusni kunići za testiranje svih mogućih državnih uređenja i geografskih oblika, od Svetog Rimskog Carstva, preko *Bunda*, Drugog carstva i Weimarske Republike do Trećeg Reicha.⁵⁷ Tek 1945. godine, kada je nekoliko milijuna Nijemaca protjerano iz Srednje Europe/*Mitteleurope*, svoje do tada rodne grude, *Heimat* će se afirmirati i glorificirati kao nikada do tada. Sjećanje protjeranih ljudi i njihovih potomaka, neće biti sjećanje na Sudete, Bohemiju i Šleziju, već na izgubljenu djedovinu – *Heimat*.⁵⁸

⁵⁶ Brendan Jeffrey Karch: *Nationalism on the Margins: Silesian between Germany and Poland, 1848 – 1945*, str 284

⁵⁷ David Blackbourn i James Retallack: *Localism Landscape and the Ambiguities of Place – German-speaking Central Europe*, str. 4

⁵⁸ Viktoria Haniševa: *Die verlorene Heimat Böhmen. Zum Heimatbild im Prosawerk Gertrud Fussenegg*, str. 30 – 37

3. Tranzicija nacionalnog identiteta u nacionalnu svijest

Ovaj dio analize prikazuje moju interpretaciju načina na koji dolazi do pretvaranja nacionalnog identiteta u nacionalnu svijest i zašto u određenim slučajevima ta „tranzicija“ izostaje. Iako autori poput Anthony Smitha, Berndana Karcha, Benedicta Andersona i drugih ne prave razliku između nacionalnog identiteta i nacionalne svijesti te oni koriste oba pojma kao istoznačnice, mojim poimanjem radi se o sličnim, ali ipak različitim terminima i prije svega različitim stepenicama pri formiranju nacije što je pojašnjeno u poglavlju 2.4. Dakle, za mene formirani nacionalni identitet kod pojedinca ili grupe ne implicira formiranu jasnu nacionalnu svijest. Po meni je nacionalni identitet još uvijek otvoreni koncept u kojem je pojedinac svjestan da je on netko (Čeh, Nijemac, Poljak), ali on još uvijek ne gleda na sebe kao sastavni dio „velike nacije“ u kojoj je on jedan među sebi istima i „svojima“. Njemu je nacionalni identitet identitet i on na nepravdu koja se dogodila osobama ili grupi koja djeli njegov identitet ne gleda kao na nepravdu naneseu njegovoj naciji. Tek kada ta osoba počne samoga sebe poimati kao sastavni dio „velike nacije“ sebi jednakih, njegov nacionalni identitet prelazi u nacionalnu svijest. U tome trenutku nepravda nanesea pripadniku njegove nacije je nepravda nanesea njemu i svim pripadnicima te nacije koji su razvili nacionalnu svijest. Navedena pojava predstavlja prije svega „umnu konstrukciju“ koja se manifestira u čovjekovoj svijesti kao bol i tuga, ali i ponos za spram vlastite nacije (ujučujući svakog pojedinca koji je njen sastavni dio).

Rezimirajući teorije o nastanku nacionalnih identiteta i njihovoj afirmaciji u nacionalnu svijest u poglavlju 2.4, možemo zaključiti da afirmacija nije ravnomjerna i da upravo ta nehomogenost širenja nacionalne svijesti dovodi do toga da pojedine skupine ljudi ostaju van te svijesti ili kod njih dolazi do kašnjenja u formiranju nacionalne svijesti, tako da ostaju na razini nacionalnog identiteta, ali ne prelaze u razinu svijesti.

U razdoblju dok nacionalni identitet kod dominantnije skupine nije prešao na razinu svijesti, postoji otvorena mogućnost za ostale da se prilagode toj skupini, napreduju u poslu uzimajući elemente koje zahtijeva skupina koja uvjetuje zaposlenje. Navedena pojava je mogla biti i obrnutog smjera, ali svakako nije bila toliko česta. Sučeljavanje s izborom novog identiteta u svrhu obrazovanja, napredovanja u poslu predstavlja presedan iz pogleda demokratičnosti i današnjice. No, činjenica ostaje da je veliki dio pojedinaca upravo to činio, dakle, mijenjao je svoj identitet kako bi zadovoljio svoje životne potrebe. Kako je to uopće

moгуće? Donijeti takvu odluku zasigurno nije lako, ali uzimajući u obzir da je primjerice činovnik u Bohemiji, imao mogućnost izbora između dva identiteta – onog njemačkog ili češkog, daje i odgovor na naše pitanje. Promjena identiteta je uistinu bila moguća, jer u razdoblju prije formiranja nacionalne svijesti ona je bila izbor i nije bila ekskluzivna, a višejezičnost je i dalje bila učestala. Istina, pojedinac je bio prisiljen odlučiti se, ali je imao dvije opcije i ovisno o svojim potrebama je odlučio. Na neki način pojedinac je i dalje imao dojam da vlastiti identitet ima u svojim rukama.. Nakon prihvaćanja novog identiteta, može doći do potpunog stapanja u novi nacionalni identitet (asimilacije) ili do odbacivanja pojedinca od nove skupine. Upravo mogućnost izbora identiteta otvara vrata ravnodušnim/neopredjeljenim. Iz navedene teorije vidimo difuziju, ali i konfuziju nacionalnog identiteta u Habsburškoj Monarhiji. Očito je da smjer i intenzitet širenja nacionalnih ideja unutar Monarhije nije ujednačen i univerzalan. Miroslav Hroch, govori o pojedincima koji su se našli, snašli ili pogubili u toj difuziji identiteta, mi sa sigurnošću možemo reći da je ta difuzija glavni uzrok nastajanja nacionalno neobilježenih, koje će nacionalizam prepoznati kao ravnodušne, tj. neopredjeljene.⁵⁹

3. 1. Ravnodušnost u Habsburškoj Monarhiji/Srednjoj Europi

Ravnodušnost spram nacionalizma unutar Austro-Ugarske nije bio samo reliktni ostatak nekavih vremena, bila je to nevidljiva sila i jedna nezajednica koja se čitavo 19. i 20. stoljeće krila iza nacionalističkog javnog diskursa. Na paradoksalni je način upravo neopredjeljenost/ravnodušnost bila predmet djelovanja nacionalista, a kroz nacionalističku politiku je i nastala da bi zbog nje gotovo nestala. Svojom ravnodušnošću spram nacije, ta nezajednica uvijek je iznova testirala i zahtijevala promjene nacionalističkih politika kako bi ju uništile i ostvarile svoj cilj.⁶⁰

Nacionalna neopredjeljenost se nastavila u Habsburškoj Monarhiji, ali uz određene promjene. Kako je rastao pritisak nacionalnih politika, tako je i sve teže bilo ostati nacionalno neobilježen. Svojevrsan, ako ne i najznačajniji, preokret je kada se nacionalni identitet ukorijenio kao administrativni pojam u institucije i birokraciju. Taj čin i službeno nacionalno

⁵⁹ Miroslav Hroch, Ben Fawkes: *Social preconditions of national revival in Europe*, str. 12

Walter Sulzbach: *Zur Definition und Psychologie von Nation und Nationalbewusstsein*, str. 158

⁶⁰ Tara Zahra: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1880-1948*, str. 5

pitanje stavlja u institucionalnu sferu i čini ga legitimnim, što zakonski i pravno prisiljava stanovništvo da se izjasni o svojoj nacionalnoj pripadnosti kako bi moglo ostvariti svoja zajamčena prava, primjerice školovanje. Važno je naglasiti da se ovdje ne radi o izrazitoj birokratizaciji nacije, kao što je vidljivo nakon sloma Habsburške Monarhije na nacionalne države. Tada je naime, nacionalno identificiranje bio svojevrstan uvjet za dobivanje osnovnih zakonom zajamčenih prava, a nacionalni identitet je bio ekskluzivan.⁶¹

Područje Srednje Europe i cijele Habsburške Monarhije je jedinstveno spram ostatka kontinenta. Radi se o prostoru nastanjenom miješanim zajednicama u kojima stanovništvo govori više jezika i dugo vremena nije imalo problema identificirati se s više njih. Nadalje, to područje je često trpjelo promjene vlasti pa je jedna osoba tijekom svoga života promijenila više država. Dugoročna izloženost takvim procesima kod zajednica stvara strah i nesigurnost, ali ponajprije nemogućnost stvaranja jasnog identiteta (ne govorimo o nacionalnom identitetu). Tara Zahra u tome kontekstu koristi jedan sasvim novi termin „transnacionalnost“. Miroslav Hroch i Ben Fowkers sumiraju nastanke nacije i prikazuju ih kroz dva općenita načina nastanka i nacionalne afirmacije. Iako je riječ o prilično oskudnom definiranju nastanka nacija, jedna od tih definicija u potpunosti odgovara tj. opisuje procese koje su uvelike definirali nastanak neopredjeljenosti u Austro-Ugarskoj. Hroch i Fowkers smatraju da sve nacije prolaze različite puteve pri svojim nacionalnim afirmacijama, ali su pri tome dvije sheme važeće za sve slučajeve.⁶²

1. Uzdizanjem marginalizirane treće klase ona dolazi u konflikt sa starom vladajućom klasom. Kroz određeni period vremena marginalizirana klasa se proglašava reprezentantom cijele nacije i rađa se društvo građana, koje se sve više povezuje kroz zajedničku svijest o zajedničkoj borbi, patriotizmu itd. (Francuska i Engleska).
2. Kada nacija koja je formirana ili djelomično formirana nema svoju vlastitu višu – vladajuću klasu – već ju sačinjavaju pripadnici nekih drugih nacija, socijalna struktura te nacije nije potpuna. Ta „nepotpuna nacija“ može imati formiranu etničku ili povijesnu jedinicu, ali nikada neovisnu političku jedinicu.

Upravo drugi slučaj u teoriji Horcha i Fowkersa djelomično definira odnose unutar Habsburškog carstva. Naravno, i tu postoje iznimke, ali činjenica ostaje da su primjerice elitu

⁶¹ Tara Zahra: *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*, str. 10

⁶² Miroslav Hroch, Ben Fawkes: *Social preconditions of national revival in Europe*, str. 8

u Češkoj činili govornici njemačkog jezika ili osobe koje su se služile njemačkim jezikom kao dominantnijim jezikom. No s druge strane, prema Isztvanu Deaku, ne možemo govoriti o dominantnim nacijama unutar Monarhije, već samo o dominantnim društvenim klasama. Deakova pretpostavka je u suštini sasvim točna, ali činjenica ostaje, da je jezik ipak bio važniji faktor diferencijacije i obilježavanja od klase u vremenu kada su nastajali ravnodušni/neopredjeljeni.⁶³ Walter Sulzbach navedenu pojavu stavlja u vremenski kontekst i navodi da Česi nisu bili formirana nacija sve do 1918. godine. Naime, češke elite nisu bile jedinstvene, a i češće su zagovarale političku jedinicu „Kraljevstvo Bohemija“, koja bi i nakon svoje političke samostalnosti ostajala u vezi s Habsburgovcima.⁶⁴ Sličnu pojavu možemo primjetiti i u slučaju Gornje Šlezije. Slučaj Elisabeth Hausner iz 1823. godine, pruža zanimljiv uvid u stanje prije nacionalnih buđenja. Taj slučaj pokazuje koliko je lako mijenjati državljanstvo i identitet, kako na vlastitoj, nazovimo to „kognitivnoj“, tako i administrativnoj razini.

Elisabeth Hausner je migrirala iz Bavarske kako bi radila kao sluškinja u Beču. Pokazala se vrlo sposobnom kako u poslu kojeg je obavljala, tako i van njega. Ubrzo je počela trgovati nakitom, a sav je zarađeni novac ulagala u svoj posao „sa strane“. Svoje je obaveze prema državi uredno podmirivala. Nikada se nije udala, a sav je novac uložila u otvaranje vlastite zlatarne. No, zakon joj to nije dopuštao. Ona se vodila kao stranac i kao takva nije imala pravo otvoriti vlastitu zlatarnu. Gospođa Hausner se odmah prijavljuje administraciji i predaje zahtjev za stjecanje austrijskog državljanstva. Svega četiri tjedna kasnije Elisabeth postaje austrijskim državljaninom *Staatsbürgerin* i otvara svoju zlatarnu.⁶⁵

Elisabeth Hausner je dobivanjem austrijskog državljanstva postala ne samo građaninom Austrije, već je postala lojalna svom novom vladaru. Već sto godina kasnije svijet u kojem je živjela Elisabeth Hausner će nestati, a skupa s njim i mobilnost u pogledu državljanstva. *Nitko osim pripadnika nacije ne može biti građanin države*, glasila je jedna od točaka programa Nacističke stranke iz 1920. godine.⁶⁶ No da se ne bismo zavaravali, stav ostalih nacionalnih država je bio gotovo identičan, izuzev toga što nacizam svoju naciju temelji na „čistoj“ rasi.⁶⁷

⁶³ Pieter M Judson: *The Habsburg Empire: A New History*, str. 13

⁶⁴ Walter Sulzbach: *Zur Definition und Psychologie von Nation und Nationalbewusstsein*, str. 158

⁶⁵ Pieter M Judson: *The Habsburg Empire: A New History*, str. 39

⁶⁶ Mark Mazower: *Mračni kontinent – europsko dvadeseto stoljeće*, str. 51

⁶⁷ Isto, str. 51

3.2. Popisi stanovništva kao indikatori ravnodušnosti i nacionalnosti?

Analizirajući nacionalnosti i sastave država i zajednica, popisi stanovništva pružaju uvid u geografsku rasprostranjenost i brojnost određenih nacija. Osvrćući se na razdoblje 18. i 19. stoljeća, također možemo koristiti popise stanovništva kao izvore spoznaja u proučavanju istih. No, prije analiziranja svakako je potrebno te popise staviti u kontekst ondašnjeg *Zeitgeista* i razumjeti način popisivanja koji je tada korišten.

U Habsburškoj Monarhiji i Središnjoj Europi prije 19. stoljeća nalazimo brojne popise stanovništva. Ti se popisi često odnose na mikroregije, tj. pokrajine u kojima je popis izvršen kako bi se uvidjelo koliki je broj ljudi na određenom području sposoban plaćati poreze i razna davanja. Ti popisi su često obuhvaćali isključivo muškarce ili samo radno sposobne osobe muškog spola. Isključivanjem ženskog djela populacije iz popisa, nedefiniranim kriterijima popisivanja kao i nedefiniranim identitetima možemo zaključiti da popisi prije 19. stoljeća nisu relevantni pri raznim istraživanjima. Oni svakako mogu dati uvid i okvirnu brojku muškog stanovništva, ali sve više od toga je pretpostavljanje i nagađanje. Crkveni popisi vjernika pružaju realniji uvid u stanje, jer je crkva bila u ljudskim životima prisutnija nego država, a u manjku identiteta, stanovništvu se bilo lakše identificirati s vjerom nego s državom. Konstitucionalizacijom Monarhije 1861. – 1877. godine sve je više prevladavala liberalna misao koja je poticala reforme. Bruxellesška statistička konferencija održana je 1853. godine i rezultirala je idejom da se jezik koji osoba govori u svakodnevnom životu uzme kao nacionalnost/nacionalni marker. Već 1872. godine, održan je Drugi statistički kongres u Sankt Peterburgu. Zaključci Kongresa su bili da bi se prilikom sljedećih popisa isključivo materinji jezik trebao uzimati kao marker etniciteta. Moderni popis stanovništva na teritoriju Austro-Ugarske trebao je pružiti uvid u brojčano stanje populacije Carstva, po uzoru na Zapad Europe. Godine 1880. uvedena je primjena prvog službenog državnog popisa stanovništva Austro-Ugarske, koji se trebao provoditi svakih deset godina. Pored osobnih podataka⁶⁸ tražilo se očitovanje o jeziku koji se koristi u svakodnevnom životu, a ne o materinjem jeziku. Primjenjen je stari „Bruxellški model“. Činjenica da se svakodnevni jezik zahtijevao kao „blago markiranje“ građana ne treba čuditi jer „svakodnevni jezik“ nije imao pejorativna značenja, a uz to i nacionalni identiteti još nisu formirani. Veliki dio stanovništva govori više od jednog jezika i dijalekta, a i same vlasti su popisima stanovništva pristupale oprezno i iznenađujuće objektivno, s obzirom na dane okolnosti. Naime, vlasti su bile svjesne

⁶⁸ Ime i prezime, spol, broj godina, adresa stanovanja, religijska pripadnost i pismenost.

problematike „nacionalnosti“ i smatrali su je previše subjektivnom kategorijom, jer je velik dio populacije imao elemente više etničkih zajednica, a zahtijevanje za izjašnjavanjem nacionalnosti bi kod njih izazvalo nelagodu i percepciju da država stvara pritisak, što nije u interesu same države. No, ta praksa je učinila više štete nego koristi (naravno, kako za koga). Naime, mapiranje Austro-Ugarske na principu svakodnevnog jezika je rezultiralo statističkim povećanjem broja govornika dominantnih jezika, prije svega njemačkog jezika. Naime, njemački jezik dominira kod mnogih etničkih grupa kao jezik u svakodnevnom životu, a pojedine grupe poput Židova su ga u potpunosti prihvatile. To dovodi do nesrazmjera i disbalansa u cijeloj državi, a nacionalistima daje poticaj za političke zahtjeve.⁶⁹

Zanimljivo je kako državni službenici u cjelini nisu vršili pritisak pri popisu, ali, naravno, iznimke postoje (Bohemija), iako se tu radi o sporadičnim slučajevima, koje izazivaju nacionalisti, a ne državni službenici. Prvi moderni popis stanovništva izvršen je 1880. godine i odvijao se u jeku nacionalnih trzavica i napetosti. Negodovanja je bilo svugdje, ali svakako je najvažnije istaknuti problematiku Bohemije, gdje je negodovanje dovelo do zakonskih promjena koje su se pokazale svojevrsnim katalizatorom pri nacionalnim afirmacijama. Naime, popis stanovništva koji jezik smatra glavnim odrednicama pripadnosti najviše je pomutnje izazvao u Bohemiji. Veliki broj češkog stanovništva u Bohemiji je govorio isključivo njemačkim jezikom. Češki nacionalist František Rieger smatrao je da takav popis stanovništva nije važeći za Bohemiju i ne može određivati njen nacionalni sastav. Situacija je bila sve napetija, pa tako pri daljnjim popisima dolazi do napada na državne službenike koji vrše popise te do velikih pritisaka na bilingvalno stanovništvo. Vrhunac pritisaka slijedi tek nakon 1900. godine što dovodi do promjena zakona o popisivanju. Naime, već 1910. izglasana je preinaka koja u Bohemiju i službeno uvodi rubriku *Umgangssprache*.⁷⁰

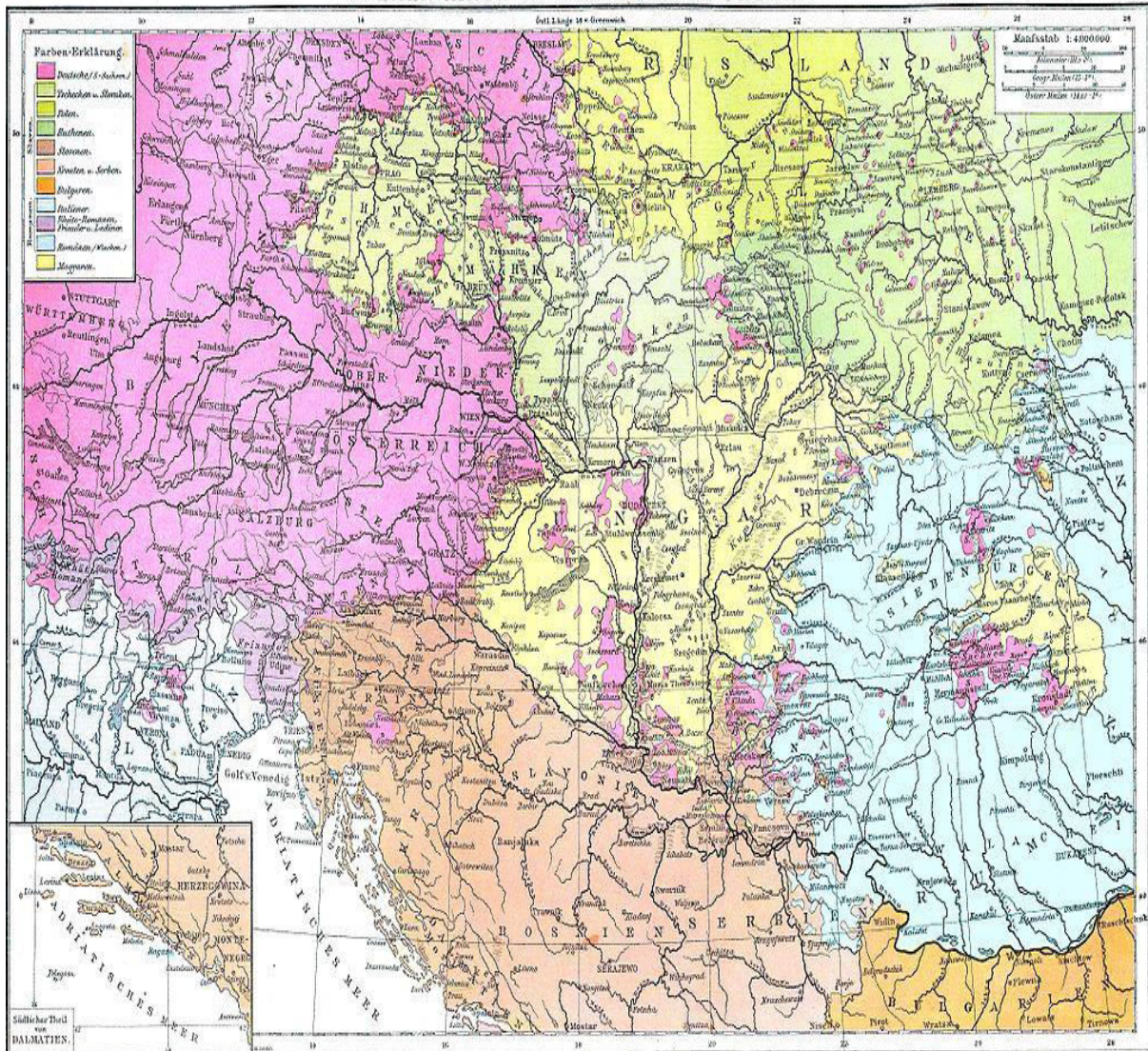
Navedena mala administrativna izmjena, učinit će popis stanovništva još učinkovitijim instrumentom u daljnjoj brobi i afirmaciji nacionalnog identiteta. Zapravo, ta promjena je možda potkopala Austro-Ugarsku više nego negodovanje njezinih naroda.

Etnička Karta proizišla iz popisa stanovništva po govornome jeziku 1880. godine.

⁶⁹ Gabriela Šamanova: *Nationality in the census in the Czech lands*: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c7/a3670/f96/100023se_samanova-narodnost%20EN.pdf str. 1 (6. 4. 2017.)

⁷⁰ Jorn Leonhard i Urlike von Hirschhausen: *Empires & Nationalstaaten im 19. Jahrhundert*, Vandenhoeck&Ruprecht, Freiburg, 2011., str. 58 – 60

VÖLKERKARTE VON OESTERREICH-UNGARN.

71

3.3. Školstvo kao sredstvo asimilacije, diferencijacije i nacionalizacije

Sve do razdoblja Prosvjetiteljstva, dakle kraja 17. stoljeća obrazovanje je bilo privilegija nekolicine. Nositelji obrazovanja i pismenosti su bili svećenici i crkveni redovi, ponajprije isusovci i benediktinci. Obrazovanje nije bilo rašireno, osim u gradovima, dok su škole tj. školovanje u ruralnim sredinama provodili svećenici. Intelektualni razvoj je najviše podupirala Katolička crkva. Tu ulogu joj je podario Tridentski koncil (1545. – 1563.). Prosvjetiteljstvo, trend sekularizacije u Prusiji, gubitak Šlezije i unutarnje napetosti u Carstvu

⁷¹ Slika preuzeta sa: [https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%96sterreich-Ungarn#/media/File:Austria-Hungary_\(ethnic\).jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%96sterreich-Ungarn#/media/File:Austria-Hungary_(ethnic).jpg) (6. 4. 2017.)

su dali i Mariji Tereziji povoda da razmisli o reformskim potezima u vlastitoj državi.⁷² Sekularizacija koju će ona provesti će biti prije svega usmjerena ka tome da onemogući širenje protestantizma i da ublaži utjecaj crkvenih redova na školstvo, no unatoč tome, katolička načela su Mariji Tereziji ostala važan aspekt osobnog života.⁷³

Upravo pod vodstvom Marije Terezije i prosvjetiteljstva nastala je nova proaktivna misao o potrebi za obrazovanjem stanovništva. U vremenima intenzivnih promišljanja i smišljanja dugoročnih planova za odražavanje Carstva, Marija Terezija je shvatila da je lojanost stanovništva središnjoj vlasti krucijalna za opstanak države. No, kako Pieter M. Judson naglašava, u krivu su oni koji misle da je obrazovanje uvedeno, jer su Marija Terezija i njezini prijatelji doživjeli prosvjetljenje. Popisom je stanovništva iz 1770. godine, uz broj stanovnika, cilj vlasti bio utvrditi kako „seljaštvo diše“. Vlasti su na vrlo suptilan način propitivale lokalno stanovništvo o prolemima koji ih muče. Glavni je problem bio *rabota*, odnosno tri dana u tjednu koja seljaci moraju odraditi kod vlastele. Iscrpljenost stanovništva *rabotom* je samo dio problema i zahtijevanja plemića spram seljaka. Vlasti su zaključile da je potrebno oslabiti plemstvo i vlastelu. Direktno slabljenje moćnog plemstva je za Mariju Tereziju bilo preriskantno, jer njihovu podršku je ionako djelomično imala, a mogućnost građanskog rata je prevelika. Donesena je odluka da će se slabljenje lokalnog plemstva vršiti emancipacijom seljaka. Marija Terezija je upravo kroz školstvo vidjela priliku osvježivanja stanovništva o određenim makrostrukturama koje za njih skrbe. Uvođenje školovanja je zapravo pokušaj emancipiranja seljaka i stvaranja baze odanika središnjim vlastima. Školovanje je postalo obavezno u svim Habsburškim pokrajinama 1774. godine.⁷⁴

Tada je naime, donesen zakon o školstvu: *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt-und Trivialschulen in samtlichen Kayserlich Kaiserlich Koniglichen Erblanden – Opći školski red za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole u svim carsko-kraljevskim nasljednim zemljama*. Tim zakonom je određeno uređenje školstva kao ustanove, kao objekta (oprema, učionice), a nešto kasnije i obuke učitelja. Škole su podijeljene u tri kategorije: trivijalne (opće) – svaka župa bi morala imati po jednu. Namijenjena je svima, ali prvenstveno djevojkama. Uz religiju, pisanje, čitanje, gospodarstvo podučavala je i šivanje i heklanje. Zatim, glavne škole – svaki veći grad i kotar bi trebao imati po jednu, namijenjena

⁷² Steven Beller: *A Concise History of Austria*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006., str. 85

⁷³ R. J. Evans: *Austria, Hungary, and the Habsburgs. Central Europe 1683. – 1867.*, Oxford University Press, Oxford, 2006., str. 22

⁷⁴ Pieter M Judson: *The Habsburg Empire: A New History*, str. 39

prvenstveno za dječake. Škola je bila priprema za gimnaziju. Program je sličan trivijalnim školama uz dodatak latinskog jezika, geometrije i predmeta koji se bavio opisima zemlje – jednostavniji oblik današnjeg predmeta „geografija“, te treća vrsta škole - normalna škola, koja je obuhvaćala sve predmete kao i trivijalna, ali s dodatkom i naglaskom na jezike, mehaniku i prirodne znanosti, svaki glavni grad pokrajine je trebao imati po jednu. Zanimljivo je kako je učitelj mogao staviti naglasak na određene predmete, za koje je smatrao da bi koristili učenicima u njihovoj lokalnoj zajednici ili kasnijem zaposlenju. Nadalje, školski red kao takav ostao je na snazi sve do 1805. godine kada su donesne izmjene koje su se prije svega odnosile na način izobrazbe učitelja i njihovo zapošljavanje. Iako se zakon iz 1774. godine nije odnosio na visokoškolsko obrazovanje, ono je trpilo pritisak države, koja je zahtijevala visoko obrazovanje njoj korisnih kadrova poput odvjetnika, liječnika i službenika, dok obrazovanje znanstvenika nije bilo na prvom mjestu.⁷⁵

Državni pritisak na visokoškolske ustanove i akademije je doveo do suprotavljanja isusovačkom redu koji je držao Bečko sveučilište i bio jako dobro organiziran i financijski potkovan.⁷⁶ Iako je isusovačka vlast nad Bečkim sveučilištem okončana 1751. godine, još 1746. osnovan je *Theresianum* kao državna obrazovna institucija u kojoj će biti školovani budući generali, birokrati i službenici.⁷⁷ Iako je ukidanje Isusovačkog reda (Jezuita) dijelo Terezijine politike, to je prije svega bio odraz ondašnje europske politike koja je taj crkveni red smatrala previše utjecajnim na školstvo i državu. Tako Španjolska, Portugal i Francuska također ukidaju Isusovački red. Paradoksalno, utjecaj Isusovaca je proizlazio iz činjenice da su im upravo katoličke države pri Katoličkoj obnovi izlazile u susret i davale potporu, ali sve do onog trenutka kada su te iste države shvatile da školstvom mogu stvarati lojalnije građane.⁷⁸

Od 1777. školski red (zakon) iz 1774. godine, počinje važiti i u mađarskom dijelu Monarhije. Školovanje je isprva je trajalo šest godina, a kasnije osam. Naravno, u praksi je realizacija takvog poduhvata bila gotovo nemoguća misija. Nakon svega, većina djece ipak nije pohađala školu. No, usprkos tome, oni koji su pohađali te škole, imali su priliku steći znanja i vještine koje će kasnije moći primijeniti u birokratskoj upravi koju je Marija Terezija također razvijala. Ona je uvođenjem školavanja zapravo stvarala lojalno stanovništvo, koje je

⁷⁵ Ursula Doleschal i sur: *Sprache und Diskurs in Wirtschaft und Gesellschaft: Slawische Perspektiven*, Wiener Slawistischer Almanach, Munchen-Wien, 2007., str. 225- 227

⁷⁶ R. J. Evans: *Austria, Hungary, and the Habsburgs. Central Europe 1683. – 1867.*, str. 37

⁷⁷ Steven Beller: *A Concise History of Austria*, str. 91

⁷⁸ Online Portal: Die Welt der Habsburger: <http://www.habsburger.net/de/kapitel/zwangspensionierung-fuer-jesuiten?language=en> (17. 5. 2016.)

nakon školavanja zapošljavala ili kao učitelje ili u rastućoj upravi. Emancipacijom seljaštva, ona je rušila moć lokalnih plemića i potpomagala centralizaciju Carstva.⁷⁹ Njezin sin, Josip II., nije se toliko posvetio školstvu, koliko sekularizaciji države i prije svega društva. Osim što 1784. godine uvodi njemački jezik kao administrativni jezik umjesto latinskog u Ugarskoj, on prije svega ukida brojne, prema njemu za društvo nekorisne samostane u austrijskim zemljama, njih gotovo 700. Nadalje, svećenstvo je moralo prolaziti državno školovanje i za svoj crkveni rad je dobivalo plaću od države, crkvene takse za sprovod pokojnika su smanjene na simboličnu svotu. Sve vjerske zajednice su podvrgnute državnom pritsiku ili kontroli. Reforme Josipa II. su doprinjele sekulariziranju društva, ali i promjeni odnosa Crkve i države. Naime Crkva je postala institucija koja uistinu služi i državi i zajednici.⁸⁰

Infiltracija nacionalista u školstvo, nije značilo da su ti isti nacionalisti tiskali knjige u kojima piše tko je Nijemac, Čeh ili Poljak. Njihova infiltracija u školstvo je isprva zanemariva, jer je i samo školstvo obuhvaćalo mali broj stanovništva. Uz to, dio škola je držalo i svećenstvo, kako na vlastitom jeziku, tako i na njemačkom ili latinskom. Nacionalističko djelovanje na školstvo možemo podijeliti u tri faze. Prva faza je odupiranje i svojatanje djece da ne idu u određenu školu. Navedeni proces je vidljiv u Bohemiji, ali i Šleziji, mada u Šleziji ne toliko intenzivno. Odnosi se ponajprije na pokušaj zaustavljanja pohađanja djece škola na njemačkom jeziku. U toj fazi nacionalisti nisu toliko fokusirani na stvaranje Čeha i Poljaka od bilingualnih građana, koliko na to da sačuvaju slavenski jezik i spriječe asimilaciju jedne skupine u drugu. Dakle, oni se prije svega bore protiv njemačkog jezika. Druga je faza uslijedila nakon 1860. godine. Kako borba za sprječavanje germaniziranja Čeha i Poljaka nije dala uspjehe, napadi i vandalizam nacionalista na škole su češći, a i namjera nacionalista za školstvo je sasvim drugačija. Oni, naime, počinju osnivati udruženja u kojima skupljaju novac i lobiraju za otvaranje škola na vlastitim jezicima. U toj fazi, oni se ne bore protiv dominacije njemačkog jezika, već se bore za svoj jezik. U drugoj fazi diferencijacija je bila izraženija nego prije, ali i dalje je stanovništvo svojevoljno odlučivalo u koju školu će slati svoju djecu. No, napetost je izmicala kontroli do te mjere da je i država morala intervenirati. Tako je 1867. godine izglasan zakon koji bi trebao regulirati jezik u školama.⁸¹

⁷⁹ Pieter M Judson: *The Habsburg Empire: A New History*, str. 39

⁸⁰ Steven Beller: *A Concise History of Austria*, str 96 – 97

⁸¹ Isto, str. 293

*Sve nacionalne grupe unutar države su jednake i svaka ima pravo sačuvati i razvijati svoju nacionalnost i jezik... U onim provincijama koje su nastanjene s više nacionalnosti, javno školstvo bi trebalo biti uspostavljeno bez prisile učenja drugog jezika. One nacionalnosti koje su u manjini trebaju imati adekvatnu mogućnost obrazovanja na svome jeziku.*⁸²

Vidljivo je da se slika drastično mijenja nakon 1860. godine. Državna intervencija to samo potvrđuje. Nažalost, lingvistička jednakost je u praksi bila teško izvediva, uz to, i sam zakon je bio previše nedorečen. On nije definirao koliko brojna mora biti manjina da bi ostvarila pravo obrazovanja na svome jeziku. Dio stanovništva je slao djecu u njemačke škole radi boljeg obrazovanja i radi većih mogućnosti koje znanje njemačkog donosi. Uz sve to, ključno pitanje koje se postavlja je što je to jezik brojčano manje nacionalne skupine? Naime, jezici nisu unificirani. Češki jezik u Budweis/Budejovicama nije isti kao češki u Aussig/Usti nad Labem ili Brunn/ Brnu, isto vrijedi i za njemački. Navedeni zakon dolazi tek nakon što je kocka bačena i on dolazi kada je školski sustav već kontaminiran, dolazi prekasno. No, vratimo se još jednom na sam zakon iz 1867. godine. U njemu su nekoliko puta eksplicitno navedeni termini „nacionalnost“ i „nacionalne grupe“ unutar države. Time država prepoznaje da je sačinjena od različitih nacionalnih zajednica, ona ih prepoznaje u pravnom smislu. Prema Gerald Stourzu, upravo je to dalo vjeter u leđa nacionalostima, oni su individualno pravo dano nacionalnim zajednicama i pojedincima da se školuje na vlastitu jeziku, shvatili kao pravo i priznanje prava nacije da se školuje na nacionalnom jeziku.⁸³

Prema tome, država je priznala nacionalne zajednice, a nacionalisti su to izjednačili s priznavanjem nacija, iako nacije u tom trenutku nisu formirane. Nacionalni identitet kod dijela stanovništva zasigurno je, ali nacionalna svijest rijede. Shodno tome, Tara Zahra smatra kako su nacionalisti službeno 1880. godine otkrili školstvo kao sredstvo nacionalizacije. Naime, tek tada je tehnološkim razvojem i razvojem cesta i željeznica škola došla u ruralna područja, a zajedno s njom i urbani nacionalizam. Naime od 1880. godine se događa svojevrsno bujanje udruga koje sakupljaju novac i podržavaju otvaranje prije svega čeških škola. Tako je 1880. godine osnovana krovna udruga za otvaranje čeških škola *Ustredni matice školska* (Središnje školsko udruženje) i *Deutscher Schulverein* (Njemačko školsko udruženje). Borba za svakog učenika je prije svega vršena u područjima gdje je stanovništvo izmješano i bilingvalno tzv „graničnim prostorima“. To je dovelo do toga da su heterogena

⁸² Isto, str. 293

⁸³ Pieter M Judson: *The Habsburg Empire: A New History*, str. 293

područja u Bohemiji imala više škola nego što je potrebno i više škola nego u homogenim djelovima Bohemije.⁸⁴

Nacionalističke struje su pod svaku cijenu vukle vodu na svoj mlin i uvijek bile korak ispred samih vlasti. Kao zadnju, treću fazu penetriranja nacionalista u obrazovne sustave možemo uzeti 1918. godinu. Tada svi prikriveni postulati koji se kriju iza pedagoških načela izlaze na vidjelo pod pokroviteljstvom nacionalne države, koja i službeno kroz školstvo počinje stvarati naciju.

⁸⁴ Tara Zahra: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1880-1948*, str. 16

4. Šlezija općenito

Općenito rečeno, Šlezija je pokrajina sastavljena od tri mikroregije/pokrajine: Gornje Šlezije s glavnim gradom Oppeln/Opole, Donje Šlezije s glavnim gradom Breslau/Wroclaw, te češke/austrijske Šlezije sa središtem Troppau/Opava. Ovaj dio analize prikazuje uzroke neopredjeljenosti u Gornjoj Šleziji, odnosno njezinom glavnom gradu Oppeln/Opole – njezin utjecaj na svakodnevni život te njezin začetak i kraj. Šlezija je kroz svoju povijest pripadala Habsburgovcima (do 1742.) kada dolazi u Pruske ruke, a njezin manji dio tj. Češka/Austrijska Šlezija ostaje u sastavu Monarhije. Dakle, Gornja i Donja Šlezija od 1742. postaju pruske pokrajine. Iako se čini da ta promjena nije toliko utjecala na svakodnevni život, jer je dominantna kultura i dalje ostala ona njemačka (*Leitkultur*), ta promjena će utjecati na to kako Gornji Šležani poimaju sami sebe spram drugih i kako drugi poimaju njih. I pod Habsburgovcima i pod Prusima, Šlezija je imala status posebne političke jedinice. No, osvrćući se na Šleziju, moramo naglasiti da govorimo o pokrajini koju sačinjavaju dvije ipak različite mikroregije: Donja Šlezija, s glavnim gradom Breslau/Wroclaw, gdje nalazimo dominantno njemačko stanovništvo i protestantizam, te Gornju Šleziju sa glavnim gradom Oppeln/Opole s dominantnim katoličkim naslijeđem i elitom, koja je poljskog podrijetla, ali je afirmirana u njemačko/prusku kulturu i govori oba jezika. Stanovništvo je i jedne i druge mikroregije istinski lojalno pruskoj državi i njezinom nasljeđu.⁸⁵

Položaj Gornje Šlezije 1919. godine

86

⁸⁵ Brendan Jeffrey Karch: *Nationalism on the Margins: Silesian between Germany and Poland, 1848 – 1945*, str. 8

⁸⁶Slika preuzeta sa: https://www.stampcommunity.org/topic.asp?TOPIC_ID=14537 (8. 6. 2017.)

4.1. Popis stanovništva 2002. i 2012. godine

Polazeći od pretpostavki i klišeiziranog i nacionanog pristupa povijesti, možemo olakotno zaključiti kako je proces nastanka nacionalnih država uništio jedinstveno društvo Gornje Šlezije te diferencirao i nacionalizirao društvo na dvije etničke skupine – Nijemce i Poljake. No, pogled u popis stanovništva Poljske iz 2011. godine pruža sasvim drugačiju sliku. Naime, prva nacionalna manjina nisu Nijemci, kako bi se možda očekivalo, već su to građani koji se deklariraju kao Šlezi, te pripadaju državi koja nikada nije postojala - Gornja Šlezija. Druga nacionalna manjina su Kašubi.⁸⁷

Što je još zanimljivije, Berndan Karch je za podlogu i inspiraciju svog istraživanja šlezijskog identiteta uzimao reference iz popisa stanovništva Poljske iz 2002. godine te se referirao na brojku od 173 000 osobe koje se smatraju Šlezima. Nedavnim popisom stanovništva iz 2011. godine⁸⁸, vjerojatno bi se i sam Karch iznenadio. Naime, prema tom popisu, nevjerojatnih 842 000 građana Poljske se izjašnjava pod naraodnošću Šlezima, a 418 000 tu nardonost uzima za svoju prvu. Moramo se zapitati gdje su bili svi ti ljudi sve ove godine? Kako je moguće da je više od 800 000 građana Poljske imalo drugačiji identitet od onoga kojeg je sve godine iskazivalo na popisima stanovništva? Odgovori na ta pitanja, čini se, leže u strahu kojeg neki i danas osjećaju. Naime, poraz njemačke u Drugom svjetskom ratu, odmazdom i protjerivanjem svega što je njemačko ili je na bilo koji način s njom povezano je zasigurno jedan od glavnih razloga za to. Povezivanje s nečim njemačkim za vrijeme komunizma je moglo dovesti do velikih problema i etiketiranjem izdajanika, tek padom komunizma dolazi do polaganog nestajanja straha. Tako primjerice krovna udruga i politički pokret koji se bavi identiteom Gornje Šlezije „RAŠ Rauch autonomii Šlaska“ te se zalaže za njezinu autonomiju⁸⁹ biva osnovana tek 1991. godine i od tada neprekidno djeluje kroz razne projekte i potiče prikupljanje šleškog kulturnog nasljeđa.⁹⁰ Nestanak straha, uspostava RAŠ-a i godine odmaka od komunističkog nasljeđa učinile su stanovništvo otvorenijim i samosvjesnim vlastita podrijetla te ogromni porast između 2002. godine i 2011. godine ne treba čuditi.

⁸⁷ Etnija koja je nastanjivala i danas u manjem broju nastanjuje područje Gdanjska i Pomeranije. Govore kašupskim jezikom, koji se smatra dijalektom poljskog, ali s velikim primjesama njemačkih riječi kao i vlastitih izvedenica. Prema popisu iz 2011. godine 228 000 se izjasnilo za kašubsku narodnost, ali samo 16 000 je uzima za prvu nardonost.

⁸⁸ Ewa Adach i sur: *Raport z Wynokw: Narodowy spis Powszechny Ludności i Mieszkan 2011*, Główny urząd statystyczny, Warszawa, 2011., str. 106

⁸⁹ Autonomija isključivo u okvirima Poljske države.

⁹⁰ Rauch Autonomii Šlaska: <http://autonomia.pl/n/o-nas> (7. 1. 2017.)

4.2. Gornja Šlezija – regionalni patriotizam kao odgovor na nacionalizaciju?

Iako se je Šlezija tek 1945. godine susrela s velikim ratnim razornjaima i traumama, ona je svoje „vlasnike“ mjenjala nekoliko puta. Osvrnut ćemo se samo na dvije promjene, koje su najrelevantnije za ovo istraživanje.

Od 1526. godine, Šlezija je pod Habsburgovcima, gdje je bila također marginalizirana pokrajina. Marginaliziranost te regije u odnosu na druge, kako u Habsburškom pa tako i u pruskom carstvu omogućava pojedincima i određenim skupinama veće slobode, tj. daje im više prostora za ostvarivanje vlastitih interesa prije ili nauštrb onih državnih. To su spoznali i Šlezijski grofovi već u drugoj polovici 16. stoljeća kada su shvatili da nisu više ekskluzivni vlasnici svoje pokrajine, ali su primjetili kako „gospodar izvana“ može učiniti njih „šefom iznutra“. Upravo grofovi i vlastela počinju forsirati pisanje i iskazivanje regije „Šlezija“ kao važnog geografskog faktora koji bi trebao povećati lojalnost stanovništva prije svega prema njima. Slab utjecaj postojećih državnih struktura otvorio je „vakuum“ koji su oni iskoristili kako bi proširili svoje posjede i interese. Tako je primjerice 1613. godine tiskana knjiga *Shilesiographia* koja se bavi kulturom Šlezije. Dakle, možemo reći kako regionalizacija svoje korjene vuče iz 17. stoljeća. Ubrzo nakon toga, 1740. godine Frederik II. zauzima Šleziju i potiče preseljenje protestanata u tu pokrajinu, ali bez većih uspjeha. Porazom Napoleona 1813. godine dolazi do male administrativne promjene, ali velike u pogledu daljnje regionalizacije. Šlezija je naime podjeljena na Gornju i Donju, što će se kasnije ispostaviti kao prva stepenica u formiranju regionalnog gornjošlezijskog identiteta. 1839. godine stanovništvo Gornje Šlezije čine 85% katolici i 13% protestanti. Njemački je primarni jezik u kulturi i gradu, dok je selo (ne sva, i ne podjednako) govorilo poljski jezik. Nitko od stanovništva nije smatrao poljski niti njemački jezik ugroženim, štoviše većina ih je govorila oba jezika. Dvojezično obrazovanje je česta pojava, a podupirala ga je katolička crkva kroz otvaranje škola. Crkva je i u javnom diskursu izbjegavala nacionalno i jezično markiranje svojih vjernika. Tako se je često obraćala široj javnosti kako u Crkvi tako i prilikom vjerskih svečanosti s *Mi katolički sležani*.⁹¹ Iako je katoličanstvo bilo vezivni faktor stanovništva Gornje Šlezije, ona je bila diferencijator te grupe sparm ostatka Carstva. No, Gornja Šlezija nije jedino područje s takvom situacijom. Na području Pomeranije i Danziga/Gdanjska su boravili Kašubi, koji su također govorili vlastitim jezikom, bili bilingvalni i Katolici. No, za

⁹¹ Brendan Jeffrey Karch: *Nationalism on the Margins: Silesian between Germany and Poland, 1848 – 1945*, str. 7 – 8

razliku od Gornje Šlezije, biti Kašubom je ipak značilo biti ne njemački govornik i ne imati njemački identitet, jer su Kašubi na koncu ipak bili homogeno stanovništvo, koje je isprva živjelo u zabačenim djelovima Pomeranije te nije došlo do miješanja sa njemačkim govornicima sve dok granice grada nisu došle do kašubskih područja obitavanja. Kašubi su za njemačke govornike bili više Poljaci nego vlastiti kašupski identitet, dok su za Poljake predstavljali „braću po vjeri“, ali ne i po jeziku. Iako je suodnos njemačkih, kašupskih i poljskih govornika bio specifičan, on je uistinu postojao. Tako primjerice putopiskinja Joanna Schopenhauer, sredinom 19. stoljeća piše kako djeca njemačkih govornika uče i o poljskoj i o kašupskoj kulturi, a poljski se može učiti i u osnovnim i srednjim školama.⁹²

Definirajući geografski položaj Gornje Šlezije i referirajući se na kartu u poglavlju 4. jasno je da je ta pokrajina rubnog i graničnog karaktera u svakome pogledu. Najveći grad pokrajine je Oppeln/Opole. Geografska i prometna izoliranost ekonomski marginaliziraju to područje i ono kronično kasni za ostatkom Prusije i nikada neće ni približno dostići standard zapadnijih pokrajina. Osim što nikada neće dostići njihov standard, čini se kako će ujedno i kasniti, te na koncu i zakasniti u formiranju nacionalnih identiteta. Jedna od ključnih razlika spram ostatka Pruske države je svakako katolicizam kao dominantna konfesija, uz iznimku malog broja protestanata koji su zaposleni kao državna administracija. Prometna izoliranost i ekonomska marginaliziranost će spriječiti nastanak vladajuće elite, koju nalazimo u ostalim gradovima. Izostanak industrije i elite ujedno onemogućava veće klasne diferencijacije, te će dominantna podjela u Gornjoj Šleziji biti ona selo – grad.⁹³ Nadalje, bijeg prije svega njemačkih, ali djelom i poljskih govornika iz istočnih djelova Prusije u razvijenije zapadne dijelove Carstva je zahvatio i Gornju Šleziju. Tzv. *Ostfluch* je bio odraz gospodarskog zaostajanja istoka, ali i trend koji se je teško dao zaustaviti. *Ostfluchtom* dolazi do „disbalansa“ u omjeru njemačkih i poljskih govornika, što rezultira polaganim opadanjem njemačkih govornika, dok istodobno uzrokuje zabrinutost središnjih vlasti i njihov pritisak na slavenski identitet.⁹⁴

Rođenje Njemačkog Carstva 1871. godine i odbacivanje Austrije predstavlja veliki preokret i promjenu. Taj događaj je istinski važan za Gornju Šleziju i njezin identitet. Naime, malonjemačkim rješenjem nije samo izgurana Austrija, već i katoličanstvo. Tako novonastalo

⁹² A. C. Hepburn: *Contested Cities in the Modern West*. Palgrave Macmillan, New York, 2004., str. 40 – 41

⁹³ Brendan Jeffrey Karch: *Nationalism on the Margins: Silesian between Germany and Poland, 1848 – 1945*, str 7 – 8

⁹⁴ A.C. Hepburn: *Contested Cities in the Modern West*, str. 42 – 43

Carstvo imalo je više od 60% protestantskog stanovništva.⁹⁵ Bavarska i djelovi Baden – Wurttemberga su također bili katolički, ali oni nisu bili katolički otoci na kraju carstva poput Gornje Šlezije.

Možemo zaključiti kako je regionalni patriotizam u Gornjoj Šleziji određen trima važnim elementima:

1. katoličanstvom (izrazito izraženo 1871.-1930.)
2. dvama jezicima⁹⁶
3. gospodarskim zaostajanjem (konstantno)

Svakako treba naglasiti da to što postoji regionalni patriotizam ne znači da se pojedinci ne mogu i nacionalno osjećati, a kasnije i identificirati. Koherentnost i kompaktnost Gornje Šlezije, kako kroz navedene elemente tako i geografski, učinit će njene granice jasnijima i stabilnijima, nego kasnije granice država u tom dijelu Europe. Regionalni patriotizam je pružao utočište svima onima koji se nisu mogli, odnosno nisu znali nacionalno izjasniti. Takav patriotizam nipošto nije bio samo puka reakcija na pritisak nacionalista, naprotiv, to je samo jedan element koji je bio katalizator pri formiranju tog regionalnog identiteta. Gornjošlezijski patriotizam svoje korjene vuče iz vremena kada nacionalnih pritisaka nije niti bilo. Bez nacionalnih politika i pritiska Gornjošlezijski identitet bi se zasigurno razvijao sporije. Paradoksalno, nacionalne politike su ubrzale njegovo formiranje, ali su na koncu i zaustavile razvoj ključnog elementa tog identiteta – Wasserpolnisch – dijalekt poljskog jezika, prožetog njemačkim jezikom, koji se zbog uplitanja nacionalnih politika nije uspio afirmirati u samostalan jezik.⁹⁷

4.2.1. Birokratsko priznanje

Svaka borba i svaki pokret ne predstavljaju odmah prijetnju ili promjenu za državno uređenje i zajednicu. Ta promjena dolazi najčešće onog trenutka kada dođe do prelaska iz

⁹⁵David Blackbourn i James Retallack: *Localism Landscape and the Ambiguities of Place – German-speaking Central Europe*, str. 6

⁹⁶ Iako govorimo o njemačkom i poljskom jeziku, većina stanovništva je govorila tzv. *Wasserpolnisch*. Njega nalazimo samo u Gornjoj Šleziji. On predstavlja sintezu njemačkog i poljskog jezika. Dio jezikoslovaca smatra kako se radi o zasebnom jeziku, a ne dialektu. Drugi smatraju da je emancipacija Wasserpolnisch kao dijalekta išla k tome da postane samostalan jezik, ali je nacionalističkim djelovanjem taj proces prekinut.

⁹⁷ Maria Katarzyna Lasatowicz, Jürgen Joachim Sthaler: *Assimilation-Abgrenzung-Austausch*, Peter Lang Verlag, 1999, str. 23

društvene u političku ili administrativnu sferu. Iako je navedena činjenica logična, ona u nekim slučajevima izostaje u nekima ne.

Birokratsko priznanje predstavlja pravnu legitimaciju nekoga ili nečega od strane države. Iako poznata po svojoj strogosti, pruska birokracija je priznavala i prepoznala identitet „multilingualnog građanina“ i uvela ga u administraciju, gdje se je koristio čak i u vrijeme najjačih nacionalističkih pritisaka. Iako ga je priznavala, administracija je bila pristrana i išla je na ruku njemačkim govornicima. Birokratsko priznanje „multilingualnih građana“ predstavlja zapravo priznanje Šležana od strane vlasti, a upravo to je Šležanima omogućavalo da sačuvaju svoj identitet i ne asimiliraju se s ostalima. Neke zajednice poput Kašuba i Mazura nisu dobili takvo priznanje. Osim toga, identitet Gornjih Šležana je djelomično formiran kroz prizmu nacionalista i pogleda današnjice, on je od 1871. godine objektivni identitet određen katoličanstvom, dvama jezicima, ekonomskim zaostajanjem i geografskim prostorom, koji u svakom smislu odudara od ostatka države.⁹⁸

Birokratsko priznanje i pruska birokracija općenito odudaraju od do tada znanih birokracija. Ta razlika proizlazi prije svega iz raličitih koncepata državnih uređenja. Prusija je sastavni dio Njemačkog Carstva od 1871. godine, a prije toga je bila određena kao feudalno-birokratska apsolutistička monarhija sa strogom hijerarhijskom strukturom. Nastankom Njemačkog Carstva ne znači da je nestala i pruska birokracija. Štoviše, čak i nakon njemačkog ujedinjenja, brojne grofovije i državice su imale svoje vladare i identitete. Stoga je stroga birokratizirana država osiguravala postojanje Njemačkog Carstva prije nego njeno stanovništvo.⁹⁹ No, postojanje Šležana bilo opravdano djelomično objektivnim faktorima, a tek onda birokratskim priznanjem.

4.3. *Kulturkampf* kao katalizator formiranja gornjošlezijskog identiteta

Papa Pio IX. je 1864. godine izdao encikliku *Quanta cura* tj. *O zabuldama našeg vremena*. Papa u enciklici osuđuje liberalizam, racionalizam, socijalizam, sekularizaciju,

⁹⁸ Brendan Jeffrey Karch: *Nationalism on the Margins: Silesian between Germany and Poland, 1848 – 1945*, str 27

⁹⁹ David Blackbourn i James Retallack: *Localism Landscape and the Ambiguities of Place – German-speaking Central Europe*, str. 5 – 6

slobodu vjere i mnogo toga što je liberalna misao propagirala. Na taj način Papa je zapravo nastojao zaustaviti opadanje papinske moći.¹⁰⁰

U 19. stoljeću religija se činila sve manje važnim faktorom u već odavno sekularnim njemačkim društvima. No uspostavom Njemačkog Carstva u duhu protestantsko-vojne birokracije i militarizma, te istsiskivanjem Austrije i time katoličanstva dolazi do zanimljivog preokreta. Protestantizam postaje vodeća dominacija unutar Njemačkog Carstva. Katoličko stanovništvo i nije bilo omiljeno u državi gdje je više od 60% stanovništva protestantsko. Takav stav proizlazi iz različitih percepcija i poimanja čovjeka i njegovog okruženja. Dok se protestantizam s jedne strane odlikuje velikim stupnjem individualizma i liberalizma, katolicizam s druge strane naginje prema kolektivu i konzervativizmu. Osim toga, protestantsko stanovništvo nema svoj glavni grad i nije toliko ujedinjeno kroz svoju vjeru, dok je za sve katolike, neovisno o tome gdje bili centar Rim.¹⁰¹

Netrepeljivost spram Katoličke crkve u Njemačkom Carstvu je zapravo stav kacelara Otta von Bismarcka, koji je u katoličkim zemljama Francuskoj, Austriji i Poljskoj vidio tzv. *Crnu internacionalu* koja je bila prijatna Pruskoj državi. Enciklika pape Pija IX. je bila savršeni povod za započeti borbu protiv katoličkog elementa u državi. Ispod površine sukoba pruskog protestantizma i katolicizma je zapravo bila Bismarckova želja za obračunom s katoličkim stanovništvom unutar Njemačkog Carstva koje je politički predstavljeno kroz Stranku centra, te prije svega, s poljskim govornicima i rastućim poljskim nacionalizmom na istoku. Bismarckov strah spram katolika je uzrokovan strahom da bi se katoličko stanovništvo moglo identificirati s katoličkim državama u svojem okruženju, posebice u Šleziji, Pomeraniji, Posenu/Poznanu, Elzasu i Lotaringiji. Iako je Bismarck tvrdio kako je *Kulturkampf* drevna borba klera i svjetovnih vladara za moć, za njega je to prije svega bila prilika za obračun s govornicima poljskog jezika u Carstvu.¹⁰²

Tako je primjerice stav pruske vlade bio kako je katolički lobi u pruskom ministarstvu kulture omogućio da se u miješanim zajednicama nastava u školama održava i na poljskom jeziku, što je prema njima protivno duhu pruske države i glavni uzrok polonizacije kroz

¹⁰⁰ Alan Poesner: *Gehört der Katholizismus zu Deutschland?*, *Welt* N24. 31.03.2015. <https://www.welt.de/kultur/literarischewelt/article138938807/Gehoert-der-Katholizismus-zu-Deutschland.html> (4. 5. 2017.)

¹⁰¹ David Blackbourn i James Retallack: *Localism Landscape and the Ambiguities of Place – German-speaking Central Europe*, str. 6

¹⁰² *Kulturkampf-Auseinandersetzung zwischen Kirche und Bismarck*. <http://www.abipur.de/referate/stat/655965646.html> (4. 5. 2017.)

Wasseprolnisch na području Posena/Poznana i Gornje Šlezije.¹⁰³ Bismarckov govor pred pruskim parlamentom 28. siječnja 1886. godine potvrđuje stav spram poljskih govornika, ali i poljske države.

*(...) Vjerovanje da s Poljacima možemo živjeti leži u činjenici da u Šleziji bez problema već živimo s milijun govornika poljskog jezika, kao i u sjećanju na vrijeme prije 1806. godine, kada napetosti i uzavrele strasti nije bilo (...) Takva prostodušnost je iznenada prekinuta ustankom u Varšavi 1830. godine i zahtijevanjima poljskog pitanja pod utjecajem drugih nacija.*¹⁰⁴

Bismarckov stav se osjetio u Gronjoj Šleziji, ali na koncu se može reći kako je rubni i beznačajni karakter te pokrajine odredio i smjer *Kulturkampf* politike, koja je bila usmjerena na gospodarski vitalnije i geostrateški važnije dijelove Carstva. Tako primjerice masovna zatvaranja poljskih škola, konfiskacije poljskih knjiga i zatvaranje poljskih svećenika u punoj težini pogađaju područje Pomeranije i Gdanjska 1872 godine, dok je Gornja Šlezija ipak osjetila nešto blaže sankcije. Čak ni zabrana poljskog jezika iz 1887. godine nije otvorila toliko rana i uzrokovala prosvjede u Gornjoj Šleziji koliko na području Pomeranije i Gdanjska.¹⁰⁵

Smrću pape Pija IX. i dolaskom pape Lea XIII. 1878. godine, na neki način je i završen *Kulturkampf*, barem onaj na relaciji papa – Prusija. Koliko je protestantski individualizam i *Kulturkampf* utjecao na nacionalnu afirmaciju kod njih samih je teško reći, ali u slučaju Njemačkog Carstva i Gornje Šlezije, gdje je protestantski individualizam dominirao i izolirao područje Gornje Šlezije, zasigurno je utjecao na rast kolektivizma unutar katoličkog stanovništva te provincije. Posljedica marginalizacije katolika je bilo njihovo kolektiviziranje kroz Stranku centra, a za Šleziju je to značio krucijalni trenutak za afirmaciju gornjošlezijskog identiteta kao katoličkog i prije svega drugačijeg od ostatka Carstva.

¹⁰³ Isto

¹⁰⁴ Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern: Bismarcks Rede zur „Polenfrage“ vor dem preußischem Abgeordnetenhaus (28. Januar 1886.) http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/deu/707_Bismarck%20zur%20Polenfrage_212.pdf (4. 5. 2017.)

¹⁰⁵ A. C. Hepburn: *Contested Cities in the Modern West*, str. 44

4.4. Nacionalizacija Gornje Šlezije

Osvrćući se upravo na identitet Gornje Šlezije uistinu moramo njemačku i poljsku perspektivu staviti po strani. Čak i za vrijeme Drugog svjetskog rata, rasna i etnička podjela nisu nadjačale onu regionalnu. Naime, stanovništvo je tada moralo odbaciti jedan jezik, ovisno na koju stranu ga se nastojalo privući. Odbacivanjem jezika, izgubio se dio identiteta, ali ostala je živjeti povezanost sa Gornjom Šlezijom, što dokazuju popisi stanovništva iz 2001. i 2011. godine.¹⁰⁶

Sve do 1890. godine nacionalna se pripadnost mi po čemu nije odražavala na društveni i politički život Oppeln/Opola. Nacionalni pokreti su predpostavljali da u tim zajednicama postoji nacionalna diferencijacija i da ju je potrebno „probuditi“. Istina je bila, da u Oppolen/Opoleu nema uopće formiranog nacionalnog identiteta. Surova realnost, siromaštvo i egzistencijske krize su stanovništvo okupirali borbom za golo preživljavanje. Vjera je bila važan dio svakodnevnog života pojedinca, neovisno živio na selu ili u gradu. James Bjork smatra da je upravo katoličanstvo poslužilo kao krucijalni faktor pri formiranju Šlezijskog identiteta i otporu nacionalnim politikama.¹⁰⁷ U principu, lokalno stanovništvo je iskoristilo katoličanstvo kao ekskluzivni „brend“ s kojim se svatko u zajednici mogao identificirati. Poistovjećivanjem s katoličkom zajednicom kao vlastitom identitetu, oni su uspjeli marginalizirati, ne samo nacionalističke stranke, već i stranku Njemačkog katoličkog centra koja je svoju politiku htjela kroz vjeru infiltrirati u društvo.

Miroslav Hroch govori da nacionalno osvještana i obrazovana elita vodi ostatak populacije u nacionalno buđenje. U Srednjoj Europi prožetoj Slavenima i Germanima ta elita je nastala tek u 19. stoljeću i zapravo se počela opirati asimilaciji u njemačku kulturu, umjesto da je odmah zahtjevala svoju vlastitu poljsku kulturu. To upućuje na to da je društvo, iako nacionalno neobilježeno, bilo svjesno što i kamo prije svega ne želi ići. Dolaskom poljskog nacionalista Bronislawa Kozarewskog u Oppeln/Opole 1890. godine, može se uvidjeti da se on nije borio toliko za buđenje poljskog identiteta, već se je borio protiv asimilacije poljskih govornika u njemačku kulturu. Borba za neasimilaciju je zapravo bila borba za njemački i poljski jezik, odnosno za promjenu jezika kulture iz njemačkog u poljski. No u slučaju Gornje Šlezije, poljski jezik prožet je velikim brojem germanizama i teško je reći je li to još uvijek

¹⁰⁶ Brendan Jeffrey Karch: *Nationalism on the Margins: Silesian between Germany and Poland, 1848 – 1945*, str. 2

¹⁰⁷ Isto, str. 6 – 7

bio poljski ili neki zasebni jezik. Kroz zahtjevanja Kozarewskog i nacionalista i jedna i druga strana je možda postala svjesnija vlastita jezika, ali ne i identiteta, koji je i dalje bio ponajviše određen vjerom¹⁰⁸.

4.5. Između *Heimata* i Istoka

Kašnjenje Gornje Šlezije pri formiranju nacionalnih identiteta spram ostalih područja gdje obitavaju njemački govornici potvrđuje i nešto kasniji pokušaj uvođenja *Heimata* kao nadregionalnog identiteta. Dok se koncept *Heimata* u Bohemiji javlja u 19. stoljeću (ali to ne implicira da je uspješno afirmiran!),¹⁰⁹ u Gornjoj Šleziji takve pokušaje vidimo također prije 20. stoljeća, ali prava borba za *Heimat* se odvijala tek u 20. stoljeću s nešto drugačijim ciljem.

No, počnimo od početka. Prije 1871. godine, *Heimat* je u njemačkom nacionalističkom diskursu dugo vremena bio poprilično relativan pojam. Njemački intelektualci i nacionalisti su opisivali nekoliko *Heimata*, a čini se kako su govornici njemačkog jezika bili pokusni kunići za testiranje svih mogućih državnih uređenja i geografskih oblika. Odbacivanjem *Großdeutschland* rješenja (velikonjemačkog rješenja) 1871. godine, koje predstavlja izbacivanje Austrije iz njemačkog ujedinjenja, *Heimat* je za njemačke nacionaliste u Prusiji poprimio obrise novonastalog Njemačkog Carstva¹¹⁰

Još u 19. stoljeću Gornja Šlezija je uvelike afirmirala svoj Šlezijski bilingvalni identitet. Prva polovica 20. stoljeća nije donijela uništenje tog identiteta, već nove poglede kako taj isti identitet razbiti i uklopiti u postojeće političke strukture. Plebiscit iz 1921. godine, kojim je istočni dio Gornje Šlezije pripojen Poljskoj prema Berdanu Karchu predstavlja nulti sat za Gornju Šleziju. Tada, naime, neprijatelj više nije samo unutar Gornje Šlezije, nego je to sada i službeno postala Poljska država, koja je „otela“ Pruski teritorij. Gornja Šlezija kao *Heimat* je postala jasnija, jer je plebiscitom, preostali dio pokrajine postao kompaktniji u političkom smislu, ali ekonomski znatno oslabljen. Taj događaj je, čini se i odredio koncept *Heimata* u Gornjoj Šleziji. Naime, *Heimat* ne samo da je kao koncept kasnio u Gornjoj Šleziji, već je i njegova prvotna namjena bila drugačija i razvijao se u dva potpunosti suprotna smjera. Prvotna je ideja *Heimata* u Gornjoj Šleziji počivala na idejama

¹⁰⁸ Brendan Jeffrey Karch: *Nationalism on the Margins: Silesian between Germany and Poland, 1848 – 1945*, str. 11 – 14

¹⁰⁹ Viktorija Haniševa: *Die verlorene Heimat Böhmen. Zum Heimatbild im Prosawerk Gertrud Fusseneggers*, str. 30

¹¹⁰ David Blackburn i James Retallack: *Localism Landscape and the Ambiguities of Place – German-speaking Central Europe*, str. 4

integracije i osiguravanja okvira u kojem će Šležani pronaći svoju novu domovinu. Takav *Heimat* je trebao nadrastiti katoličko nasljeđe i bilingualnost. No, plebiscit iz 1921. godine je uništio takvu zamisao, ali ona je i dalje u određenim krugovima imala svoje pristaše. Za Stranku centra je otvoreni *Heimat* upravo nakon plebiscita bio opravdan, jer je 25 000 ljudi u okolici samog Oppeln/Opole glasovalo za Poljsku. Oni su htjeli pridobiti te ljude, a ne ih odbaciti.¹¹¹ Nadalje, i ostale gornjošlezijske političke stranke dvadesetih godina su novonastalim okonostima prilagodile svoje postulate. Tako primjerice Stranka katoličkog centra, koja je do tada podupirala bilingualnost, počinje podupirati blagi revanšionizam spram Poljske, dok Stranka gornjošlezijskog centra pokazuje zankove zatvaranja nekoć otvorenog koncepta *Heimata*. No, svakako valja istaknuti da je njihov antagonizam usmjeren više spram Poljske države, nego na govornike poljskog jezika i poljski jezik u Gornjoj Šleziji. *Heimat* koji su oni podupirali nakon 1921. godine je ipak bio ekskluzivnog karakera i isključivao je poljski element. Kao i u drugim dijelovima *Mittleurope*, tako je i ovdje prisutna teza o prosvjetiteljskoj ulozi Nijemaca i njemačke kulture, s iznimkom da bilingualni govornici i oni koji govore poljskim jezikom nisu eksplicitno prikazivani kao nazadni faktor, koliko govornici poljskog jezika izvan Gornje Šlezije i sama Poljska država. S druge strane, cjepanje Stranke centra na naciste i komuniste je pokazalo da su i poljski i bilingualni govornici u Gornjoj Šleziji podupirali nacistički ogranak. No, Stranka centra je čak i 1932. godine, kada su Nacisti postali najjača stranka na razini države i dalje uživala veliku potporu na području grada Oppeln/Opole. Ta stranka je zapravo cijelo vrijeme podupirala bilingualnost na svoj jedinstveni način. Naime, ona je informiranjem i obrazovanjem skidala stigmatu s govornika poljskog jezika, podupirala uporabu poljskog jezika u liturgiji, ali je isto tako zahtijevala i podupirala obrazovanje djece tih vjernika na njemačkom jeziku. O tome svjedoči i stav vođe stranke, Carla Ulitzka.¹¹²

*Pridobivanje govornika poljskog jezika za nijemstvo se ne ostvaruje kroz uskraćivanje poljskog materinjeg jezika, već kroz pozitivni transfer njemačke kulture kroz školstvo i knjižnice.*¹¹³

No, stav Ulitzke je doveo do toga je Stranka centra proglašena *Vaterlandslos*, tj. strankom bez domovine, što je i dovelo do njezinog osipanja u dva suprotna smjera, jedan pronjemački i jedan propoljski, što je otvorilo mogućnost „paljbe“ na te stranke sa svih strana.

¹¹¹ Brendan Jeffrey Karch: *Nationalism on the Margins: Silesian between Germany and Poland, 1848 – 1945*, str. 295

¹¹² Isto, str. 278 – 282

¹¹³ Isto, str. 282

Osim političkih stranaka koje su „vodile brigu“ o *Heimatu*, postojale su i razne udruge koje su na svoj način zamišljale koncept domovine. Tako primjerice zaklada *Volks und Kulturraum* (Nardoni i kulturni prostor) i njezin osnivač Wilhelm Volz 1926. godine zaključuju:¹¹⁴

(..)Kasubi, Mazuri i Gornnji Šlezani su od njemačke kulture, sastavni dijelovi njemačkog Volka (naroda), Nijemci (...). Ne odlučuje rasa o Vokstumu (narodnim osobitostima.). Razlikuje li se Wend od Saska ili Gornjišlez koji govori Wasseprpolnisch od govornika njemačkog jezika?¹¹⁵

Stav Wilhelma Volza i njegove zaklade ne predstavlja stav većine, prije svega, njihov stav prikazuje nejedinstvo političkih grupacija pri stvaranju koncepta *Heimata* u Gornjoj Šleziji. Nadalje, 1925. godine njemačke novine *Oppelner Nachrichten* (Opelški vijesnik) dolaze s dodatkom *Oppelner Heimatblatt* (Opelški domovinski list). Taj dodatak je u svakom izdanju sadržavao članke i priče o *Heimatu*. No, on nije toliko nijekao poljski element, koliko ga je ignorirao. Katoličko nasljeđe se također izostavljalo, jer je bilo u opreci s protestanskim elementom. Ugroženost Šlezije je proizlazila iz ugroženosti njemačke kulture i nasljeđa. Većina članaka tih novina je Gornju Šleziju prikazivala kao da se nalazi istočnije nego što zapravo je. Čini se kako je strah od istoka trebao poslužiti kao element novog ekskluzivnog *Heimata*..¹¹⁶

Paradoks koncepta *Heimata* u Gornjoj Šleziji leži u tome da je on isključivao poljski element, ali nikada ne eksplicitno bilingvalne građane Šlezije. Nadalje, stranke koje su takav koncept i podupirale su ujedno i nastojale privući govornike poljskog u svoj radikalni pokret. Na taj način su zapravo omogućavali da stanovništvo ostaje nacionalno ravnodušno. Ono što je vidljivo kod koncepta *Heimata* u Šleziji je njegova fluidnost i prilagodljivost. Naime, njegovom ekskluzivnošću se htio izgurati poljski element, dok je s druge strane, nejasni stav katoličke stranke i stranke centra onemogućavao njegovu primjenu. Takav stav možda čudi, ali je možda zbog okolnosti i sjećanja na plebiscit iz 1921. godine, bio logičan. Naime, marginaliziranjem ili potpunim odbacivanjem poljskog elementa kod bilingvalnih poljskih govornika došlo bi do njihovog približavanja poljskim nacionalistima., a jedinstvena

¹¹⁴ Andreas Kossert: *Grenzpolitik und Ostforschung and der Peripherie des Reiches. Das Ostpreußische Masuren 1919 – 1945*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH, Oldenbourg, 2003., str. 125

¹¹⁵ Isto, str. 125

¹¹⁶ Brendan Jeffrey Karch: *Nationalism on the Margins: Silesian between Germany and Poland, 1848 – 1945*, str 297

provincija Gornja Šlezija je ipak bila opcija koja je najbolje odgovarala njemačkim nacionalistima.

S druge strane, od 1920. pa sve do početka krize 1929. godine, Gornja Šlezija je bila gospodarska ruina u kojoj je 60% građana Oppelna/Opolea živjelo na državnim plaćama. Novac koji je država upumpavala u Gornju Šleziju je trebao omogućiti normalno djelovanje i funkcioniranje svega što je povezano s njemačkom kulturom i identitetom, ali ono najvažnije, trebao je biti sprječen odljev govornika njemačkog jezika iz samog Oppelna/Opole u zapadne provincije. No, paradoksalno, takvo stanje nije toliko zabrinjavalo njemačke nacionaliste, a još manje bilingvalno stanovništvo Gornje Šlezije, jer su na koncu oni dobivali novčanu pomoć i mogli preživljavati. Dok god je Carstvo davalo novac za očuvanje njemačkoga *Heimata*, Gornja Šlezija je mogla ekonomski opstati. Preseljenje sjedišta željeznica iz teritorija koji su pripali poljskoj nakon plebiscita, je samo kap u moru gospodarske pomoći. Da se je kojim slučajem pitanje bilingvalnih građana riješilo u njemačku korist, pomoć države bi bila smanjena ili bi izostala, toga su svi bili svjesni. Gospodarska marginaliziranost Gornje Šlezije, njeno nacionalno djelomično neobojeno stanovništvo omogućili su joj parazitiranje na račun Njemačkog Carstva.¹¹⁷

Gospodarsko propadanje i marginaliziranost nije smetalo niti samim nacionalistima i njihovim pokretima, jer su upravo iz tih razloga i dobivali novčanu pomoć. Novac koji je na taj način upumpavan u gospodarstvo je omogućavao preživljavanje svima. Čini se kako je politika u Gornjoj Šleziji uspješno balansirala između svih navedenih faktora i na taj način sama sebi osiguravala opstojnost unutar vlastitog *Heimata*, koji zapravo parazitira na račun Carstva. No, na koncu je koncept otvorenog *Heimata* doživio poraz, i nikada nije postao sredstvo intergracije. Političkim i općim nejedinstvom pri stvaranju Gornjošlezijskog *Heimata* stvoren je polu*Heimat* djelomično dostupan svima koji su obitavali na prostoru Gornje Šlezije.

¹¹⁷ Isto, str. 286 – 287

5. Bohemija općenito

Bohemiju se danas, ne samo u javnom već i u historiografskom dikursu često postovjećuje s Češkom. No, to povijesno gledajući nije sasvim točno. Riječ „Bohemija se prvi puta spominje u 9. stoljeću u franačkim dokumentima i kroz povijest je ona obuhvaćala samo zapadnu polovicu današnje Češke. Drugi dio je bila Moravska, a treći Austrijska/Češka Šlezija. Samo ime „Bohemija“ svoje korjene vuče puno dalje u prošlosti. Vrlo vjerojatno je „Bohemija“ izvedenica nastala od imena keltskog plemena Boiera koji su na tom području boravili. Dolaskom Slavena u 6. stoljeću i njihovim pokrštavanjem ime počinje označavati upravo njih, ali kao latinizirana verzija *Boiohaemum*, koja se u kasnom srednjem vijeku se kroz utjecaj njemačkog jezika isprofilirala u ime „Bohemija“. Naime, u Srednjem vijeku je njemačka riječ „Beheim“ značila „dom Boiera“. Kroz vrijeme i interakcijsku praksu se isprofilirao pojam Bohemija/Böhmen.¹¹⁸ U ovome djelu rada će se pojam Bohemija koristiti samo za povijesnu pokrajinu Bohemiju, ali će u istraživanje biti uključeni Moravska i Austrijska/Češka Šlezija.

119

Češke povijesne pokrajine: Bohemija (zeleno), Moravska (plavo) i Češka Šlezija (rozo)

Bohemija se ne čini kao pokrajina burne povijesti unazad 100 godina, ali pogledamo li malo dublje u prošlost, možemo uvidjeti dva velika sukoba koja su se odigrala na njezinom

¹¹⁸ <http://www.encyklo.de/Begriff/B%C3%B6hmen> (5. 4. 2017.)

¹¹⁹ Slika preuzeta sa: https://de.wikipedia.org/wiki/B%C3%B6hmen#/media/File:CZ_Cechy_Morava_kraje.gif (5. 4. 2017.)

teritoriju i koja su oblikovala i utjecala ne samo na Bohemiju, već cijeli kontinent. Husitski ratovi (1419. - 1436.) i Tridesetogodišnji rat (1618. – 1648.) su najburnija razdoblja u Bohemiji. U memoriji Bohemije, ti ratovi zauzimaju posebno mjesto, a još više kod nacionalista. 1526. godine umire Ludwig II., a njime i dinastija Jagelovića. Bohemijsko plemstvo izabire Ferdinanda I. Habsburškog za svoga kralja, a Bohemijske zemlje postaju sastavni dio Habsburškog carstva.¹²⁰

Položaj Bohemije unutar Habsburškog carstva:

121

Geografski Položaj Bohemije unutar Habsburškog carstva je rubni, no ona je krunska i najrazvijenija zemlja Monarhije. Njezin položaj je uvelike specifičan, jer je, izuzev prema istoku, okružena germanskim zemljama, a i u svome etničkom sastavu pokazuje izmještanost Slavena i Germana, što će u potpunosti utjecati na kulturu, jezik, nacionalni identitet i nacionalne težnje. Govornici njemačkog jezika se nalaze uz današnje granice s Njemačkom

¹²⁰ <http://www.bohemistik.de/tschechischegeschichte.html> (5.4.2017.)

¹²¹ Slika preuzeta sa: http://www.deutsche-schutzgebiete.de/kuk_boehmen.html (5.4.2017.)

(Saska) i onom s Poljskom (Šlezija). Osim na tim područjima govornike njemačkog jezika nalazimo u urbanim središtima, najčešće kao pripadnike više klase.

5.1. Popis stanovništva

Popis stanovništva iz 2011. godine je po rezultatima jednako neobičan kao i onaj u Poljskoj iste godine. Također, suprotno očekivanju, Nijemci nisu prva nacionalna manjina po brojnosti, već Moravljani (4,9%), a Nijemce nalazimo na začelju popisa, s manje od 40 000 pripadnika. Podsjetimo se njemačkih govornika u Bohemiji 1910. godine, kada je popisom stanovništva utvrđeno da u Bohemiji živi 63,1 % govornika češkog jezika i 26,1 % govornika njemačkog jezika, dok u Moravskoj živi 71,7 % govornika češkog jezika i 27,6 % govornika njemačkog jezika.¹²² Iako se ovaj rad odnosi prije svega odnosi na istraživanje nacionalne ravnodušnosti u Bohemiji, a ne Moravskoj, potrebno je pobliže objasniti i moravski identitet. Činjenica ostaje da moravski identitet postoji i danas, dok bohemijski ne. U poglavlju 5.2.2. je detaljnije prikazano formiranje regionalnog identiteta, iako je naglasak na Bohemiji.

5.2. Stvaranje i afirmacija Bohemijskog identiteta do 1848. godine

Poglavlje 5. općenito navodi kako je nastao pojam „Bohemija“, no ne daje odgovor kako se i na koji način Bohemija uspjela uspješno afirmirati kao svojevrsan identitet sve do „nacionalnog buđenja“. U javnom diskursu danas, Bohemija ne zauzima veliki prostor. No, u vremenu prije 20. stoljeća, Bohemija ne samo da je zauzimala javni diskurs, ona je po mnogim autorima bila nositelj češkog i njemačkog identiteta. Bohemijski identitet je kroz čitavo 18. i 19. stoljeće bio jasno afirmiran kod lokalnih plemića, ali ga u blažim oblicima nalazimo u svim društvenim slojevima. Prema Hughu Le Caine Agnewu imati Bohemijski identitet je značilo imati *Landespatriotismus*, biti patriot. Bohemijski patriotizam bio je izražen ponajprije kod lokalnog plemstva, koji je na taj način težilo okrupljanju svojih posjeda. Prema Agnewu, taj identitet se satsoji od tri sastavnice koje su utjecale na slike samih sebe kod Čeha i kod Nijemaca.¹²³

¹²² Tara Zahra: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1880-1948*, str 5

¹²³ Hugh LeCaine Agnew: *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, Hoover Press, Stanford, California, 2004., str. 57

1. Vjera u jedinstvenost i lojalnost Bohemije kao političke cjeline. Takav patriotizam, prema Agnewu, nije samo izveden iz administrativno-političkih obrisa Bohemije kao nezavisne političke jedinice, već su uporavo Česi, češki jezik i češka kultura doprinjeli jedinstvenosti tog identiteta.
2. Bohemija je nastanjena i Nijemcima. U percepciji Nijemaca treba uvijek uzeti u obzir povezanost njih samih sa Svetim Rimskim Carstvom njemačke narodnosti, a nakon 1815 s *Bundom*. Dakle, Nijemci s vremenom Bohemiju povezuju s drugim njemačkim zemljama, a sama Bohemija im nije primarni element pri stvaranju identiteta, dok Česima jest.
3. Češki jezik se koristi za komunikaciju sa socijalno inferiornima. U Bohemiji je jezik dugo vremena bio više odraz socijalnog statusa nego etničke pripadnosti.

Dakle, bohemijski identitet je stariji od onog češkog ili njemačkog, ali u sebi sadrži elemente njih oboje, što postaje jasno vidljivo kada dolazi pod povećalo nacionalista. Tako primjerice, Grof Franz Joseph Kinsky (1739. – 1805.) spominje razlike između stanovništva Bohemije te ih shodno razlikama i djeli na dvije skupine: *Deutschböhmen* (govornici njemačkog jezika) i *Böhmen* (govornici češkog jezika). Te dvije skupine on opisuje kao izvorno Bohemijske, ali ipak različite u mnogim pogledima. Sam Kinsky navodi prije svega razlike u glazbi, nošnji i običajima. Već 1830-ih, glavne će razlike biti u produktivnosti jednih i nesposobnosti onih drugih. Razlika će proizlaziti iz nazadnosti Čeha i napretka Nijemaca. No, da se ne bismo zavarali, „nazadnost“ kao takva je u germanskom diskursu bila prije svega povezana sa Slavenima, a tek onda sa svima ostalima. Čak i sva nastojanja da se takvo „javno mijenje“ promijeni je uključivalo njemački „know how“, samo predeven na češki jezik. Tako se primjerice njemačka tiskovina *Volkslehrer* prevodi na češki jezik kao *Učitel lidu*. U tim novinama su s njemačkog na češki prevedeni savjeti kako imati i održavati uspješno gospodarstvo i domaćinstvo. Isto tako se 1839. godine sa njemačkog na češki prevodi *Patriotisch ökonomische Gesellschaft (1838.)*. Cjelokupni javni diskurs i duh tog vremena je podupirao stav da su Nijemci u Bohemiji, ali i šire nositelji ne samo razvoja već civilizacije. Ono što iznenađuje da takav stav vlada i među češkim govornicima i nacionalistima. František Martin Pelcl (1734. – 1801.) u članku za Dnevnik kraljevskog bohemijskog znanstvenog društva, kojeg je napisao na njemačkom i češkom iznosi tvrdnje da su Česi

postali Nijemcima, počevši pokrštavanjem već u 9. stoljeću. Po njemu obrazovanje Slavena u višu klasu i dalje traje kroz Crkvu, urbani život i tehnološki napredak.¹²⁴

Nadalje *Allgemeine Zeitung* iz 1844. godine naglašava kako je koncept organizacije u Bohemiji odraz njenog njemačkog identiteta i Nijemaca. Ono što je još važnije je činjenica da postoji ili se nastoji stvoriti iracionalan strah od sveslavenskog povezivanja.¹²⁵

*Bohemija je njemačka imperijalna provincija, njeno školstvo, političke i pokrajinske vlasti su stvarane na njemački način. Ona je dio njemačke Austrije, s kraljem koji je Nijemac. Tko god želi veliku Austriju ili veliku njemačku, ne može tolerirati Slavene koji vladaju ili žele vladati njemačkom zemljom. Takvo slavenstvo vodi u panslavenstvo.*¹²⁶

Panslavizam u kontekstu Bohemije možemo promatrati kao dodatni identitet ili čak kao vrstu nacionalne ideje koja je penetrirala u društvo. Panslavizam kao takav nije pobudio toliko interes kod govornika češkog jezika,¹²⁷ koliko je pobudio strah kod njemačkih nacionalista. Naime, njemački nacionalisti sada nisu vidjeli samo strah od Čeha, već su u panslavizmu vidjeli prijatnju koja dolazi i od drugih slavena i povezivanja s Rusijom.

Kao što je već navedeno, dio Bohemijskog identiteta je i njemački i češki jezik. Dakle, bohemijski identitet je zapravo nadidentitet dvama govornim skupinama. Jezičnom diferencijacijom nije došlo do istovremenog uništenja bohemijskog identiteta, koliko je došlo do razdvajanja dvaju skupina unutar istog identiteta. Tako se kroz nacionalistička djelovanja u prvoj polovici 19. stoljeća sve više pored Bohemije ističu Deutschbohen (govornici njemačkog jezika) i Böhmen (govornici češkog jezika), koje je spominjao Franz Kinsky. Razlika je u tome što je Kinsky svoja zapažanja o razlikama bilježio u intelektualnom diskursu, dok sada ta razlika dopire i do javnog diskursa. Navedeni proces predstavlja blagu diferencijaciju, koja daje podlogu za sve daljnje diferencijacije, kako one jezične, tako i etničke. U ovom vremenskom razdoblju jezik još uvijek ne predstavlja važan faktor, ako što će to činiti trideset godina kasnije. Ono što je češkim nacionalistima zapalo za oko i predstavljalo veliki problem je činjenica da se plemstvo identificiralo s bohemijskom nacijom više nego ostali govornici češkog i njemačkog jezika. U prvoj polovici 18. stoljeća „identitet Bohemije“ na životu je održavalo upravo plemstvo, koje je ostalo ravnodušno na

¹²⁴ Isto, str. 57

¹²⁵ Isto, str. 59

¹²⁶ Isto, str. 59

¹²⁷ Panslavizam je bio prije svega prihvaćen u intelektualnim i nacionalističkim krugovima.

nacionalističke pokrete i zanose. Stoga možemo zaključiti kako u prvoj polovici 19 stoljeća u Bohemiji nalazimo dva suprotna procesa, jedan koji se zalaže za regionalni identitet (Bohemija) i jedan koji se zalaže za nacionalni identitet (Češka). Važno je naglasiti da je bohemijsko plemstvo sebe vidjelo prije svega kao Boheme, ali nakon toga kao Čehe. Agnew pripadnike bohemijskog pokreta naziva patriotima, a pripadnike češkog nacionalistima. Najvažnija spoznaja za nas je svakako da su češki nacionalisti bezuspješno pokušali nacionalizirati patriote, koji su ostali nacionalno ravnodušni.¹²⁸

Česi imaju osjećaj da veliki i prvi sinovi nacije, koji bi nakon svega trebali biti predstavnici češke nacije nisu htjeli ništa učiniti da bi sačuvali njen jezik i književnost¹²⁹

Navedena frustriranost nacionalista „izdajom“ bohemijskog plemstva, prema Miroslawu Hrochu i Ben Fowkersu proizlazi iz djelomične formiranosti češke nacije. Prema njima nacija nije potpuna sve dok njenu višu klasu sačinjavaju pripadnici nekih drugih nacija.¹³⁰ U prvoj polovici 19. stoljeća ne samo da možemo govoriti o djelomičnoj formiranoj naciji, već i djelomično formiranim njemačkim i češkim identitetima.

O ravnodušnosti bohemijskog plemstva svjedoči osnivanje nacionalnog muzeja u Pragu, 1818. godine. Naime, poticaj za stvaranje „nacionalnog“ muzeja je dalo upravo bohemijsko plemstvo. Za češke nacionaliste to je bio zanačajan trenutak, ali na koncu ipak razočaravajuć. Tekst proklamacije pri otvorenju muzeja govori o *Vaterlandisches Museum*, što bi značilo domovinski muzej. Niti u jednom kontekstu se ne spominje Češka, Česi ili čak Bohemija. Termini *Vaterlndischer/domovinski* su nacionalno i etnički neobilježeni. Navedena proklamacija je na koncu bila prevedena na češki jezik, ali s izmjenama. Tako Joseph Jungman *Vaterlandisches Museum/Domovinski muzej* prevodi kao *Češke narodni Museum/Češki narodni muzej*. On taj muzej opisuje kao instituciju očuvanja češkog identiteta, iako taj muzej u stvarnosti predstavlja bohemijski nadidentitet. Zanimljivo je da František Placky pri davanju prijedloga muzeju 1828. godine o osnivanju časopisa spominje češki i njemački jezik, ali ga ne povezuje sa nacijama, Za njega naciju nastanjuju stanovnici Bohemije, a oni govore dva jezika. Nadalje, on vlastitu ideju o bohemijskom identitetu rasčlanjuje u dva smjera. Prvi smjer govori o tome kako je njemački jezik čest u Bohemiji, ali

¹²⁸ Isto, str. 65

¹²⁹ Isto, str. 65

¹³⁰ Miroslav Hroch, Ben Fawkes: *Social preconditions of national revival in Europe*, str. 8

češki jezik povijesno pripada u Bohemiju i većina ga govori. Drugi smjer je uključivanje Moravljana i Slovaka u Bohemiju¹³¹

5.2.1. Židovski identitet

Osvrćući se na Bohemiju i njezine identitete potrebno je naglasiti još jedan identitet, onaj Židovski. Židovi kao „zasebna“ skupina u Bohemiji imaju specifičan, u krajnju ruku kontroverzan položaj. S jedne strane su Vjerskim ediktom Josipa II. za Bohemiju iz 1781. godine priznati, ali uz brojna odricanja kulturne autonomije, no s druge strane, cilj tog edikta je ujedno bilo i razbijanje židovske, ali i ostalih vjerskih zajednica kao jedan od načina sekularizacije i napretka društva.¹³²

Židovski položaj u 19. stoljeću je određen time što po nacionalističkim strujama i njihovim politikama ne pripadaju niti Česima niti Nijemcima. Povijesne prilike su još jednom Židove stavile u svojevrsni geto, omeđen češkim i njemačkim nacionalnim politikama. S jedne strane su svjesni svog podrijetla i vlastita identiteta, a s druge strane, većina njih je kroz kulturu i uzdizanje na društvenoj ljestvici asimilirana u njemačku govornu skupinu i kulturu i sama doprinosila germanizaciji.¹³³

Ne smijemo zanemariti da su Židovi u velikom broj predstavljali višu klasu u Bohemiji. Proces asimilacije Židova u njemačku kulturu (Leitkultur) izostao je kod jednog manjeg djela Židova. Ti Židovi su bili izloženi slavenskim utjecajima, te se kod njih probudio nacionalsitički duh inspiriran češkim pitanjem. Dio židovske inteligencije se povezuje s pokretom Mlada Bohemija 1840. godine s ciljem ujednačavanja židovskog i češkog pitanja i zajedničkog opiranja asimilaciji i ugnjetavanju od strane Nijemaca. Zajednički neprijatelj ih je učinio bližima nego prije, no pokušaj stvaranja češko-židovskog bratstva i identiteta je propao prije nego je zaživio. Naime, u Pragu je 1844. godine izbila pobuna protiv otpuštanja radnika jedne tekstilne tvornice. Radnici su otpušteni jer su modernizacijom postrojenja postali tehnološki višak. Igrum slučaja vlasnik tvornice je bio Židov koji je govorio njemačkim jezikom. Pobuna protiv otpuštanja se ubrzo pretvorila u otvoreni antisemitizam, kojeg je i od prije bilo, a češko-židovsko bratstvo se raspalo. Godine koje su uslijedile su zapravo bile toliko prožete antisemitskim stajalištima da si možemo postaviti pitanje kako je ideja češko-

¹³¹ Hugh LeCaine Agnew: *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, str. 66

¹³² Steven Beller: *A Concise History of Austria*, str. 96

¹³³ Steffen Höhne, Ludger Udolph: *Deutsche-Tschechen-Böhmen, Kulturelle Integration und Desintegration im 20. Jahrhundert*, Böhlau Verlag GmbH, Köln, 2010., str. 70

-židovskog bratstva uopće bila moguća. Naime, djela čeških intelektualaca su već 1846. godine trajno odvojila Židove od Čeha.¹³⁴ Tako primjerice Karel Hvaliček ide do etniciteta kako bi dvije skupine u potpunosti razdvojio. Takvo što u to vrijeme puno rjeđe vidimo između Čeha i Nijemaca. Čini se kako su Židovi smatrani *hermafroditima*, jer su na koncu za nacionaliste ipak sjedili na dva stolca i utjelovljavali sve ono što oni nastoje uništiti. Karol Hvaliček tako u izdanju čeških novina *Česke listy* iz studenog 1846. godine piše:

*Kako Izraelci mogu pripadati češkoj naciji kada su semitskog poidrijetla? Nadam se da nije potrebno odkazivati da se istodobno ne može pripadati dvama domovinama i dvjema nacijama. Zbog toga, tko god želi biti Čeh, mora prestati biti Židov.*¹³⁵

Židovsko nepripadanje nigdje i izgubljenost između dva svijeta, onog njemačkog i češkog, a s druge strane afirmiranost u njemačku kulturu upućuju na to da će Židovi predstojeći preobražaj društva osjećati više nego druge skupine. Kafkin „Preobražaj“ je samo jedno djelo u nizu drugih koji prikazuju nemogućnost humanog preobražaja, a na koncu i njegov poraz.

Iz svega navedenog se može zaključiti kako nacionalistički pokreti u prvoj polovici 19. stoljeća u Bohemiji nisu bili jedinstveni oko smjera u kojem se češki identitet treba razvijati i afirmirati. Nadalje, njihovo cjelokupno djelovanje je bilo opiranje njemačkim utjecajima i asimilaciji slavenskog stanovništva u višu klasu koja govori njemačkim jezikom. Čini se kako se intelektualci, plemstvo uvijek iznova osvrću na pitanje identiteta, upravo u potrazi za svojim vlastitim identitetom. Primjerice, Grof Joseph Matthias Thun 1845. godine preispituje vlastiti identitet i konstatira.¹³⁶

*Na sve to mogu samosvjesno reći kako sebe ne smatram ni čehom niti nijemcem, već Bohemom, koji je ispunjen žarom unutarnje ljubavi spram svoje domovine (...)*¹³⁷

Strah čeških nacionalista od asimilacije, a njemačkih od slavenske „primitivne okupacije“ doveo je traganja i jednih i drugih za onime što iskonski predstavlja Bohemiju. Iako i jedni i drugi govore o Česima i Nijemcima, njihovo poimanje istih kod većine je u

¹³⁴ Marek Nekula, Walter Koschmal: *Juden zwischen Deutschen und Tschechen*, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, München, 2006., str. 1 – 29

¹³⁵ Hugh LeCaine Agnew: *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, str. 70

¹³⁶ Isto, str. 57

¹³⁷ Isto, str. 57

sklopu Bohemije. Međusobna interakcija i djelovanje dvaju nacionalističkih struja, nekoliko identiteta će u nadolazećoj 1848. godini izroditi paradoksalno sasvim drugačijim identitetima i nacionalnim težnjama. U tako nestabilnom okruženju, „bohemijski identitet“ neće doživjeti procvat, već će biti marginaliziran.

5.2.2. Moravski identitet i moravski *Ausgleich*

Iako se ovaj dio rada prije svega odnosi na Bohemiju, bilo bi neozbiljno i nekorektno izostaviti moravski identitet iz istraživanja. Naime, upravo postojanje moravskog identiteta na popisu stanovništva u Češkoj 2001. i 2011. godine dovodi u pitanje uspješnost nacionalizacije i postavlja pitanje kako se razvio regionalni identitet Moravljana, koji je nadživio, puno starijeg u ukorijenjenijeg bohemijskog identiteta? No, ovaj dio istraživanja neće pružavati nastanak moravskog identiteta, jer to nije cilj ovog istraživanja, a i nadilazi njegove granice (Bohemija). Ovaj dio istraživanja će samo prikazati ključnu administrativnu odrednicu koja Moravsku čini izuzetkom među Bohemijskim zemljama.

Za početak potrebno je pojasniti kako Moravska ima sasvim drugačiji omjer njemačkih i čeških govornika. Nadalje, njemačko stanovništvo protjerano iz Moravske 1945. godine sebe također naziva *Deutschmahrer* tj. njemački Moravci.

Uz sve navadeno, Moravska je bila nešto manje gospodarski razvijena. No, sve te okolnosti nisu doprinjele međusobnom suživotu njemačkih i čeških govornika. 1880. godine je vrhunac jezičnih napetosti kako u Bohemiji tako i u Moravskoj. Iste godine, vlada Taffea uvodi posebne mjere koje su trebale riješiti problem. Naime, svaki birokratski zahtjev i papirologija se od tada rješavaju na jeziku na koje je zahtjev i zaprimljen. No, niti to nije smirilo tenzije, koje su ipak bile nešto manje nego u Bohemiji. Tako je primjerice u osnovnim školama diljem Moravske drugi pokrajinski jezik bio obavezan poslje 1895. godine, a do tada je bio stvar izbora.¹³⁸

Moravskom nagodbom (*Ausgleichom*) iz 1905. godine, suživot Čeha i Nijemaca je uspostavljen, iako ponajprije na institucionaliziranoj razini, a tek potom na društvenoj. No, to je bio prvi model koji je održavao privid da je sve u redu. Moravski *Ausgleich* je funkcionirao

¹³⁸ Tara Zahra: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1880-1948*, str. 24

i u praksi, ali je povrdio nacionalistička stajaišta i praksu u mješanim sredinama. Generalno se može reći kako su donešena 4 ključna zaključka i prije svega zakona:¹³⁹

1. Škole određene nacionalne manjine mogu pohađati samo pripadnici te nacije uz poznavanje jezika na zdovojavajućoj razini.
2. U moravskom pokrajinskom parlamentu se osnivaju češka i njemačka kurija.
3. Reforma izbornog zakona za pokrajinski parlament. Osnivanjem nacionalnih katastarskih popisa koji će sadržavati popis češki i njmečakih birača, dok je za one pobelmatične (nacionalno neobilježene/neopredjeljene) osnovano posebno povjerenstvo koje će ih svrstati u jednu od dvaju skupina.
4. Drugi pokrajinski jezik se uvodi u onim zajednicama gdje ga govori više od 20% populacije.

Navadeni zakon je ipak ublažio nacionalne tenzije u Moravskoj, ali je isto tako razočarao nacionaliste. Petanest godina nakon donošenja zakona, češki nacionalni pokret u Moravskoj će biti razočaran zbog manjka nacionalne samosvijesti u Moravljana. Tako u izdanju čeških nacionalističkih novina u Moravskoj *Moravska orlice* iz 14.11.1910. godine nalazimo sljedeći zapis.¹⁴⁰

*Naša nacionalna ekspanzija u Brnu još nije niti približno došla do normalne razine, prirodnog stanja. Ljudi naše nacije ne posjeduju niti približno dovoljno samosvijesti ili karaktera kako bi obavili svoju nacionalnu dužnost.*¹⁴¹

5.3. Pad Bohemijskog identiteta i nacionalizam 1860-ih

Prema Pieter M. Judsonu, pobune 1848. godine u Bohemiji, nisu toliko usmjerene protiv vlasti i države, koliko protiv gospodarskih i političkih problema. Bohemija je ipak nakon svega bila najrazvijeniji dio Monarhije, a njeni građani su bili pismeniji i obrazovaniji od

¹³⁹ Franz Schausberger: *Ein historischer Kompromiss*, Wiener Zeitung, 11.11.2005.
http://www.wienerzeitung.at/nachrichten/archiv/126362_Ein-historischer-Kompromiss.html?em_cnt_page=2
(17. 4. 2017.)

¹⁴⁰ Tara Zahra: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1880-1948*, str. 30

¹⁴¹ Isto, str. 30

stanovništva mađarskog dijela. Vođeni idejama i gospodraskim programima, pobune u Bohemiji predstavljaju prije svega pokušaj izlaska marginalizirane srednje i niže klase na više razine i političku pozornicu. Nacionalističke težnje su u vremenima izvjesnih promjena samo vidjele priliku za infiltraciju u sustav i društvo. Iako je te burne 1848. godine bilo nacionalističkih ispada, većina njemačkih i čeških govornika se i dalje nije vidjela kao dio neke veće cjeline (državne, nacionalne, jezične), ali to ih više nije sprječavalo da se izjašnjavaju njemačkim i češkim identitetom.¹⁴²

Ta činjenica je vrlo važna, jer potvrđuje kako je 1848. godine kod nekolicine ipak postojala svijest o vlastitom identitetu i identitetu drugih. Sve dok govornici jedne i druge skupine nisu imali velika saznanja o govornicima vastitog jezika van pokrajinskih okvira, nacionalna svijest se nije mogla razviti. No, navedena pojava, tj. porast svijesti o nekom vlastitom (nacionalnijem) identitetu će izgurati Bohemijski identitet. On će isprva biti marginaliziran kod njemačkih govornika, a kasnije kod čeških.

1848. godina neće u potpunosti uništiti bohemijski identitet, ali mogućnost širenja tog identiteta i njegove afirmacije će bit trajno zaustavljena. Naime, nacionalističkim prevratima i pobunama doći će do polaganog napuštanja bohemijskog identiteta, jer je on u sebi sadržavao elemente jednih i drugih, a to nije bilo poželjno. Ukratko rečeno, Bohemija će postati reliktnih minulih vremena i političkih pokreta. Sjećanje na taj identitet živjet će još neko vrijeme kao alternativni identitet svima onima koji se nisu morali izjašnjavati, do jučer još podređenim identitetima.

Službenim svršetkom revolucionarnih borbi i „nacionanog buđenja“ 1848. godine nije značilo da su nestale stare težnje i revolucionarno ozračje. Društvo je i dalje imalo zahtjeve za decentralizacijom. U razdoblju 1860. – 1880. godine, nacionalni pokreti su i dalje aktivni i dalje se drže ideja poraženih 1848. godine. No, krucijalna razlika je tome da su nacionalni programi sada postale svojevrsne nacionalne ideologije. Nadalje, *Ausgleich* iz 1867. godine je potvdrio i legalizirao nacionalistička nastojanja Mađarske, ali otvorio i neke nove mogućnosti političkim akterima u Moravskoj¹⁴³. Iako se *Ausgleich* odnosoio ponajprije na Mađarsku, i ostali politički pokreti su dobili vjetar u leđa u svojim nastojanjima kada su uvidjeli

¹⁴² Pieter M Judson: *The Habsurg Empire: A New History*, str. 173

¹⁴³ Franz Schausberger: *Ein historischer Kompromiss*, Wiener Zeitung. 11.11.2005..

http://www.wienerzeitung.at/nachrichten/archiv/126362_Ein-historischer-Kompromiss.html?em_cnt_page=2
(17. 4. 2017.)

popuštanje središnjih vlasti. Pream Judsonu, 1867. godina je trenutak kada nacionalni pokreti naciju službeno i u potpunosti definiraju kroz jezik¹⁴⁴

Nadolazeće godine će, ne samo u Bohemiji, već i cijeloj Srednjoj Europi označiti novo razdoblje – razdoblje velikih gospodarskih promjena. Naime, revolucija transporta, komunikacija i zdravstva povećat će mobilnost cjelokupnog stanovništva Monarhije.¹⁴⁵ Do 1900. godine će nevjerojatnih 40% Austro-Ugarskih državljana promijeniti svoje mjesto rođenja i migrirati.¹⁴⁶ Najvažnija činjenica je da će većina stanovništva na Monarhiju gledati kao na svoje Carstvo, a ne kao na svoju domovinu.

5.4. Pokušaji stvaranja nacionalne svijesti u Bohemiji

Pokušaj stvaranja bohemijske nacije u Bohemiji je doživio fijasko. Bohemija je u sebi sadržavala dva identiteta, čije su nacionalističke politike pod svaku cijenu težile diferencirati. Pokušaji stvaranja češkog i njemačkog identiteta su se pokazali uspješnijim, nego pokušaj stvaranja bohemijske nacije, ali činjenica ostaje da i češki i njemački identitet na razini identiteta ne čine naciju. Stvaranje nacije s druge strane omogućilo bi ekskluzivan klub Česima i nacionalnu jedinicu koju bi imali samo za sebe. Za Nijemce je s druge strane pojam nacije bio ipak širi. Njihova nacionalistička politika je gladala svoju naciju izvan granica Bohemije i *Volka*. Prikazati jednom njemačkom govorniku gdje sve *Volk* obitava kako bi on razvio svijest o *Deushtumu*, pokazalo je koliko su nacionalističke politike prilagodljive i koliko su ispred službenih politika središnjih vlasti.

U vremenima modernizacije i liberalnih misli, razna udruženja nastoje opismeniti ruralno stanovništvo. Tako 1860-ih nalazimo njemačka udruženja koja ne samo da opismenjuju, već i onim pismenima nude mogućnost posuđivanja knjiga i korisnih savjeta za uspješnu sjetvu. Iza opismenjavanja i informiranja se zapravo krila nacionalistička politika, koja je među ravnodušno seljaštvo pod svaku cijenu nastojala infiltrirati svoje ideje. Iako na prvi pogled u savjetima za sjetvu i opismenjavanju nema ništa loše, njemački nacionalisti su upravo prilikom tih procesa „bacali bube u uši“ seljaštvu. Primjerice, razni savjetnici za domaćinstvo nikada nisu naglašavali i nacionalnost i jezik, ali zato su naglašavale osobine i

¹⁴⁴Pieter M Judson: *The Habsburg Empire: A New History*, str. 257 – 269

¹⁴⁵Jürgen Osterhammel: *1880 bis 1914. 8.8.2012*. <http://www.bpb.de/izpb/142137/1880-bis-1914?p=all> (14. 4. 2017.)

¹⁴⁶Pieter M Judson: *The Habsburg Empire: A New History*, str. 376

vrline koje diče Nijemce. Štedljivost, marljivost, točnost i tehnička superiornost su samo djelić onoga, što čini Nijemca Nijemcem. Tiskanjem narodnih (lunarnih) kalendara 1860-ih, razna liberalna udruženja su uistinu nastojala pomoći seljaštvu. Njemački nacionalisti su se na vrlo interesantan i neprimjetan način infiltrirali u takav sustav i informirali njemačke seljake informacijama koje su krucijalne za stvaranje nacionalne svijesti. Primjerice, 1880-ih, njemačka nacionalistička udruženja tiskaju vlastite narodne kalendare. Oni su kao i liberali vođeni mišlju o napretku i boljitku. Nigdje se ne spominje nacionalnost ili neprijatelj. Ideja je bila naučiti lokalne Nijemce o njihovom nasljeđu, kroz male prikaze im pokazati gdje još žive Nijemci, kako u bližoj pokrajini tako i na razini Bohemije i šire. Na svim kalendarima namijenjenim njemačkim govornicima, gotovo uvijek se nižu članci koji opisuju njemačke vrline i uspjehe. Dok su njemački nacionalisti na takav način stvarali Nijemce, oni su potpomagali i češke nacionaliste, jer su upravo Česi ostajali van njihovog djelovanja. Cilj njemačkih nacionalista je jednim djelom bio informiranje Nijemaca o Nijemcima van njihove pokrajine, proizvod toga je bio intereregionalizacija, tj. identificiranje udaljenih njemačkih zajednica sa *Deuschtumom* i stvaranje velikih njemačkih zajednica.¹⁴⁷ Stvaranjem svijesti o postojanju zajednica poput onih vlastitih van okvira svoje vlastite pokrajine i međusobno poistovjećivanje istih, predstavlja jedan od temelja nacionalne svijesti.

5.5. Invazija bijelih ovratnika i škola

Povjesničar Jeremy King je u svojim istraživanjima prikazao kako mogućnost odabira nacionalnog identiteta i mogućnost ostati nacionalno neobilježen opada kako u Bohemiji, tako i u cjelom austrijskom djelu Monarhije što se više bliži početak Prvog svejetskog rata. No, ta spoznaja ne znači nužno da su govornici češkog postali Česi, a govornici njemačkog Nijemci, niti da time što se oni vide kao dio neke veće cjeline (nacionalne) ona postaje važniji aspekt od njihovog regionalnog identiteta.¹⁴⁸

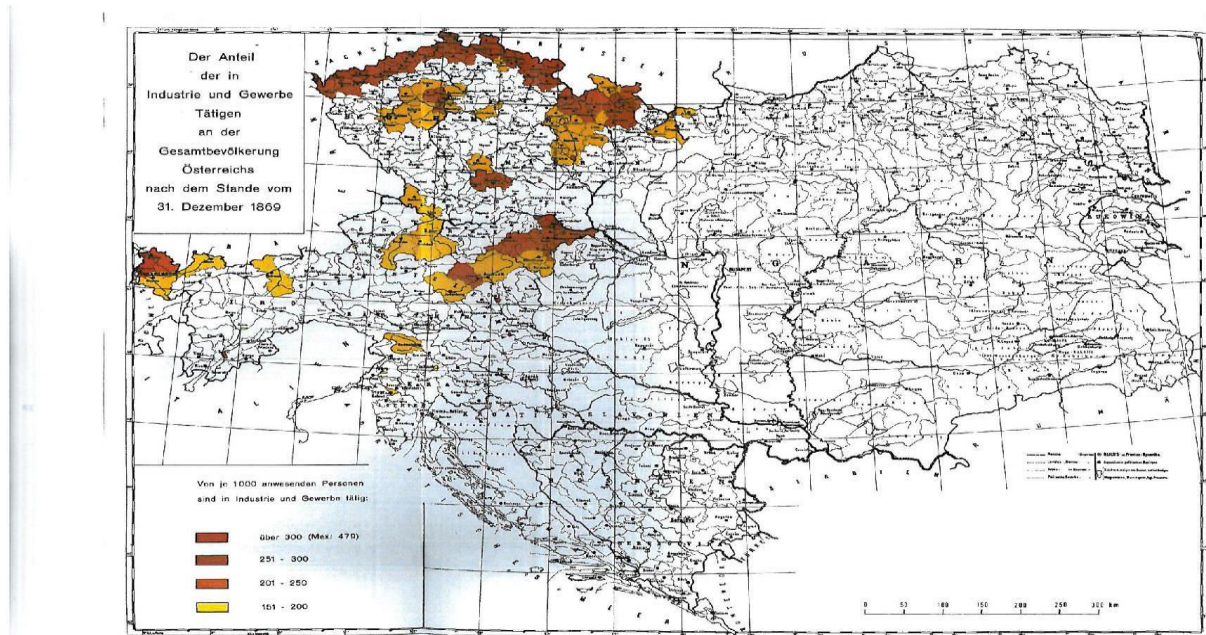
Nakon 1900. godine nacionalizam doživljava svoje zlatno doba, a njegovo širenje se čini nezaustavljivim. Zato nisu zaslužni toliko nacionalisti, koliko tehnološka, administrativna i komunikacijska revolucija. Još u drugoj polovici 19. stoljeća započeo je proces širenja administracije, trgovine, školstva, cesta i željeznica kao nikada prije. Sve ono što je ne tako

¹⁴⁷ Isto, str. 130 – 135

¹⁴⁸ Isto, str. 145

davno bilo rezervirano za gradove i urbanija područja sada seljaci pronalaze i u svojim lokalnim sredinama. Može se govoriti o procesu „globalizacije“ unutar Monarhije i Srednje Europe. Dolaskom administracije, škola i željeznice dolazi i osoblje koje će u nevedenim institucijama i raditi. Većina tih službenika nije htjela na selo, za njih je to bila kazna, a za gradove mogućnost da se riješe nezaposlenih ili probematičnih i neposlušnih službenika, učitelja i inih koji nisu u zadanom trenutku odgovarali određenim politikama. S dolaskom učitelja, željezničara i činovnika u ruralne sredine, dolaze i ideologije, napetosti i ulične borbe. Neuspjehom nacionalsitičkih politika u 19. stoljeću, djeca (kroz školstvo) postaju objekt i cilj njihova djelovanja.¹⁴⁹ Kao što je već navedeno, proces austrijske „globalizacije“ doveo je do mnogih promjena u svakodnevnicima. Tako je usporedba dvaju karti, jedne iz 1869. i druge iz 1910. godine pruža sasvim novi pogled na geografiju tehnološke revolucije u Bohemiji. Naime sljedeće dvije karte zorno prikazuju kako je udio stanovništva koji su zaposleni u industriji i obrtima u Austro-Ugarskoj, između 1869. i 1910. godine najviše rastao u Bohemiji, i to upravo u područjima koja su mješano nacionalnog sastava. Rasta u isključivo homogenim zajednicama govornika češkog jezika gotovo da i nema.

Udio stanovništva zaposlenih u industriji i obrtima 1869. godine.

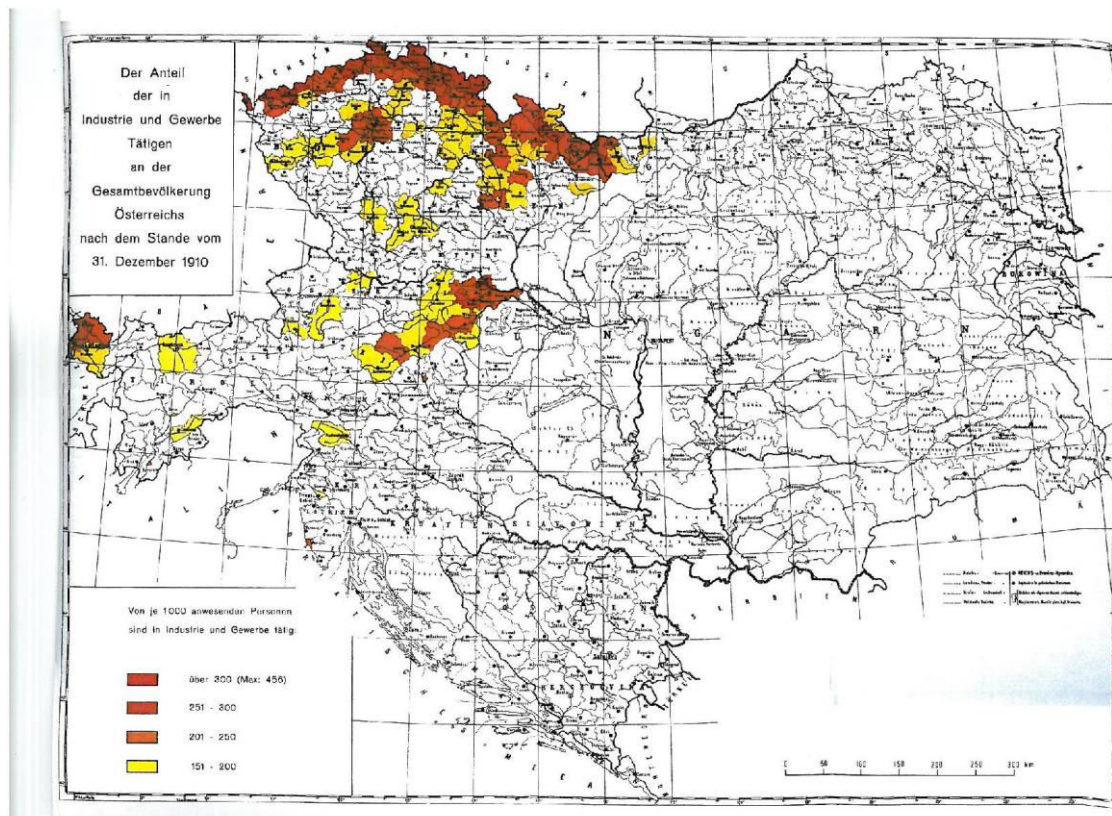

150

¹⁴⁹ Isto, str. 131

¹⁵⁰ Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918*, Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2010., str. 73

Udio stanovništva zaposlenih u industriji i obrtima 1910. godine.

151

Legenda: Na 1000 osoba u industriji i obrtima aktivno je:

Izrazito crveno: 300-450 osoba

Crveno: 251-300 osoba

Narančasto: 201-250 osoba

Žuto: 151-200 osoba

Navedeni rast industrije i obrta svakako se može pripisati tehničkoj premoći njemačkog stanovništva, ali to u kombinaciji s masovnim obrazovanjem (nevažno na kojem jeziku) i ulaganjima koje su nacionalne politike vršile, dovelo je gospodarskog rasta upravo u mješanim područjima, dok su ona homogena, ponajprije češka, ostala na istoj poziciji. No, vratimo se na škole. Djelovanje nacionalista kroz školstvo možemo definirati kao školski nacionalizam. Takav vid nacionalističkog djelovanja imao je svoje skromne začetke 1850-ih, da bi krajem 19. stoljeća rezultirao kamenovanjima i uništavanjem škola, prije svega njemačkih govornika, potom i čeških. No da se ne bismo zavaravali, školski nacionalizam je

¹⁵¹ Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918*, str. 74

ujedno i proizvod legalnog političkog djelovanja Habsbuške države na području Bohemije. Naime, središnja vlast je sve više prepoznavala nacionalnost kako bi obuzdala nacionalizam. To je jasno vidljivo iz zakona donesenih 1867., 1880., i 1895. godine.

Sprachenzwangsverbot – zakon za austrijski dio Monarhije iz 1867. godine prividno regulira po prvi puta način uspostave škola u višejezičnim sredinama.¹⁵²

*(...)U onim provincijama koje su nastanjene s više nacionalnosti javno školstvo bi trebalo biti uspostavljeno bez prisile učenja drugog jezika. One nacionalnosti koje su u manjini trebaju imati adekvatnu mogućnost obrazovanja na svome jeziku.*¹⁵³

Navedeni zakon o zabrani prisilnog učenja drugog jezika (*Sprachenzwangsverbot*) u svojoj suštini nije ništa regulirao, jer u njemu nikada nije navedeno kolika mora biti brojnost govornika manjinskog jezika. Na taj način taj zakon je zapravo otvorio vrata i omogućio nacionalistima da otvaraju škole gdje god su smatrali češki jezik ugroženim.¹⁵⁴ Štoviše, nacionalisti su reinterpreterali zakon na svoj način i za njih je zakon koji je zabranjivao prisilno učenje drugog jezika, značio mogućnost da prisile stanovništvo da uči isključivo jedan jezik. Taj stav je svoju primjenu našao upravo u školstvu.

No, postoji i zakon koji u potpunosti regulira problem jezika u školama. Primjerice, zakon iz Moravskog *Ausgelicha* iz 1905. je jasno odredio kolika mora biti brojnost pripadnika jezične manjine da bi se taj jezik uveo u školstvo. *Drugi pokrajinski jezik se uvodi u onim zajednicama gdje ga govori više od 20% populacije.*¹⁵⁵ No taj zakon je važio samo za Moravsku, a ne Bohemiju. Nadalje, kako je nacionalizam buktao, tako su i austrijske vlade zapravo donosile zakone koji potvrđuju ustaljenu nacionalističku praksu, ne čineći ništa konkretno da bi ju zaustavili. Vlada Eduarda Tafea 1880. godine uvodi zakon koji potvrđuje postojanje dvaju jezika u Bohemiji, a ne nudi rješenje i zakonske okvire koji definiraju pravo korištenja jezika u školstvu u miješanim sredinama.¹⁵⁶ Češki nacionalisti su isprva su u prvoj fazi svog djelovanja na školstvo nastojali zastrašivati roditelje kroz pedagoške kampanje o moralnim i psihološkim opasnostima bilingvalnosti. Takva metoda se nije pokazala

¹⁵² Pieter M Judson: *The Habsburg Empire: A New History*, str. 293

¹⁵³ Isto, str. 293

¹⁵⁴ Upravo to je rezultiralo da se u miješanim područjima nalazilo brojčano više škola, nego u onim homogenima.

¹⁵⁵ Franz Schausberger: *Ein historischer Kompromiss*, Wiener Zeitung. 11.11.2005..

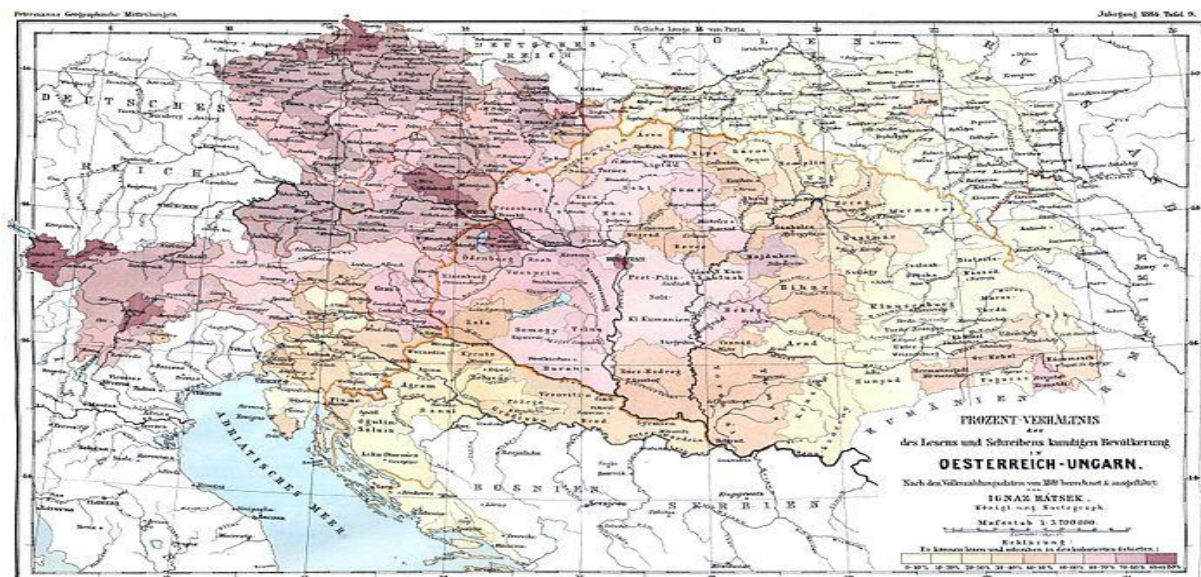
http://www.wienerzeitung.at/nachrichten/archiv/126362_Ein-historischer-Kompromiss.html?em_cnt_page=2 (17. 4. 2017.)

¹⁵⁶ Isto

učinkovito pa je došlo do promjene načina djelovanja nacionalista. Češki nacionalisti su se žalili kako se bore na dvije fronte. S jedne strane protiv njemačkih nacionalista, a s druge strane s ravnodušnim roditeljima, kojih imaju čak i u vlastitim redovima. Tara Zahra navodi kako je dio roditelja djecu slao nekoliko razreda u njemačke škole i nekoliko u češke, jer je na taj način omogućavala djeci usvajanje obaju jezika, a možda i obaju identiteta. No, školstvo počinje biti alat nacionalista nakon osnivanja organizacija koje podržavaju i financiraju otvaranje škola. Tako je 1880. godine osnovan *Deutscher Schulverein* koji podržava otvaranje škola na njemačkom jeziku. Svega godinu dana kasnije češki nacionalisti dobivaju svoju krovnu udrugu za otvaranje škola na češkom jeziku *Ustredni matice školska*.¹⁵⁷

Otvaranjem škola u područjima s mješanim stanovništvom, rezultiralo je, ne samo nesrazmjerom škola spram broja stanovništva, već se dogodio i logični nusproizvod, a to je pad broja nepismenih u području jezične granice *Sprachgrenze*. Tako je od 1880. – 1900. godine broj nepismenih pao za 7 posto. Iako se 7% ne čini mnogo, treba uzeti u obzir da je stopa nepismenosti u Bohemiji 1880. godine iznosila svega 9%, a primjerice u Galiciji 77% ili Bukovini 87%.¹⁵⁸ No unatč padu nepismenosti i otvaranju škola na češkom jeziku, nacionalna afirmacija nije išla dovoljno brzo, tj. gotovo da uopće nije išla.

Kartografski prikaz stope pismenosti u Austro-Ugarskoj 1880. godine.

159

¹⁵⁷ Tara Zahra: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1880-1948*, str. 16

¹⁵⁸ Online portal WikiWand: <http://www.wikiwand.com/de/Österreich-Ungarn> (20. 4. 2017.)

¹⁵⁹ Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918*, str. 85

5.6. Bilingualnost kao odrednica neopredjeljenih u Bohemiji?

Profesor povijesti Chad Bryant je 2007. godine izdao knjigu *Prague in Black: Nazi Rule and Czech Nationalism* u kojoj je naveo rezultate svog istraživanja, kojim je utvrdio kako su govornici njemačkog i češkog jezika za vrijeme nacističke vladavine imali mogućnost izbora žele li postati Nijemcima.¹⁶⁰ Navedena spoznaja znači prije svega dvije stvari – da je dio govornika češkog i njemačkog jezika bilo nacionalno ravnodušno sve do polovice 20. stoljeća, a pod drugo, da moramo preispitati postojeće stavove i zaključke o pobjedi nacionalne države 1918. godine. Profesor praškog sveučilišta Bernard Bolzano (1781. – 1848.) smatrao je naciju kao zajednicu svih njezinih građana, koji rade za zajedničko dobro. Kao vrstan observator zbivanja, primjetio je i zabilježio kako u Bohemiji dvije grupe govore dva različita jezika, ali da je bilingualnost toliko česta, da se može reći da obje grupe imaju dva vlastita jezika. Bolzano navodi kako je fuzija dvaju grupa u jednu neizbježna.¹⁶¹

Iako je u teorijskom djelu istraživanja objašnjeno da višejezične osobe mogu imati više identiteta, u ovom djelu rada bit će prikazano kako i na koji način je bilingualnost stvorena. Naime, biti bilingualan, dakle govoriti dva jezika nije dano rođenjem. Svaki jezik se usvaja kroz tri procesa: odgojem (obitelj), socijalnim okruženjem i školovanjem. Ovisno koliko je osoba izložena jednom odnosno drugom jeziku, jedan jezik može biti dominantniji, posebice ako je usvojen nakon 3. godine života.¹⁶² No, dominacija jednog jezika se često mjeri u nijansama, a utvrđivanje tih razlika kroz puki govor često nije moguća.

Bilingualnost u Bohemiji ima svoju tradiciju, ali i svoju etnogenezu. Prema najnovim istraživanjima Tare Zahre, bilingualnost u Bohemiji se razvila iz tri odvojena procesa. Kao prvi proces ona navodi prirodno usvajanje njemačkog i češkog jezika u mješovitim obiteljima. Navedeno usvajanje jezika omogućava lingvističkim žargonom rečeno potpunu bilingualnost, odnosno nemogućnost dominacije jednog od usvojenih jezika. Drugi način usvajanja je bio kroz igru s drugom djecom. Treći način usvajanja jezika školovanjem je možda i najvažniji faktor pri pokušaju formiranja češke nacije i suzbijanju nacionalno ravnodušnih/neopredjeljenih. No, jedan posve drugačiji način usvajanja njemačkog i češkog jezika kod stanovnika Bohemije bile su svojevrstne „razmjene djece“. Naime kroz cjelo 19.

¹⁶⁰ Tara Zahra: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1880-1948*, str. 7

¹⁶¹ Hugh LeCaine Agnew: *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, str. 59

¹⁶² Kristina Vujnović Malivuk, Marijan Palmović: *Dvojezično usvajanje jezika*. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2015. str. 21

stoljeće, a manjim djelom i početkom 20. stoljeća, davanje vlastitog djeteta preko ljetnih praznika u obitelj druge govorne skupine bila je ustaljena praksa. Cilj takvih razmjena je prije svega bio učenje jezika druge govorne skupine, ali i učenje suživota. Nadalje, povezanost djeteta sa zamjenskom obitelji bi se nastavila i nakon „razmjene“. Navedena praksa je bila ponaprije ustaljena u mješanim ruralnim sredinama Bohemije. Tako primjerice u novinskom izdanju *Allgemeine Anzeiger fur Nordbohmen* iz 28. kolovoza 1907. nalazimo oglas *Nudim svog trinaestogodišnjeg sina za razmjenu u njemačko područje*.¹⁶³ Činjenica da roditelji svoju djecu „razmjenjuju“ 1907. godine, suprotno je očekivanjima ove analize, ali zasigurno objašnjava nacionalistički bijes i razočaranje u ravnodušnost kako roditelja tako i njihove djece. Naime, ono što je roditeljima razmjena djece, češkim nacionalistima je prijatnija od germanizacije, a njemačkim od čehizacije (slavenizacije). Tako primjerice 1900. godine 16,6 školaraca u Pragu je bilingualno, u Budewisu/Č.Budejovicama 16,2%, Liberec 22,4% u Mostu/Brux 22,4%.¹⁶⁴ Iako nema detaljnih zapisa o multilingvalnosti u prošlosti, možemo samo slutiti da je broj multilingvalnih stanovnika bio veći što se više vraćamo u prošlost.

Kao što smo zaključili jezik je tek nakon 1880. godine postaje krucijalni dio identiteta, ali i u narednim godinama izaziva jednaku konfuziju kod stanovništva i frustriranost kod nacionalista kao što je činio i prije. Naime, činjenicom da osobe koje su višejezične mogu shodno tome, imati i više identiteta, nacionalisti nisu gledali spuštenih rukava. Dok je u prvoj polovici 18. stoljeća dvojezičnost bila poželjna (kod roditelja i učitelja, tako i samog pedagoškog diskursa), već 1860. godine dolazi do preokreta tog trenda. Preokret se je dogodio samo kod nacionalističkih politika, ali ne i kod roditelja.

1880. godine napetosti oko jezika su u Bohemijskim zemljama doživjele vrhunac. Vlada Eduarda Taffea bila je primorana uvesti posebne (vatrogasne) mjere koje su trebale riješiti problem. Novi zakon je na jednostavan način nastojao ublažiti napetosti. Naime, svaki birokratski zahtjev i papirologija (potvdre) se trebala rješavati na onom jeziku na kojem je zahtjev za istom zaprimljen. Taffeov zakon se iz perspektive središnjih vlasti činio kako bi zaista mogao ublažiti napetosti, ali taj zakon je prije svega potvrdio postojanje jezičnog pitanja i problema te ono najvažnije, potvrdio postojanje dvaju jezika i dvojezičnosti. Na paradoksalan način, taj zakon je poslužio dodatnoj diferencijaciji dvaju skupina i još većem nezadovoljstvu kod nacionalista, i to ponajprije čeških, ali je bilingualnim građanima dao

¹⁶³ ¹⁶³ Tara Zahra: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1880-1948*, str. 3

¹⁶⁴ Tara Zahra: *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*, str. 15

moćnost da samo biraju jezik kojim žele obavljati administrativno-državne poslove. Češki nacionalni pokret je smatrao takav zakon uvredom, jer je davao pravo njemačkim govornicima da se njihov jezik službeno koristi pri svakoj prilici, jer je na koncu bilo dovoljno zatražiti bilo kakav zahtjev na njemačkom jeziku da bi se cjelokupna birokratska procedura odvijala na njemačkom jeziku. Za češke nacionaliste je taj zakon bio svojevrsni poraz. Taj poraz će se češkim nacionalistima na koncu činiti kao lijepa uspomena na neka ljepša vremena, jer će 1895. godine premijer Grof Kazimir Badeni uvesti službeni državni zakon o dvojezičnosti za Bohemiju i Moravsku. Njegova vlada će već 1895. godine zbog sve većih napetosti odstupiti s dužnosti.¹⁶⁵

Profesor Bolzano nije bio daleko od istine kada je govorio o mogućem stapanju dvaju identiteta u jedan, ali proces fuzije o kojem je govorio će uskoro krenuti obrnutim smjerom koji će rezultirati prije svega velikom difuzijom identiteta. Za Bolzana je jezik prije svega bio sredstvo komunikacije, dok je za većinu autora iz njegovog doba jezik bio faktor diferencijacije. Najvažnija ličnost pri uspostavi lingvističkog nacionalizma je je Joseph Jungmann (1773-1843) i autori okupljeni oko njega. Već početkom 19. stoljeća oni prvi u Bohemiji stvaraju lingvistički koncept nacije. Jan Nejedly (1776. – 1834.) izjednačuje jezik i naciju.¹⁶⁶

*Nacije su razdvojene jedna od drugih materinjim jezikom i carinama. Samo kroz te dvije činjenice nacije su drugačije jedne od drugih. Ukoliko bismo izbacili te dvije osnovne karakteristike, onda bi ta nacija prestala biti onakvom kakva je, stapajući se s onim jezikom i carinama, kojima se prilagodila.*¹⁶⁷

Češki nacionalisti naglašavaju češki jezik i kulturu, oni odbacuju njemački jezik, dok njemački nacionalisti nemaju tako jasan stav protiv češkog jezika. Za dio čeških nacionalista nema sumnje da su se Nijemci u Bohemiji odrekli svog prirodnog jezika i uzeli tuđi. Oni su postali otpadnicima društva. Češki nacionalisti u svemu nastoje ne zaostajati za njemačkom kluturou i njemačkom civilizacijom uopće. Tako oni pri stvaranju češke kulture paradoksalno zapravo kopiraju njemačku kulturu. Prema Vladimiru Macuri taj paraodks proizlazi iz pokušaja češke kulture da se oslobodi dominantnog njemačkog faktora, ali na taj način da je

¹⁶⁵ Franz Schausberger: *Ein historischer Kompromiss*, Wiener Zeitung. 11.11.2005.
http://www.wienerzeitung.at/nachrichten/archiv/126362_Ein-historischer-Kompromiss.html?em_cnt_page=2
(17. 4. 2017.)

¹⁶⁶ Hugh LeCaine Agnew: *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, str. 62

¹⁶⁷ Isto, str. 62

njemačka kultura bila ogledni primjer kojeg je bilo potrebno prenijeti na Češku. Taj proces je bio karakterističan za cjelu Srednju Europu. Češki nacionalisti možda i jesu vjerovali da stvaraju vlastitu kulturu, ali iz današnje perspektive se jasno može reći kako oni doslovno prevode djela, knjige, imena muzeja, institucija, udruga na češki jezik i osnivaju ekvivalente. Cjelokupni trud čeških nacionalista u stvaranje jedne drugačije češke kulture zapravo nije urodio plodom, jer češka kultura nije bila toliko različita od one njemačke, osim u jeziku (prijevodu).¹⁶⁸ Paradoksalno je da i češki i njemački nacionaliti svojataju djecu na temelju kulture i jezika, dok je jedna kultura preslika druge, a jezike i jednih i drugih govori veliki dio mlađe populacije.¹⁶⁹

Nema sumnje da su češki i njemački jezik u Bohemiji dva odvojena jezika. *Bohmisch* (Bohemijski jezik) koji se koristio kao svojevrsan eufemizam za češki jezik ili *Bohmerdeutsch* (njemački) su zapravo samo simbolizirali njihovu pripadnost i vezanost za geografsko područje, a ne etniju. Ono što je dvama jezicima uistinu zajedničko je veliki broj germanizama u češkom jeziku i veliki broj bohemizama u njemačkom jeziku. No, ta isprepletenost nije bila toliko velika i toliko izražena kao kod *Wasserpölnischa* u Šleziji. Ono što češki i njemački jezik spaja, nije samo činjenica da se oni govore u Bohemiji, već prije svega činjenica da govornici jednog i drugog jezika vrlo često govore obadva jezika. Stoga Bohemijski jezik nije jezik u doslovnom smislu riječi jezik, već je to način življenja i prije svega odraz ljudske potrebe da razumije prvog susjeda s koji razmjenjuje urod i dobra. Dakle bilingvalnost u Bohemiji je toliko učestala da je ona zapravo vrsta ponašanja, koja se uči djecu od „malih nogu“, a po definiciji Tare Zahre, nacionalna ravnodušnost se odražava prije svega kroz ponašanje, tj. ignoriranjem (svjenso ili nesvjesno) nacionalsitičkih politika i ugnjetavanja.

¹⁶⁸ Isto, str. 68

¹⁶⁹ Tara Zahra: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1880-1948*, str. 17

6. Zaključak

Prema poimanju nacionalističkog diskursa i nacionalista, zadnja stepenica nacionalizacije i nacionalnih politika je stvaranje nacionalne države koje se dogodilo tek 1918. godine. Tek tada govorimo o nacionalnim državama, koje u skladu sa svojim nacionalističkim politikama tako i djeluju. Paradoksalno, povijest koja je 1918. godinu etiketirala kao godinu pobjede nacionalne države nad multinacionalnim i prije svega nenacionalnim carstvima, je za vrijeme Drugog svjetskog rata pokazala da je to djelomično točno, a da afirmiranje nekih skupina u nacije traje možda i dan danas.

Ovaj rad je kroz nenacionalni prikaz nastojao prikazati kako su ravnodušni/neopredjeljeni na području Srednje Europe i to prije svega Šlezije i Bohemije nastajali, koji su uzroci njihova nastanka. Problematika ove analize ležala je upravo u tome da nacionalno ravnodušni postoje samo dok postoji nacionalističko djelovanje i nacionalistički diskurs. Prikazati ravnodušne bez konteksta političko-nacionalnih pokreta nije moguće. Stoga možemo zaključiti kako oni postoje i postojat će samo u diskursu nacionalističkih politika i povijesnih istraživanja, iako su kao svojevrsna „nezajednica“ postojali u vremenu kada ih nacionalističke politike nisu priznavale, a povijesni diskurs prepoznavao. Ravnodušnost spram nacije u Srednjoj Europi nije bio relikv nekavih davnih vremena, naprotiv, bila je to sila koja se krila iz nacionalno obojenog javnog diskursa.

Nadalje, rezultati ove analize iznenaduju. Kao prvo, sam pojam nacionalne ravnodušnosti se pokazao kao nezgodan pri opisivanju određenih zajednica. Tara Zahra, Berndan Karch i Pieter Judson govore o nacionalnoj ravnodušnosti čak i nakon 1918. godine, što možda nije najprikladnije rješenje. Nadalje, govoriti isključivo o nacionalnoj ravnodušnosti kod stanovništva gornje Šlezije nakon 1880-ih je također neprikladno, jer Gornji Šležani nisu nacionalno ravnodušni, koliko su nacionalno neopredjeljeni. Oni su imali već formiran vlastiti identitet, koji je već tada bio obilježen „vidljivim“ faktorima poput katoličanstva, dvaju jezika i *Wasserpölnischa* koji su ga razlikovali i činili ga „ekskluzivnim“ spram ostatka države. Stanovništvo Gornje Šlezije je unatoč plebiscitu 1921. godine bilo jedinstveno kroz katoličanstvo, dva jezika, marginalizaciju, ekonomsko zaostajanje i činjenicu da ostatak Pruske države nema niti jednu od tih odrednica. Stanovništvo Bohemije, s druge strane, nije imalo vlastiti pravi bohemijski identitet, iako je bilo naznaka da bi se on mogao razviti, to se nikada nije dogodilo. Nadalje i češki i njemački govornici u Bohemiji nisu imali vlastiti nadidentitet, njih je „spajala“ činjenica da su bilingualni, ali nacionalističkim

djelovanjima to je počelo opadati. Stanovništvo Bohemije je uistinu bilo nacionalno ravnodušno. Paradoksalno, njemački jezik koji je zajednički i stanovništvu Bohemije i Gornje Šlezije, nije bio ništa drugo nego *lingua franca*, pa čak i u vremenima najjačih nacionalnih pritisaka.

7. Literatura

Adach, Ewa i sur: *Raport z Wynokw: Narodowy spis Powszechny Ludności i Mieszkan 2011*, Główny urząd statystyczny, Warszawa, 2011.

Anderson, Benedict: *Imagined Communities-Reflections on the origins and spread of nationalism*, Verso, London, New York, 1991.

Auberte, Anette, Haller-Wolf, Angelika i sur.: *Duden Deutsches Universalwörterbuch*, Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zurich, 2001., 4. izdanje

Bausinger, Herman: *Haimat: Uber eien vieldeutige Beziehung u Narodna umjetnost:hrvatski časopis za entnologiju i folkloristiku*, Vol.27, No.1, Srpanj 1990.

Beller, Steven: *A Concise History of Austria*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

Blackbourn, David, Retallack, James: *Localism Landscape and the Ambiguities of Place – German-speaking Central Europe*, University Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 2007.

Brubaker, Rogers: *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the new Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Brubaker, Rogers, Cooper, Frederick: *Beyond „identity“ u: Theory and Society*, Vol.29, No.1, (Feb.,2000.), pp. 1 – 47

Evans, R. J.: *Austria, Hungary, and the Habsburgs. Central Europe 1683. – 1867.*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

Gellner, Ernest: *Nacije i Nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1998.

Gingrich, André: *Ethnizität für die Praxis. In: Ethnohistorie – Rekonstruktion und Kulturkritik*, 1998.

Haniševa, Viktoria: *Die verlorene Heimat Böhmen.Zum Heimatbild im Prosawerk Gertrud Fusseneggers*, Univerzita Karlova v Praze, 2013.

Hepburn, A. C.: *Contested Cities in teh Modern West*. Palgrave Macmillan, New York, 2004.

Hylland Eriksen, Thomas: *Ethnicity and Nationalism*, Pluto Press, London, Boulder, Colorado, 1993.

Hobsbawn, Eric: *Nacije i nacionalizam*, Novi Liber, Zagreb, 1998.

Hroch, Miroslav, Fawkes, Ben: *Social preconditions of national revival in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

Höhne, Steffen, Udolph, Ludger: *Deustche-Tschechen-Böhmen, Kulturelle Integration und Desintegration im 20. Jahrhundert*, Böhlau Verlag GmbH, Köln, 2010.

- Judson, Pieter M.: *The Habsburg Empire: A New History*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2016.
- Kalogjera, Damir: *Slojevitost iskazivanja identiteta*, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
- Karch, Brendan Jeffery: *Nationalism on the Margins: Silesian between Germany and Poland, 1848 – 194*, Harvard University Cambridge, Massachusetts, 2010.
- Kossert, Andreas: *Grenzpolitik und Ostforschung and der Peripherie des Reiches. Das Ostpreußische Masuren 1919 – 1945*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH, Oldenbourg, 2003.
- Lasatowicz, Maria Katarzyna, Sthaler, Jürgen Joachim: *Assimilation-Abgrenzung-Austausch*, Peter Lang Verlag, 1999.
- LeCaine Agnew, Hugh: *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, Hoover Press, Stanford, California, 2004.
- Leonhard, Jorn, von Hirschhausen, Urlike: *Empires & Nationalstaatenim 19. Jahrhundert*, Vandenhoeck&Ruprecht, Freiburg, 2011.
- Mazower, Mark: *Mračni kontinent – europsko dvadeseto stoljeće*, Prometej, Zagreb, 2004.
- Mrdjen, Snježana: *Narodnost u popisima. Promjenjiva i nestalna kategorija* u: Bibliid 0038-982x, 2002.
- Nekula, Marek, Koschmal, Walter: *Juden zwischen Deutschen und Tschechen*, Veröffentlichungen des Collegium Carolium, München, 2006.
- Pederin, Ivan: *Književnost i Politika* u: Časopis za filozofiju i religijsku znanost, Vol. 51, No.3, 1996.
- Posavec, Zvonko: *Nacija i Nacionalizam kao temeljni pojam političkoga* u: Politička misao, Vol. XXXIII, (1996.), br. 2 – 3
- Pranjković, Ivo: *Glavne sastavnice hrvatskog jezičnog identiteta*, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
- Rumpler, Helmut, Urbanitsch, Peter: *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918*, Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2010.
- Smit, Antoni D.: *Nacionaln identiteti*, Biblioteka XX. vek, Beograd, 1998.
- Stone, John: *Race, ethnicity and the weberian legacy*, American Behavioral Scientist, Vol. 38, Nr. 3, Jan. 1995.
- Sulzbach, Walter: *Zur Definition und Psychologie von Nation und Nationalbewusstsein*, Vol. 3, No. 2, 1962.
- Taylor, A. J. P.: *The Habsburg Monarchy 1809-1918 – A history of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, Hamish Hamilton, London, 1948.

Vujnović Malivuk, Kristina, Palmović, Marijan: *Dvojezično usvajanje jezika*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2015.

Wingfield, Nancy M.: *Creating the other : ethnic conflict and nationalism in Habsburg Central Europe*, Berghahn Books, Oxford, 2003.

Zahra, Tara: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1880-1948*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 2011.

Zahra, Tara: *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*, Slavic Review, Vol. 69, No. 1, 2010.

8. Internet izvori

<https://www.google.pl/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=ethnizit%C3%A4t+f%C3%BCr+die+praxis> (7.12.2016.)

http://universal_lexikon.deacademic.com/33630/Nationalbewusstsein (18. 12. 2016.)

<http://autonomia.pl/n/o-nas> (7. 1. 2017.)

https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Austria_Hungary_ethnic_de.svg (2.4.2017.)

<http://www.enzyklo.de/Begriff/B%C3%B6hmen> (5. 4. 2017.)

https://de.wikipedia.org/wiki/B%C3%B6hmen#/media/File:CZ_Cechy_Morava_kraje.gif (5. 4. 2017.)

<http://www.bohemistik.de/tschechischegeschichte.html> (5.4.2017)

http://www.deutsche-schutzgebiete.de/kuk_boehmen.html (5.4.2017.)

http://cvvm.soc.cas.cz/en/media/com_form2content/documents/c3/a6487/f11/100023se_samanova-narodnost%20EN.pdf str. 1 (6.4.2017.)

[https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%96sterreich-Ungarn#/media/File:Austria-Hungary_\(ethnic\).jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%96sterreich-Ungarn#/media/File:Austria-Hungary_(ethnic).jpg) (6. 4. 2017.)

http://www.wienerzeitung.at/nachrichten/archiv/126362_Ein-historischer-Kompromiss.html?em_cnt_page=2 (14. 4. 2017.)

<http://www.bpb.de/izpb/142137/1880-bis-1914?p=all> (14. 4. 2017.)

http://www.wienerzeitung.at/nachrichten/archiv/126362_Ein-historischer-Kompromiss.html?em_cnt_page=2 (16.4.2017.)

http://www.wienerzeitung.at/nachrichten/archiv/126362_Ein-historischer-Kompromiss.html?em_cnt_page=2 (17. 4. 2017.)

<http://www.wikiwand.com/de/Österreich-Ungarn> (20. 4. 2017.)

<https://www.welt.de/kultur/literarischewelt/article138938807/Gehoert-der-Katholizismus-zu-Deutschland.html> (4. 5. 2017.)

<http://www.abipur.de/referate/stat/655965646.html> (4. 5. 2017.)

http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/deu/707_Bismarck%20zur%20Polenfrage_212.pdf (4. 5. 2017.)

<http://www.habsburger.net/de/kapitel/zwangspensionierung-fuer-jesuiten?language=en> (17. 5. 2016.)

<https://www.inhaltsangabe.info/deutsch/die-verwandlung-franz-kafka-interpretation-analyse> (19. 5. 2017.)

https://www.stampcommunity.org/topic.asp?TOPIC_ID=14537 (8. 6. 2017.)